
ДЕРЖАВНИЙ ПОДАТКОВИЙ УНІВЕРСИТЕТ

**ІРПІНСЬКИЙ
ЮРИДИЧНИЙ
ЧАСОПИС**

Науковий журнал

Випуск 2 (11)

Ірпінь • ДПУ • 2023

ISSN 2617-4154
УДК 34:33(477)(08)

*Засновник: Університет державної фіскальної служби України
Заснований 2018 року*

*Продовжуване видання (виходить у міру накопичення матеріалу)
Мови видання: українська, англійська*

*Свідectво про Державну реєстрацію друкованого засобом масової інформації:
Серія КВ № 23215-13055ПР від 22.03.2018*

*Рекомендовано до друку та поширення через мережу «Інтернет» рішенням Вченої ради
Державного податкового університету (протокол № 9 від 30.03.2023)*

Редакційна колегія: д-р юрид. наук, професор *В. В. Топчій* (голов. ред.); канд. юрид. наук, доцент *О. М. Бодунова* (заст. голов. ред.); д-р юрид. наук, с.н.с. *Н. Б. Новицька* (заст. голов. ред.); канд. юрид. наук, доцент *Н. А. Лугова* (відп. секретар); д-р юрид. наук, доцент, *Ю. І. Аністратенко*; д-р юрид. наук, професор *В. Т. Білоус*; д-р юрид. наук, професор *С. В. Бобровник*; д-р юрид. наук, професор *О. Г. Боднарчук*; д-р юрид. наук, професор *Л. М. Касьяненко*; д-р юрид. наук, професор *О. Є. Костюченко*; д-р юрид. наук, професор *Н. А. Литвин*; д-р юрид. наук, професор *Т. О. Мацелик*; д-р юрид. наук, професор *Н. В. Никитченко*; д-р юрид. наук, професор *А. М. Новицький*; канд. юрид. наук, доцент *Л. В. Омельчук*; д-р юрид. наук, професор *О. П. Рябченко*; д-р юрид. наук, доцент *Ю. Ю. Рябченко*; д-р юрид. наук, професор *П. В. Цимбал*; д-р юрид. наук, професор *І. В. Чеховська*; д-р юрид. наук, професор *А. Є. Шевченко*; д-р юрид. наук, професор *Asar İsa oğlu Sadıgov* (Азербайджан), *Janusz Orłowski*, doctor nauk prawnych Uniwersytetu Warmińsko-Mazurski w Olsztynie (Poland).

Ірпінський юридичний часопис : науковий журнал / редкол. : *В. В. Топчій* (голов. ред.) та ін. – Ірпінь : Державний податковий університет, 2023. – Випуск 2 (11). – 170 с. – (Серія : право).

У виданні вміщені наукові статті, присвячені актуальним проблемам юридичної науки та практики.

Науковий журнал започатковано з метою опублікування результатів наукових досліджень проблем правової науки, теоретико-прикладних проблем правового забезпечення фіскальної політики держави, удосконалення законодавства та правозастосування.

Для науковців, викладачів, аспірантів, студентів та всіх, хто цікавиться проблемами теорії права та правозастосування.

Науковий журнал індексується в Google Scholar,

Національною бібліотекою України імені В. І. Вернадського.

Розміщений на відкритій інформаційній платформі OJS Державного податкового університету.

DOI (digital object identifier) – цифровий індикатор об'єкта привласнюється науковим статтям видання.

Редакція журналу веде систематичну роботу із включення наукового видання до міжнародних електронних бібліотек, каталогів та наукометричних баз даних з метою входження в світовий науковий інформаційний простір, підвищення рейтингу журналу та індексів цитування його авторів. Наразі редколегія провадить роботу щодо входження збірника у Scopus та Web of Science.

Адреса редакційної колегії:

Україна, 08201, Ірпінь, Київська обл., вул. Університетська, 31,
e-mail: irpin-yur-chas@ukr.net

Використання опублікованих у збірнику матеріалів дозволяється за умови обов'язкового посилання на джерело інформації.

У разі посилання на матеріали збірника наукових праць «Ірпінський юридичний часопис» потрібно використовувати транслітеровану назву «Irpinskyi yurydychnyi chasopys», або «Irpın legal chronicles».

© Державний податковий університет, 2023

STATE TAX UNIVERSITY

IRPIN LEGAL CHRONICLES

The Scientific Journal

Issue 2 (11)

Irpin • STU • 2023

ISSN 2617-4154
UDC 34:33(477)(08)

*Founder: University of the State Fiscal Service of Ukraine
The scientific journal «Irpın legal chronicles» was founded in 2018
Continued edition (released with the accumulation of material)
Languages of edition: Ukrainian, English
The certificate of state registration of the printed mass media:
KV № 23215-13055PR, 22.03.2018
Recommended for printing and Internet distribution by the decision of the
Academic Council of the State Tax University (protocol № 9, 30.03.2023)*

Editorial Board: Dr., Professor V. V. Topchiy (Editor-in-chief); Ph.D. in Law, Associate Professor O. M. Bodunova (deputy Ed.); Dr., senior researcher N. B. Novytska (deputy Ed.); Ph.D. in Law, Associate Professor, N. A. Lugina (co-ed.); Dr., Associate Professor, Yu. I. Anistratenko; Dr., Professor V. T. Bilous; Dr., Professor S. V. Bobrovnik; Dr., Professor O. G. Bodnarchuk; Dr., Professor L. M. Kas'yanenko; Dr., Professor O. E. Kostyuchenko; Dr., Professor N. A. Lytvyn; Dr., Professor T. O. Matselyk; Dr., Professor N. V. Nikitchenko; Dr., Professor A. M. Novytsky; Ph.D. in Law, Docent L. V. Omelchuk; Dr., Professor O. P. Ryabchenko; Dr., Professor Yu. Yu. Ryabchenko; Dr., Professor P. V. Tsybal; Dr., Professor I. V. Chekhovska; Dr., Professor A. Eu. Shevchenko; Dr., Professor Asar Isa ogly Sadygov (Azerbaijan), Janusz Orłowski, doctor nauk prawnych Uniwersytet Warmiński-Mazurski w Olsztynie (Poland).

Irpın legal chronicles : The Scientific Journal / Editorial Board : V. V. Topchiy (Editor-in-chief) and others. – Irpin : State Tax University, 2023. – Issue 2 (11). – 170 p. – (Series : Law).

The edition contains scientific articles devoted to the actual problems of legal science and practice.

The scientific journal was founded with the purpose of publishing the results of researches on problems of legal science, theoretical and applied problems of legal provision of the state fiscal policy, improvement of legislation and law enforcement.

The journal is intended for researchers, lecturers, postgraduates, students and anyone who is interested in law theory and law enforcement.

The Scientific Journal is indexed by Google Scholar,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine.

The scientific journal is located on the open information platform OJS of the State Tax University.

DOI digital object identifier is assigned to the scientific articles of the edition.

The editorial board carries out systematic work on integration of the scientific edition to the international electronic libraries, catalogs and scientometric databases with the purpose of entering the world scientific information space, increasing the rating of the journal and the citation indices of its authors. The editorial board is currently working on the inclusion of the scientific journal in Scopus and Web of Science.

Address of the editorial board:

31, Universitetskaya str., Irpin, Kyiv region, Ukraine, 08201
e-mail: irpin-yur-chas@ukr.net

The use of the materials published in the journal is allowed in case of obligatory referring to an information source.

Referring to the materials of the scientific journal «Irpın legal chronicles» one must use the transliterated title «Irpinskyi yurydychnyi chasopys» or «Irpın legal chronicles».

© State Tax University, 2023

ЗМІСТ

Теорія та історія держави і права; конституційне право

Стівен Хамфріс

Справи, які збудували Америку. «Флетчер проти Пека» та комерціалізація американського суспільного договору 9

Копотун І. М., Рудик М. М.

Аналіз загроз безпеці України в умовах військового стану 20

Сухонос В. В., Сухонос В. В., Сластьоненко О. О.

Система економічної безпеки України: проблеми та перспективи у юридичному вимірі..... 28

Фатхутдінова О. В., Шевченко Д. А., Санжаров В. А.

Середньовічна дипломатична практика: Англія та авіньйонське папство 39

Шевченко А. Є., Француз А. Й., Кудін С. В.

Методологічні засади нормативно-правового забезпечення інформаційної безпеки 48

Адміністративне право і процес; фінансове право;

інформаційне право

Касьяненко Л. М.

Правове регулювання податкових перевірок під час воєнного стану 56

Господарське право і процес

Дяченко С. В., Щербина А. А.

Господарське судочинство під час воєнного стану – зупиняти не можна продовжувати 66

Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право

Бодунова О. М., Яцик Т. П., Лугіна Н. А.

Участь засобів масової інформації у запобіганні злочинності в умовах воєнного стану в Україні (на прикладі міста Ірпінь Київської області)..... 76

Вітюк Д. Л.

Характеристика міжнародних механізмів запобігання злочинності в умовах воєнного стану в Україні 90

Лаговська Н. В., Теслицький А. А.

Міжнародний досвід регулювання кримінальної відповідальності за ухилення від призову в умовах воєнного стану: досвід для України 97

Лугіна Н. А., Дем'яненко С. В.

Корупційні кримінальні правопорушення в умовах дії воєнного стану 108

Сперкач Н. А.

Торгівля людьми: сучасний стан, динаміка та напрями протидії..... 115

Топчій В. В., Дідківська Г. В.

Необхідність інформаційної безпеки під час окупації:

Ірпінь, Буча, Гостомель..... 125

*Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза;
оперативно-розшукова діяльність***Кузьменко О. В., Левчук П. Р.**Особливості доказування у кримінальних провадженнях про пособництво
державі-агресору (на прикладі періоду окупації Київської області) 132**Свінцицький А. В.**Забезпечення участі осіб у кримінальному провадженні
в умовах воєнного стану: прикладні аспекти..... 141*Міжнародне право та право ЄС***Дідич Т. О., Шевченко А. Є.**Порівняльно-правовий аналіз положень Будапештського
меморандуму та його значення 150**Добрянська О. Д., Пунда О. О., Новицька Н. Б.**Правове положення військовополонених у міжнародному
гуманітарному праві: досвід російсько-української війни 157

CONTENTS

Theory and history of state and law; constitutional law

Stephen Humphreys

Cases That Made America. Fletcher v Peck, Fletcher v Peck and the Commercialization of America's Social Contract 9

Kopotun, I. Rudyk M.

Analysis of the security threats of Ukraine in the conditions of the martial state 20

Sukhonos V., Sukhonos V., Slastonenko O.

Economic Security System of Ukraine: Problems and Prospects in the Legal Dimension 28

Fathutdinova O., Shevchenko D., Sanzharov V.

Medieval Diplomatic Practice: England and Avignon Papacy 39

Shevchenko A., Frantsuz A., Kudin S.

Methodological principles of regulatory and legal support of information security 48

Administrative law and process; financial law; informational law

Kasianenko L.

Legal regulation of tax audits during martial law 56

Commercial law and process

Diachenko S., Shcherbyna A.

Commercial jurisdiction during marital state – it cannot be stopped to continue 66

Criminal law and criminology; Penal law

Bodunova O., Yatsyk T., Luhina N.

Participation of mass media in detection of crimes in martial law in Ukraine (on the example of Irpin, Kyiv region) 76

Vitiuk D.

Characteristics of international crime prevention mechanisms under the conditions of marital state in Ukraine 90

Lagovska N., Teslytskyi A.

International experience regulating criminal responsibility for conscription evasion in the conditions of martial state: experience for Ukraine 97

Luhina N., Demyanenko S.

Corruption criminal offenses under martial law 108

Sperkach N.

Human trafficking: current state, dynamics and countermeasures 115

Topchii V., Didkivska G.

The need for information security during the occupation: Irpin, Bucha, Gostomel.....	125
---	-----

*Criminal procedure and criminalistics; forensic examination;
operational-search activity***Kuzmenko O., Levchuk P.**

Features of proof in criminal proceedings on assistance to the aggressor state (on the example of the period of occupation of the Kyiv region).....	132
--	-----

Svintsytskyi A.

Ensuring the participation of persons in criminal proceedings under martial law: applied aspects.....	141
--	-----

*International law and European Union law***Didych T., Shevchenko A.**

Comparative legal analysis of the norm of Budapest Memorandum and its significance.....	150
--	-----

Dobrianska O., Punda O., Novytska N.

Legal status of a prisoner of war in the international humanitarian law: the experience of the russian-ukrainian war	157
---	-----

Теорія та історія держави і права; конституційне право

УДК 340.5

DOI 10.33244/2617-4154.2(11).2023.9-19

Stephen Humphreys,
Attorney at law
Adjunct Professor,
University of Alabama
email: stephen@pennlawgroup.com
ORCID ID 0009-0000-6201-7041

CASES THAT MADE AMERICA FLETCHER V PECK AND THE COMMERCIALIZATION OF AMERICA'S SOCIAL CONTRACT

This paper examines the emergence of U.S. contract law with its roots in English common law, as it differs from European concepts derived from Roman law that focus more on fairness in the transaction. It addresses the first case among contentious contract parties to wind its way to the U.S. Supreme Court. In Fletcher v Peck, the high court was forced to sort out a series of misbegotten transactions that ensued after land speculators bribed Georgia legislators to sell millions of acres – in what is now Alabama, Mississippi and Tennessee – to them for less than 2 cents an acre. When this criminal conspiracy was discovered, new legislators sought to rescind the transaction, while the speculators were rushing to sell as many parcels of the land as possible before that could happen.

In Chief Justice John Marshall's opinion in the Fletcher case, the Court sustained the constitutional challenge to Georgia's rescinding act, thus establishing a number of important precedents for the new country:

1. The Contracts Clause of the U.S. Constitution was read so broadly as to make the power of contract so absolute that no one, including a state government, could intervene to impair the obligations of contract.

2. At the same time, the sale and transfer of properties, normally the domain of contract as opposed to legislation, were treated the same as private agreements even when conducted by a government

3. In another twist, the nature of property interests transferred – though treated as a private agreement governed by contract law – was established as coming exclusively from the governments established in the English colonies by the Crown – to the exclusion of the Native American who were there before them.

4. The U.S. Supreme Court established its authority over states – to the extent that it could void their laws.

5. Perhaps most importantly, all this transpired without any tangible recognition of the underlying corruption in the Yazoo Land Fraud, in effect ratifying its criminality for the sake of commercial stability.

In the spirit of liberal arts education, it is important for students to understand the theories and causes behind the law they practice – from history. In that torch-passing process, the author finds it gratifying to be able to cite several of former professors from the University of Alabama, the University of Georgia School of Law, and Princeton University.

For centuries, Anglo-American common law tradition traveled under the dominant notion that Contracts constitute private law-making by the parties to the transaction, diverging from the European trend via Roman statutory law that weighs the fairness of the transaction [1]. While the common law tradition pretended the influence of the state is far removed¹, precious little recognition has been afforded to an opposing strain, the heavy hand of government intervention, in the guise of a prescient laissez-faire² philosophy, laid down at the founding of the American republic in *Fletcher v Peck* [2].

The case between Robert Fletcher and John Peck arose out of the infamous Yazoo Land Fraud, in which land speculators bribed the Governor and members of the Georgia legislature to vote, in January of 1795, to sell for a bargain-basement price the vast frontier, then-unsettled except by Native Americans, that comprises much of modern-day Alabama and Mississippi. After this corruption was discovered, in which less than two cents apiece was the selling price for 35 million acres of virgin territory, outraged Georgians voted Governor John Gunn and many of his conspirators in the legislature out of office.

In 1796, a new legislature passed a rescinding act, voiding the prior legislative give-away, and thus taking away ownership of the land, including that of supposedly innocent third-party purchasers who had bought parcels of land from the original grantees (the ones who committed the bribery). This resulted in a challenge to the constitutionality of the 1796 act that tried to undo the corruption.

Ironically, it was the buyer of a parcel, Robert Fletcher, who challenged the power of John Peck to convey it³. Robert Fletcher, a resident of New Hampshire, bought his Yazoo tract from John Peck, a resident of Massachusetts, which shows the degree to which this sweet deal for Southern lands sparked a national feeding frenzy of wilderness land

¹ In fact, early English courts were slow to take contract issues under their jurisdiction. Id.

² This term refers to the American judicial trend of the late nineteenth century, in which the courts intervened to block legislation meant to improve working conditions for American laborers, under a supposed theory of freedom of contract – where workers had no real bargaining power against the trusts, or giant conglomerates and monopolies of the time. The reader should understand the counterintuitive thrust of the term, since one branch of government, the judiciary, was not in truth passively leaving things be, but rather intervening against the legislative branch, under this pretended principle of non-intervention.

³ Normally a possessor of property would seek to protect his interest in it, not argue that it was void. One might assume that here, the buyer, Robert Fletcher, believed he had been swindled in his purchase price, upon learning of the token sum for which the seller had obtained the property. In hindsight, he paid \$3 000 for land worth a minimum of \$13 million today.

speculation. Peck traced his title back to the state of Georgia through supposedly innocent purchasers. In connection with the land transfer, Peck promised Fletcher that the title had not been constitutionally impaired by the 1796 rescinding legislation⁴. When that proved to be in doubt, Fletcher sued Peck. Peck argued the 1796 act was unconstitutional, so that no breach of his contract promise to Fletcher had occurred.

It took the U.S. Supreme Court, where the case wound its way 15 years after the Yazoo Land Act was passed, to sort out this contractual, commercial, and constitutional tangle – in a way that set the course of the nation as a legal, social and commercial entity, in a way that went far beyond the scope of the seemingly simple land transfer agreement at issue.

Aftermath of the Yazoo Land Fraud

It was alleged that all Yazoo land purchasers – beyond the original grantees, who bribed the legislators – were purchasers without notice. This begs the question, and perhaps defies credulity, that no one outside the original criminal conspirators knew about this sweetheart deal. That is especially vexing considering the public nature of the transaction, which involved additional documentation in the public record in the form of a mortgage with recorded deeds. Presumably, no one had to reside in the inner circle of this cabal to do the simple arithmetic and surmise that 1.5 cents an acre, even in 1795, was not fair market value for property in such high demand [4, p. 421] during the “Alabama fever” [3] of the early 1800s.

In fact, when the public learned of this scandal, the public outrage swept the offending legislators out of office in the next election. In 1796, Jared Irwin was elected Governor of Georgia and, with the help of Senator James Jackson and other reformers, the first order of business for the succeeding legislature was to repeal the bill by which the Yazoo Land Fraud, as it came to be known, was transacted.

This was no ordinary repeal in the form of mere words committed to paper and entered into the public record. As only UGA Law of Legislative Government Professor R. Perry Sentell, Jr. could recount: Outraged Georgians gathered at the statehouse grounds of the then-capital of Georgia, Louisville, and set up a giant magnifying glass and affixed its beam to the offending parchment on which the text of the Yazoo Land Fraud legislation was inscribed, to

⁴ For purposes of this discussion of the nature of contract rights in early America, it is not necessary to get into all the complications arising from the attempt to unwind the corrupt sale of 1795. The 1796 Act rescinded the prior legislation, and returned the \$500,000 purchase price, purporting to undo the contract of sale embodied in the tainted 1795 Act, thereby depriving subsequent buyers and sellers of their titles. In the chaos that ensued, Georgia ended up ceding to the federal government its prior title to the lands (after it had already conveyed them!) in a Southern parallel to the Northwest Ordinance, which undid claims of the Atlantic colonies to lands stretching as far as the Pacific Ocean. This cession of potential slave territory ended up being one of the aggravating factors leading to the Civil War in 1861. See *Dred Scott v. Sandford*, 60 US 393 (1857). The sacrosanctity of contract pronounced in *Fletcher v Peck* was diluted by the fact that Georgia reneged on a prior grant to land speculators, based on a disagreement over construction of the contract, when currency fluctuations rendered the deal unfavorable to the State. We cannot chase all those rabbit trails here, but this partial summary gives some idea of the magnitude of the multiple dilemmas facing the Supreme Court in 1810.

Stephen Humphreys. Cases That Made America. Fletcher v Peck, Fletcher v Peck and the Commercialization of America's Social Contract

torch it with “Holy Fire from Heaven” [5]. Thus, the tale was passed down in the lore of Georgia’s beginnings as the “Repeal by Incineration”⁵. The point is the much public attention was called to this scandal, making the idea that Fletcher had no idea about the questions surrounding the original transfer even more improbable.

Despite the dramatic effect of the public incineration, the rebellion against the mercenary crassness of the legislature was relatively short-lived. In 1803, Peck sold Fletcher 13,000 acres for \$3 000, almost three times the original selling price, seven years after the emphatic repeal. It took seven more years for the resulting dispute to be finally decided by the U.S. Supreme Court.

In Chief Justice John Marshall’s opinion in the Fletcher case, the Court sustained the constitutional challenge to Georgia’s rescinding act – based largely on the doubtful principle that subsequent buyers were innocent purchasers without notice of the original tainted sale and the subsequent attempted undoing – thus establishing a number of important precedents for the new country.

Don’t mess with our Contracts

Relying on the Contracts Clause of the U.S. Constitution⁶, the US Supreme Court sent a clear message that the protection and preservation of contracts was next to inviolable, even where they were the product of criminality in the public realm.

In the Constitution of Georgia, adopted in the year 1789, the court can perceive no restriction on the legislative power which inhibits the passage of the Act of 1795. The court cannot say that, in passing that Act, the Legislature has transcended its powers and violated the Constitution. *Fletcher v. Peck*, 10 U.S. 128–129.

This reason for upholding the legislation that doubled as contract of sale was that the legislature had the authority to enact the bill. It conveniently overlooks the fact that the legislature of 1796 likewise had the authority to pass a bill rescinding the original act. What was the legal, constitutional difference? Only the intervening private contract – which was held more inviolable than an act of the legislature. That laid down a serious marker. The Yazoo land transfer was a hybrid phenomenon, a combination of a legislative act and a sales agreement. The legislature couple repeal a prior act but it could not break a contract.

It was symbolic that the “contract” the court protected was the transfer of a seemingly boundless and slovenly wilderness. The court created a fiction of certainty in the midst of territories that were still largely unknown and unexplored in a vast continent that stretched out before the young country. At the time of the illicit transfer, Georgia claimed the lands stretching all the way from the Atlantic Coast where Savannah was founded.

That was a wilderness in which life itself was far from a certainty. In fact, in 1813, three years after the Fletcher decision, an entire settlement in the territory of Alabama, not yet a

⁵ See Fred Hobson, *The Savage South*, VQR, Summer 1985 for a discussion of how the actual fact of this folklorical dramatic flair pervading the American South’s pre-history inevitably “morphed into the Sun Belt” of “air conditioning and strip malls” in the same way the rebellious Repeal by Incineration was overwhelmed by the dull commercial logic of *Fletcher v Peck*.

⁶ Article I, Section 10 states that, No state shall pass any Law impairing the obligation of contracts.

state admitted to the Union, was wiped out in a Creek Indian raid. Every man, woman and child was massacred at Fort Mims, a settlement hacked out of sprawling forest lands that were part of the Yazoo deal. Yet even in this wild and precarious state of nature, metes and bounds were certain, and the seal on a contract was an unbreakable bond. Over bird and bush, the invisible lines of the law took dominion everywhere.

The Fort Mims Massacre shocked the fledgling nation with dreams of manifest destiny. But under the Supreme Court decision, the bond of contract remained unshakeable. The principle for which the case is now cited, that contracts are enforceable and inviolable, except in extreme circumstances – or, rather, even in extreme circumstances, such as bribery of public officials – may seem obvious in a settled commercial world. It was not so obvious then, in a country hanging by a thread, with order threatened to be overturned by every kind of chaos and violence. It is more understandable that it bore repeating three years before the nation's capital was sacked by British invaders in the War of 1812. And can we say the notion of stability is so obvious in 2023 – in the face of Putin's bloody disregard for borders, self-determination, and sovereignty? Do we think the former American president could enforce his memorandum of understanding – to build an eponymous Tower in Moscow – in Russian courts? That represents a challenged world in which no contract is ever fully formed. In the face of such prospects for instability, the U.S. Supreme Court completely rejected that possibility.

Even legislation is a contract

Are laws passed by a legislature and a contract for sale of land between private parties the same thing? While the equivalence is not certain or obvious, the Supreme Court treated it as such [6].

The important point is that the inviolability of contract is assumed against the legislature acting in an official government capacity in the same manner as it would be applied to a private land speculator. That stands in contrast to the state law notions of contract that still exist today, in which states claim immunity for claims brought against them in contract [7].

That is just one of many inconsistencies that filter their way down through legal history, largely ignored. Yet it is not at all shocking, in this day and age in America, that a government entity would be bound by its contractual agreements. Again, that is only because that is our accepted norm. It again invites the comparison with a Putin state, which is not bound by anything, including the truth. Even the ill-gotten gains of the oligarchs are not secure in a society that only exists through cross-border wealth transfers to more stable economies.

Title to land derives from the title of nobility

The court ignored perhaps the most important issue in the case – an issue that was not placed legally before the court by the litigants Fletcher and Peck. What they all ignored, including the corrupt legislators who entered the contract of sale, were the thousands of Native Americans living on the land before the English transplants got there.

Without deciding the issue, Fletcher v. Peck hinted that Indians might not hold title to their own lands. While the Supreme Court held contracts between the white settlers

inviolable, it also took a dim view of another form of contract, the treaties with the Native Americans over the lands they inhabited. The opinion focuses exclusively on title came from the Crown, via a trans-Atlantic edict that superseded the actual use and possession of the Creeks and Cherokees. In fact, when the Cherokees decided they would use the U.S. judicial system to enforce their treaty rights against the Georgia legislature – that passed another bill stripping the Cherokees of their title – the U.S. Supreme Court turned the Cherokees down, denying them jurisdiction. Justice John Marshall wrote an opinion stating that, as wards of the State, the Indians were in no position to dispute their White “guardians” [8].

The U.S. Supreme Court reversed direction on the question of Indian autonomy in *Worcester v. Georgia*. In that case, Georgia authorities sought to prosecute white settlers living in Indian territory – now Gwinnett County, which some still say remains uncivilized – in violation of a statute that barred non-Indians from living there to escape the authority of the state government. In the *Worcester* case, the Supreme Court held that Georgia could not intermeddle in the affairs between the United States and a sovereign Indian nation. This contradicted the dependent-ward outcome of *Cherokee Nation v. Georgia*, but President Andrew Jackson ignored the high court’s ruling and ordered the removal of the Cherokees, anyway.

Of course, this ultimate result, treating the Indians as dependents, constituted more sinister foreshadowing of the later road to Jim Crow white supremacy and the doctrine of separate but equal. It is not coincidental that one of the incidents of inequality under this discriminatory system was the incapacity to enter contracts, particularly for the sale of land. Under the later laws of the State of Alabama, it was forbidden for African Americans to own land, contrary to the freedom of contract impetus of *Fletcher v Peck* [9].

But the Supreme Court did not ignore the other party lurking in the background behind *Fletcher and Peck*. That third party was the King of England, through whom all right and title, and power to transfer originated. *Fletcher v Peck* reminds us that we hold all land and property at the pleasure of the new government – a government standing in the shoes of the King.

This should remind us of the contrasting Enlightenment notions behind the American Revolution that contractual agreement lies at the foundation of nation-states themselves, that the body politic of a nation is based on a Social Contract, like a contract of sale based on the intent of the parties, in this case the consent of the governed. *Fletcher* turned this notion sideways, if not on its head. The strings that bind society still come from the top down, the Supreme Court said.

These are latent and remaining conflicts that persist today in nation whose Constitution explicitly rejects titles of nobility⁷. That conflict can be traced all the way back to Hamilton’s statement that the rejection of noble titles should be “denominated the corner-stone of

⁷ US Const., Art. I, Sec. 9, Clause 8: No Title of Nobility shall be granted by the United States: And no Person holding any Office of Profit or Trust under them, shall, without the Consent of the Congress, accept of any present, Emolument, Office, or Title, of any kind whatever, from any King, Prince, or foreign State.

republican government” [10]. Yet the young republic retained a healthy infusion of royal blood in the title to every inch of virgin ground.

No doubt another disconnect between the Yazoo contracts for the sale of lands and the contractual treaty agreements with the Creek and Cherokee Indians was the disparity between the Native American practice of preserving lands in their natural state and the European drive property development and exploitation of natural resources that left the first photographic evidence of the South showing a denuded landscape.

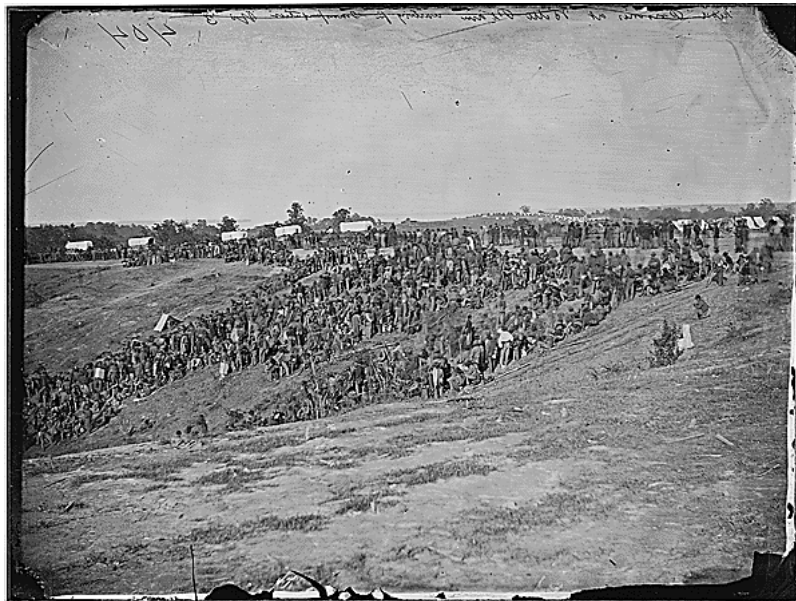

Photo № 1. Matthew Brady, Confederate Prisoners of war Awaiting Transportation, National Archives 524824

The Supreme Court can overrule state laws

The other important principle established by this decision, validating the sanctity of contract (while ignoring the criminal origins), was that the U.S. Supreme Court firmly established its authority to invalidate state laws. The Court declared a right to federalize contracts, which are otherwise creatures of state law, by leveraging the Contract Clause. This went way beyond John Marshall’s flexing of the court power to interpret law in *Fletcher v Peck*’s more famous cousin, *Marbury v Madison*. This represented a deep conflict between government authorities, in a power struggle that continues to this day.

It should not be lost on the reader that the high court determined it had the power to annul the second cleansing act of the Georgia legislature, only after it determined that no means existed to void the original corrupt act of the legislature by which the fraud was committed. This is yet another inconsistency passed over by history to create America’s national identity.

The Supreme Court based its power to undo the second act of the legislature on equitable principles:

If the Legislature of Georgia was not bound to submit its pretensions to those tribunals which are established for the security of property, and to decide on human rights, if it might claim to itself the power of judging in its own case, yet there are certain great principles of justice, whose authority is universally acknowledged, that ought not to be entirely disregarded.

In other words, while the legislature had the authority to engage in the original corrupt transactions, it had no power to undo its own wrongdoing – because that might lead to wrongdoing by the legislature.

If the reader finds this circular logic less than convincing, bear in mind that the issue the court was really focused on, the feeding frenzy of land sales that had already sprung from the fruit of this poisonous tree by the time the case reached the Supreme Court.

The lands in controversy vested absolutely in James Gunn and others, the original grantees, by the conveyance of the Governor, made in pursuance of an act of assembly to which the Legislature was fully competent. Being thus in full possession of the legal estate, they, for a valuable consideration, conveyed portions of the land to those who were willing to purchase. If the original transaction was infected with fraud, these purchasers did not participate in it, and had no notice of it. They were innocent. Yet the Legislature of Georgia has involved them in the fate of the first parties to the transaction, and, if the act be valid, has annihilated their rights also.

In the end, the enforceability of private contracts comes from the very top echelon of government power. Conversely, protection of contracts for sale and transfer of land became the fountainhead of the federal court's power to override the states. And that is consistent with the parallel notion in *Fletcher v Peck*, that the title to property – the subject of the contract in question – originated in the Crown. In the end, that is what matters, not who is hacking vines and chopping trees to clear the land, be they buyers or sellers, farmers or fishermen, native Cherokees or born Englishmen the Court claimed to be protecting.

Corruption enshrined at the founding

As the court blandly phrased the issue:

The original grantees from the State of Georgia promised and assured divers members of the Legislature, then sitting in General Assembly that if the said members would assent to, and vote for, the passing of the Act, and if the said bill should pass, such members should have a share of, and be interested in, all the lands purchased from the said State by virtue of such law.

In fact, in addition to the promises of pecuniary gain made to Georgia legislators, the Yazoo land company from which Peck gained his title was comprised of two congressmen, one territorial governor, three judges including one U.S. Supreme Court Justice, and two U.S. Senators with advance knowledge that Spain would release its claims to the same territory in an impending treaty [11].

The court threw a lot of words, which were ultimately meaningless, at its troubling conclusion that the corrupt and criminal origins of the legislative contract were immaterial:

That corruption should find its way into the governments of our infant republics and contaminate the very source of legislation, or that impure motives should contribute to the passage of a law or the formation of a legislative contract are circumstances most deeply to be deplored.

The court directly confronted the issue of corruption only in the sense that it skirted it:

It would be indecent in the extreme, upon a private contract, between two individuals, to enter into an inquiry respecting the corruption of the sovereign power of a State. If the title be plainly deduced from a legislative act, which the Legislature might constitutionally pass, if the act be clothed with all the requisite forms of a law, a court, sitting as a court of law cannot sustain a suit brought by one individual against another founded on the allegation that the act is a nullity in consequence of the impure motives which influenced certain members of the Legislature which passed the law.

The presumed bona fide purchaser trumped the glaring criminal vicissitudes. It is an open question whether this is an innocent foundation for the law or a jaded premise. The decision as far as possible, placed private agreement off limits to outside intervention in a nation built on the principle of unfettered commerce and forward-looking prosperity [12]. Ironically, it required an extreme government intervention, against another government, to bring about the result we live with today as we inch in traffic past the rows of condos and shopping malls generated by all this commercial stability.

Conclusion

Few law cases can claim more formative impact on the very concept of the United States than *Fletcher v Peck*. It arose from corruption that followed transplants who beat a path to New World America seeking freedom from the stratified tyranny of the Old World or Europe. It established an ambivalent rule of law between the two diverging strains of law. It did that by elevating absolute autonomy of property interests over principles of self-determination and accountability. That is because the Supreme Court's interpreted principles of contract to determine the course of constitutional law. It can even be said that the court reduced the Social Contract ideals of the Enlightenment to purely commercial concepts.

In a more jaundiced view, the court approved form over substance. If the legislature was authorized to enact laws, and it enacted a bill to transfer this property, there is no further looking behind the form to discern improper motives or a substantive problem. That means procedural form can paper over corruption, a dangerous notion that still troubles us today.

Between the competing goals of overall social justice and overall economic stability, the commercial interest won out. That gave us the America we know today, a republican government espousing ideals of democracy and accountability, tempered by financial pragmatism. Arguably, both are consistent with the American frontier ideal of self-reliance at the time. Fittingly, this entente was realized in the first contract dispute between individual citizens that rose to the highest court in the land, calling for a nation-wide and nation-building resolution. Unfortunately, this accord left space open for gifting in the most successful economy the world has ever seen [13]. In the balance between bona fide purchasers and

corrupt government actions, the court chose a rule of stability in property interests and expectations. America's real contract was with the dream of wresting riches out of the slovenly wilderness. Nothing would impede it.

REFERENCES

1. Alan Watson. The Evolution of Law: The Roman System of Contracts, Law and History Review. Vol. 2. № 1 (Spring 1984).
2. 10 U.S. 87 (1810). URL : <https://www.oyez.org/cases/1789-1850/10us87>
3. Alabama Fever. URL : <http://encyclopediaofalabama.org/article/h-3155>
4. In the same year as the Yazoo Land Act, the US government opened a bureau for the sale of Western lands at two dollars an acre, more than a hundred times the price bargained by the State of Georgia. Joseph Story. *Laws of the United States*. Vol. I. P. 421.
5. James Wilson and the So-Called Yazoo Frauds. *Penn Law Review*. Vol. 47. № 1. 1908.
6. Coenen, Dan. Fletcher v. Peck». New Georgia Encyclopedia, last modified Jun 6, 2017.
7. E.g., *Lyons v. River Road Constr., Inc.*, 858 So. 2d 257, 261 (Ala. 2003) (barring breach of construction contract claim against the state); *Johnson v. Sorenson*, 914 So.2d 830 (2005) (immunity from suit on employment contract, contrary to express terms of contract).
8. *Cherokee Nation v Georgia*, 30 U.S. 1 (1831).
9. C. Vann Woodward. The Strange Career of Jim Crow. *Oxford University Press*. 1974.
10. Alexander Hamilton. The Federalist. № 84.
11. Fletcher v. Peck. URL : <http://fas-history.rutgers.edu/clemens/constitutional1/fletcher.html>
12. C. Vann Woodward. The Search for Southern Identity in Myth and Southern History. 1988. Vol. 2. 2d edition.
13. Humphreys, Stephen, Reconstruction of the Fables, CL Atlanta, July 8, 2019. URL : <https://creativeloafing.com/content-430272-outlandish-conspiracy-theories-reconstruction-of-the>

Стівен Хамфріс. Справи, які збудували Америку. «Флетчер проти Пека» та комерціалізація американського суспільного договору

У статті досліджується становлення договірного права США, яке бере свій початок з англійського загального права, оскільки воно відрізняється від європейських концепцій, що походять від римського права, які здебільшого зосереджуються на чесності угоди. Також у статті йдеться про першу справу між сторонами контракту, яка дійшла до Верховного суду США. У справі «Флетчер проти Пека» суд був змушений розібратися в декількох незаконних угодах, які були укладені після того, як земельні спекулянти підкупили законодавців Джорджії з метою отримання мільйонів акрів землі на території Алабами, Міссісіпі та Теннессі менш ніж за 2 центи за акр. Коли цю кримінально протиправну змову було виявлено, законодавці намагалися скасувати угоду, а спекулянти поспішали продати якомога більше земельних ділянок, перш ніж це вдасться.

На думку головного судді Джона Маршалла у справі Флетчера, суд задовольнив можливість оскарження рішення про скасування вищевказаної угоди, у такий спосіб створивши ряд важливих прецедентів для країни:

1. Положення про контракти у Конституції США протлумачено досить широко, що надало абсолютної сили контракту. Тепер ніхто, включаючи представників урядів штату, не має права порушувати зобов'язання за контрактом.

2. Водночас питання щодо продажу і передачі майна, як правило, розглядалися так само, як приватні угоди, навіть якщо вони здійснювалися представниками уряду.

3. Природа переданих майнових інтересів хоча і розглядалася як приватна угода, що регулюється договірним правом, проте була встановлена як така, що походить виключно від урядів, заснованих в англійських колоніях Короною – за винятком корінних американців, які жили там перед ними.

4. Верховний суд США встановив свою владу над штатами настільки, наскільки він міг анулювати їхні закони.

Стаття надійшла до редколегії 21 березня 2023 року

УДК 34.343

DOI 10.33244/2617-4154.2(11).2023.20-27

І. М. Копотун,*д-р юрид. наук, професор,
заслужений юрист України,
Проректор з міжнародних зв'язків
Академії ГУСПОЛ**(Чеська Республіка)**e-mail: igor.kopotun@gmail.com***ORCID ID 0000-0002-2947-8599;****М. М. Рудик,***канд. юрид. наук,
Національна академія
внутрішніх справ (м. Київ)
e-mail: rudikmm@ukr.net***ORCID ID 0000-0003-1031-9982**

АНАЛІЗ ЗАГРОЗ БЕЗПЕЦІ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОГО СТАНУ

У статті проведено аналіз безпеки України в умовах військового стану, а також вивчено перспективи її розвитку. За змін сьогодення у політичній, економічній, соціальній та гуманітарній сферах, національній безпеці необхідно звернути увагу на наявність у держави відповідних стратегій.

Тому одне з ключових завдань науки державного управління у сфері національної безпеки полягає у розробці методології, за допомогою якої необхідно розробити комплекс заходів, що впливатимуть на рівень державної та національної безпеки і при цьому протидіятимуть сучасним загрозам.

У статті досліджено понятійно-категорійний апарат стратегування у сфері державного управління середовищем безпеки України, проаналізовано загрози майбутньому середовищу безпеки України та системі державного управління у сфері національної безпеки, розроблено їх класифікацію, проаналізовано, визначено та розроблено порядок використання сценарного підходу для прогнозування розвитку майбутнього середовища безпеки України, проаналізовано можливості сектору безпеки й оборони щодо забезпечення національної безпеки України, розроблено науково-методичний апарат розподілу завдань, визначено можливості сектору безпеки й оборони України щодо формування інтегрованого потенціалу для усунення та нейтралізації загроз воєнній безпеці держави, удосконалено модель державного управління у секторі безпеки та оборони України й обґрунтовано рекомендації виконавчих органів у сфері державного управління.

Ключові слова: національна безпека, військовий стан, глобалізація, загрози, державне управління, нейтралізація загроз, сектор безпеки, виконавчі органи.

У процесі проведення оборонного огляду виконуються такі чотири основні процедури: оцінка середовища безпеки, планування сил, планування ресурсів та оцінка ризиків [1].

Основним детермінантом проведення оборонного огляду є процедура опису майбутнього безпекового середовища, за якої визначаються перспективи розвитку військово-політичної обстановки, перелік викликів і загроз у сфері оборони та формуються на їх основі сценаріїв розвитку небезпек, проти яких будуть застосовані Збройні сили України.

Історичний досвід свідчить про необхідність застосування різних методів і процедур для прогнозування розвитку воєнно-політичної обстановки в окремій країні, регіоні та світі загалом, зокрема прогнозувати її розвиток, визначення ризиків, викликів і загроз національній безпеці України у сферах відповідальності розвідки.

Аналітичні методи розвідки розробляються з урахуванням методів наукових досліджень у різних сферах діяльності. З цією метою особливо вони використовуються в політичному аналізі, мають практичне значення для розвідувально-інформаційної діяльності та можуть бути підтверджені емпіричними дослідженнями. Ефективність методів військово-політичного та геополітичного аналізу оцінити набагато важче [2; 3].

Прогнозування воєнно-політичної обстановки є одним із етапів Методики оцінки воєнно-політичної обстановки, розробленої науково-дослідним інститутом Міністерства оборони України:

1. Оцінка воєнно-політичної обстановки в окремій країні.
2. Оцінка воєнно-політичної обстановки у регіоні.
3. Оцінка воєнно-політичної обстановки у світі.
4. Визначення ризиків, загроз національній безпеці України.
5. Прогнозування розвитку воєнно-політичної обстановки.
6. Формування висновків та результатів оцінки воєнно-політичної обстановки.

Під час прогнозування розвитку воєнно-політичної обстановки автори «Методики оцінки ВПО» пропонують використовувати аналіз конкуруючих гіпотез [4; 5]. Прогнозування воєнно-політичної обстановки проводиться на основі обробки групи інформації, отриманої на попередніх етапах на підставі висновків з можливого розвитку подій, як зазначає Джон Морган, чим більше спираємося на оцінки та пропозиції, тим більша ймовірність, що аналітик у своїх висновках зробить помилку [6].

Прогнози повинна робити група аналітиків, вони виявлять і запобігають помилкам, які може зробити один аналітик.

Особливості України полягають у тому, що наразі систему національних інтересів у правовому просторі не визначено.

Політики, що приходять до влади, формулюють національні інтереси з огляду на своє їх розуміння. Наприклад, згідно із Законом України «Про НБ України» [7] «національні інтереси – це життєво важливі інтереси людини, суспільства та держави, реалізація яких забезпечує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності та добробут її громадян». У цьому Законі наведено базові національні інтереси.

Вважаємо, що національні інтереси – це суспільно сприйняті, найважливіші матеріальні та духовні потреби людини, суспільства і держави, реалізація яких забезпечує прогресивний розвиток.

Під життєво важливими інтересами розумітимемо визначальні потреби, без задоволення яких неможливе існування людини, суспільства та держави.

На етапі розвитку України можна назвати такі національні інтереси:

- 1) захист державного суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності державних кордонів, недопущення втручання у внутрішні справи України;
- 2) внутрішня стабільність, що характеризується стійкістю державних інституцій та збалансованістю інтересів усіх соціальних груп населення;
- 3) ефективне функціонування системи забезпечення національної безпеки;
- 4) пріоритетність загальнолюдських демократичних принципів у розвитку держави, національна згода та національна свідомість народу;
- 5) економічне зростання, задоволення матеріальних потреб населення, здатність до ефективного господарського розвитку;
- 6) розвиток рівноправних взаємовигідних відносин з іншими державами світу на користь України;
- 7) розвиток духовності, моральних підвалин, інтелектуального потенціалу українського народу, зміцнення фізичного здоров'я нації, створення умов для розширеного відтворення населення;
- 8) формування національної стратегії, що включає національні цілі, національну ідею, національні потреби та національні цінності;
- 9) формування позитивного міжнародного іміджу України;
- 10) становлення України як правової держави;
- 11) забезпечення розвитку та функціонування української мови як державної у всіх сферах суспільного життя на всій території України, гарантування вільного розвитку, використання та захисту інших мов національних меншин;
- 12) гарантування конституційних права і свобод людини та громадянина;
- 13) подолання корупції, ефективна протидія злочинності, забезпечення безпеки громадян.

У лютому 2020 року на засіданні Ради національної безпеки та оборони України оприлюднено проєкт Стратегії національної безпеки України «Безпека людини – безпека країни», що розробляється відповідно до статті 26 Закону України «Про національну безпеку України» [7].

Наведений перелік загроз національній безпеці за такими сферами їх дії, як зовнішньополітична, державна безпека; військова безпека та безпека державного кордону України; внутрішньополітична; економічна; науково-технологічна; соціально-гуманітарна; цивільного захисту; екологічна; інформаційна.

У Законі України «Про національну безпеку України» загрози національній безпеці України мають фундаментальний, узагальнений та довгостроковий характер. Загрози національній безпеці України уточнюються й актуалізуються іншими державними нормативно-правовими актами (Стратегія національної безпеки, Військова доктрина

України, Концепція розвитку сектору безпеки та оборони України тощо), в яких також визначаються напрями діяльності щодо забезпечення національної безпеки та реалізації національних інтересів України на середньострокову перспективу.

Відповідно до п. 2 ст. 26 Закону України «Про національну безпеку України» [7] Стратегія національної безпеки України визначає:

- 1) пріоритети національних інтересів України та забезпечення національної безпеки; цілі, основні напрями державної політики у сфері національної безпеки;
- 2) поточні та прогнозовані загрози національній безпеці й інтересам України з урахуванням зовнішньополітичних і внутрішніх умов;
- 3) основні напрями зовнішньополітичної діяльності держави для забезпечення її національних інтересів і безпеки;
- 4) напрями та завдання реформування і розвитку СБУ;
- 5) ресурси, необхідні для їх реалізації.

Актуальні загрози національній безпеці України у військовій сфері (сфері оборони) визначено у Стратегії національної безпеки України – 2015 [8], яка спрямована на реалізацію до 2020 р. визначених нею пріоритетів державної політики національної безпеки, а також реформ, передбачених Угодою про асоціацію між Україною та ЄС, ратифікованою Законом України від 16.09.2014 № 1678-VII, та Стратегією сталого розвитку «Україна-2020», схваленою Указом Президента України від 12.01.2015 № 5/2015.

У Військовій доктрині України [9] разом з погрозами військового характеру визначено військово-політичні виклики та ризики, які можуть перерости у загрозу застосування військових сил і проти України.

Найактуальніші у середньостроковій перспективі загрози національній безпеці України визначено у Концепції розвитку сектору безпеки та оборони України (далі – Концепція) [10].

Аналіз середовища безпеки навколо України показує, що останнім часом, починаючи з кінця 2013 р., ситуація у сфері безпеки та оборони України зазнала суттєвого загострення і надалі погіршується.

Основною загрозою національних інтересів України є збройний конфлікт на Сході. Серед загроз національній безпеці України у військовій сфері та їх реалізації варто звернути увагу на загострення криміногенної ситуації в ОРДЛО, створення каналів для незаконного переміщення товарів, зброї, наркотичних речовин, мігрантів.

Політична дестабілізація всередині країни, соціально-економічна криза, одним із найістотніших проявів якої є мілітаризація життя, про що свідчить поява нових соціальних викликів на тлі ряду застарілих і досі не вирішених питань.

Геополітична конфронтація між Заходом та Росією погіршує міжнародний клімат, насамперед у Європі, де все частіше проявляються тенденція до повернення до міждержавних відносин елементів поведінки, властивих «холодній війні». Виникла загроза поширення зброї масової поразки (через реалізацію ядерних програм Ірану та Північної Кореї), що не може не викликати стурбованості України як держави, яка

добровільно відмовилася від ядерної зброї. Неконтрольована міграція населення всередині держави та міграційна криза у Європі.

Дестабілізуючим фактором європейської безпеки та національної безпеки України залишається тероризм. Зростання ісламського фундаменталізму породжує комплекс загроз міжнародного характеру, що впливає на міжнародну стабільність і визначає подальшу політику провідних країн світу.

Україна не може залишатися осторонь цих проблем. Конфлікт на Сході нашої держави створює небезпечний плацдарм для використання ісламськими фундаменталістами можливостей щодо налагодження нелегальних транзитних схем і формування терористичних мереж на його території.

Враховуючи тенденції розвитку ситуації безпеки навколо та всередині України, середовища безпеки у довгостроковій перспективі, які характеризуються наявністю таких загроз національній безпеці України та реалізації її національних інтересів, призвели до застосування проти неї військової сили.

Відбулося посягання на державний суверенітет і територіальну цілісність України з боку іноземних держав, а також терористичних організацій та сепаратистських рухів, що діють на території України.

Відбулося втручання у внутрішні справи України з боку іноземних держав, зокрема шляхом підтримки політичних чи інших організацій, діяльність яких спрямована на порушення територіальної цілісності та суверенітету України, внутрішньої соціально-політичної стабільності та правопорядку.

Призвело до порушення державами міжнародних угод, договорів про нерозповсюдження зброї масової поразки та засобів її доставки, контроль за озброєннями, обмеження і скорочення озброєнь.

Нарощування поблизу кордонів України угруповань військ та озброєння, створення нових, розширення і модернізація наявних військових баз та об'єктів, зокрема систем ПРО, призвело до порушення балансу сил у регіонах, активізація розвідувальної та розвідувально-диверсійної діяльності проти України спеціальних служб іноземних держав та інших державних чи недержавних іноземних організацій, що призвело до розголошення інформації складової державної таємниці, відбувався незаконний збір і використання інформації у сферах оборони, державної безпеки, економіки, науки та техніки.

Відбувається спеціальний вплив на інформацію з метою її спотворення чи знищення; порушення штатного режиму функціонування та руйнування систем обробки інформації.

Відбувається кібершпигунство, зростання кількості кібератак, спрямованих на блокування, витік, модифікацію або знищення інформації, що циркулює в державних інформаційно-телекомунікаційних та інших системах, що мають суспільно-політичне значення.

Постійно існує небезпека вчинення терористичних актів, зокрема у кібернетичному просторі, на критичних об'єктах інфраструктури України розвідувально-диверсійними групами спецслужб іноземних держав, терористичними організаціями і сепаратистськими рухами, які діють на території України.

Виявляються факти ввезення та сприяння незаконному ввезенню в Україну зброї, боєприпасів, вибухових речовин, радіоактивних і наркотичних засобів, засобів масового ураження.

Наявні факти використання іноземними країнами кризової ситуації в українсько-російських відносинах для витіснення України з традиційних ринків озброєнь, дискредитація України як надійного партнера з питань ВТС, використання енергетичної та торговельно-економічної залежності України для досягнення військово-політичних цілей.

Відбувається посилення сепаратистських настроїв у районах компактного проживання нацменшин на території України, а також активна підтримка таких дій з боку окремих країн, політична, фінансова, військова чи інша підтримка не передбачених законом воєнізованих чи збройних формувань, терористичних організацій на території України, посилення інформаційно-психологічного впливу на Україну для дестабілізації соціально-політичної обстановки в Україні чи окремих регіонах і місцях компактного проживання національних меншин.

Надамо перелік намірів, які можуть становити військову загрозу НБ, їх можна розділити на три групи:

1) наміри (дії), що вимагають негайного реагування органів державного та військового управління;

2) наміри (дії), що не потребують негайного реагування органів державного та військового управління, але мають важливе значення для прийняття рішень на користь зміцнення національної безпеки України;

3) наміри (дії), які на деякий час безпосередньо не впливають на характер рішень, що приймаються органами державного та військового управління.

У кожній певній групі варто виділити наміри та дії, що проводяться: у військово-політичній сфері; у військово-економічній та військово-технічній сферах; в інформаційній сфері; у збройних силах.

Оцінювати та прогнозувати тенденції впливу загроз реалізації національних інтересів доцільніше методом сценарного аналізу за допомогою генерування можливих сценаріїв виникнення та розвитку кризових ситуацій, які можуть становити загрозу реалізації національних інтересів. Кожен з таких сценаріїв ґрунтується на ряді загроз.

Для забезпечення реалізації національних інтересів України й усунення або нейтралізації загроз безпеці держави, зокрема військової, необхідно передбачити наявність у складових сектору безпеки та оборони України необхідних можливостей. При цьому, як показує досвід, зважаючи на комплексність цих загроз, запобігти їх впливу можливо лише спільними зусиллями Державного управління безпеки України і трансформацію поглядів в умовах глобалізації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Рекомендації щодо організації та проведення оборонного огляду, затверджені наказом міністра оборони України.

2. Корнілов В. План зовнішнього управління Україною. URL : <http://cis.org.ua/content/view/142/1/>
3. Бартош А. Гибридні війни в стратегії США і НАТО. URL : <http://nvo.ng.ru/concepts/2014-10-10/1nato.html>
4. Богданович В. Ю., Свида І. Ю., Скуліш О. Д. Теоретико-методологічні засади забезпечення національної безпеки України: моногр.: у 7 т. Т. 1: Теоретичні засади, методи та технології забезпечення національної безпеки України. Київ : Наук.-вид. відділ НА РБ України, 2012. 548 с.
5. Арзуманян Р. Кромка Хаоса. Сложное мышление и сеть: парадигма нелинейности и среда безопасности XXI века. 2012. 600 с.
6. Understanding and intelligence support to joint operations : Joint Doctrine Publication 2-00 (JDP 2-00) (3rd Edition), August 2011. URL : <https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attach>
7. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 № 2469-Vin. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>
8. Сектор безпеки та оборони України: Стратегічне керівництво та військове управління : монографія / Ф. В. Саганюк, В. С. Фролов, В. І. Павленко та ін.; за ред. д-ра військ. наук, проф. І. С. Сімферополь. Київ : ЦЗ МО та ГШ ЗС України, 2018. 230 с.
9. Смолянчук В. Військово-політична обстановка як ключова категорія військово-політичного аналізу та тенденції її розвитку. *Народна армія*. 1999. С. 7.
10. Резніков В. О., Ващенко І. В., Бородин Б. Д. Актуальні проблеми військової політології: навч. допомога. Харків : Акад. ОБ МВС України, 2011. 160 с.

REFERENCES

1. Rekomendatsii shchodo orhanizatsii ta provedennia oboronnoho ohliadu, zatverdzeni nakazom ministra oborony Ukrainy.
2. Kornilov V. Plan zovnishnoho upravlinnia Ukrainoiu. URL : <http://cis.org.ua/content/view/142/1/>
3. Bartosh A. Hybrydni viiny v stratehii SShA i NATO. URL : <http://nvo.ng.ru/concepts/2014-10-10/1nato.html>
4. Bohdanovych V. Yu., Svyda I. Yu., Skulish O. D. Teoretyko-metodolohichni zasady zabezpechennia natsionalnoi bezpeky Ukrainy : monohr.: u 7 t. T. 1: Teoretychni zasady, metody ta tekhnolohii zabezpechennia natsionalnoi bezpeky Ukrainy. Kyiv : Nauk.-vyd. viddil NA RB Ukrainy, 2012. 548 s.
5. Arzumanian R. Kromka Khaosa. Slozhnoe myshlenye y set: paradyhma nelyneynosty y sreda bezopasnosty XXI veka. 2012. 600 s.
6. Understanding and intelligence support to joint operations: Joint Doctrine Publication 2-00 (JDP 2-00) (3rd Edition), August 2011. URL : <https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attach>
7. Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 21.06.2018 № 2469-Vin. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>

Копотун І. М., Рудик М. М. Аналіз загроз безпеці України в умовах військового стану

8. Sektor bezpeky ta oborony Ukrainy: Stratehichne kerivnytstvo ta viiskove upravlinnia: monohrafiia / F. V. Sahaniuk, V. S. Frolov, V. I. Pavlenko ta in.; za red. d. viisk. n., prof. I. S. Simferopol. Kyiv : TsZ MO ta HSh ZS Ukrainy, 2018. 230 s.

9. Smolianiuk V. Viiskovo-politychna obstanovka yak kliuchova katehoriia viiskovo-politychnoho analizu ta tendentsii yii rozvytku. *Narodna armiia*. 1999. P. 7.

10. Reznikov V. O., Vashchenko I. V., Borodin B. D. Aktualni problemy viiskovoi politolohii: navch. dopomoha. Kharkiv : Akad. OV MVS Ukrainy, 2011. 160 s.

I. Kopotun, M. Rudyk. Analysis of the security threats of Ukraine in the conditions of the martial state

In the article, an analysis of the security of Ukraine in the context of the martial state was carried out, and the prospects for its development were studied. With the current changes in the political, economic, social and humanitarian spheres, national security, it is necessary to pay attention to whether the state has appropriate strategies.

Therefore, one of the key tasks of the science of public administration in the field of national security is to develop a methodology with the help of which it is necessary to develop a set of measures that will affect the level of state and national security and at the same time counter modern threats.

In the article, the conceptual and categorical apparatus of strategizing in the field of public administration of the security environment of Ukraine was investigated, the threats to the future security environment of Ukraine and the public administration system in the field of national security were analyzed, their classifications were developed, the procedure for using the scenario approach to predict the development of the future environment was analyzed, defined and developed. security of Ukraine, analyzed the capabilities of the security and defense sector to ensure the national security of Ukraine, developed a scientific and methodological apparatus for the distribution of tasks, determined the capabilities of the security and defense sector of Ukraine to form an integrated potential to eliminate and neutralize threats to the military security of the state, improved the model of public administration in the security sector and defense of Ukraine and substantiated recommendations to the executive bodies in the field of public administration.

Keywords: national security, martial state, globalization, threats, public administration, threat neutralization, security sector, executive bodies.

Стаття надійшла до редколегії 23 березня 2023 року

УДК 342.9:330.1

DOI 10.33244/2617-4154.2(11).2023.28-38

В. В. Сухонос,*д-р юрид. наук, професор**e-mail: viktorsukhonos15@gmail.com***ORCID ID 0000-0003-1655-5863;****В. В. Сухонос,***д-р юрид. наук, професор,**Сумський державний університет**e-mail: vladimir.sukhonos.jr@gmail.com***ORCID ID 0000-0002-9058-5182;****О. О. Сластьоненко,***канд. юрид. наук, доцент,**Державний податковий університет**e-mail: k_o_s2006@ukr.net***ORCID ID 0000-0002-7582-574X**

СИСТЕМА ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ У ЮРИДИЧНОМУ ВИМІРІ

Стаття присвячена аналізу юридичного виміру проблем і перспектив системи економічної безпеки України. При цьому питання юридичного виміру означеної системи становить певний інтерес, оскільки розглядає її організацію й функціонування під правовим кутом зору. Отже, метою цього дослідження є аналіз системи економічної безпеки України у юридичному вимірі її проблем та перспектив. У статті обґрунтовано, що конституційне закріплення терміна «економічна безпека» створило передумову для визначення й утворення системи економічної безпеки, розробки відповідної законодавчої бази, визначення засад правового статусу органів державної влади як суб'єктів забезпечення безпеки означеного типу. З'ясовано, що немає єдиної думки й щодо визначення терміна «економічна безпека» серед науковців, хоча в теорії та на практиці розрізняють різні типи безпеки. Доведено, що через війну в Україні та недостатню наукову розробленість система залишається незбалансованою для того, щоб оперативно реагувати та результативно протидіяти суворим викликам сьогодення. Стаття містить висновок про те, що економічна безпека України є складним і багатограним явищем, що містить у собі такі види безпеки, як виробнича, енергетична, зовнішньоекономічна, демографічна, продовольча, соціальна, фінансова, інвестиційно-інноваційна та макроекономічна тощо. Наголошується, що й досі не існує легальної дефініції поняття «система економічної безпеки України», хоча наукова спільнота й оперує рядом потужних доктринальних визначень. При цьому визначається, що, вдосконалюючи систему економічної безпеки, варто також

звернути увагу на її функції, оскільки вони є необхідним атрибутом будь-якої системи минулого і сучасності, адже визначають напрям діяльності системи економічної безпеки. Крім того, доведено, що система економічної безпеки має змінюватися з часом, оскільки може набувати нових рис і ознак, змінювати пріоритети, цілі та завдання, виконувати функції, що будуть актуальними в конкретній ситуації.

Практична цінність роботи полягає в обґрунтуванні необхідності змін уявлення про економічну безпеку як систему та доведенні легального закріплення поняття «система економічної безпеки України».

Ключові слова: національна безпека, економічна безпека, система економічної безпеки України, правові засади економічної безпеки України, системний характер економічної безпеки.

Метою статті має стати дослідження системи економічної безпеки України у юридичному вимірі її проблем і перспектив. Реалізація зазначеної мети зумовила необхідність розв'язання ряду дослідницьких завдань. По-перше, загалом охарактеризувати правові засади національної безпеки України. По-друге, дослідити правові проблеми і перспективи економічної безпеки України. По-третє, проаналізувати економічну систему України з точки зору системного підходу юридичної методології.

Постановка проблеми. Сучасна міжнародна ситуація зумовила Україну активізувати дію усіх галузей державотворення, зокрема політичних, економічних, правових, соціальних, військових тощо. Це й зрозуміло, що війна, яку веде Україна з агресором, породжує нові виклики і загрози саме матеріальній основі, яка дає можливість працювати всім державним і недержавним інституціям. Тобто створюється реальна загроза національній економіці і навіть існуванню самої держави. Виникла потреба у забезпеченні всіма засобами національної економічної безпеки України. Особливо, на нашу думку, це необхідно робити сьогодні тому, що в державі настає економічна дестабілізація, а якщо враховувати тимчасову окупацію Автономної Республіки Крим і м. Севастополь, а також окремих частин Донецької, Луганської, Запорізької та Херсонської областей, то можна стверджувати про неминучу трансформацію економічної системи держави. Тобто сама ситуація, що склалася у зв'язку з війною, невідворотно призведе до економічної кризи, незважаючи на фінансову допомогу інших держав. Та правова основа, що була сформована в Україні за часів незалежності для функціонування системи економічної безпеки в державі, вже критично не відповідає викликам сьогодення. Закони України, що були прийняті за минулих часів з цього приводу, зокрема «Про національну безпеку України», як і Конституція України, вже потребують відповідних змін і доповнень. Зазначене свідчить, що виникає наполеглива потреба у продовженні дослідження організації і функціонування системи економічної безпеки під правовим кутом зору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання економічної безпеки завжди були предметом дослідження правової науки. Над цим питанням працювали і досі працюють багато вітчизняних і закордонних науковців та практичних працівників, а саме: В. Білоус, А. Борко, Ю. Гаруст, А. Гуманюк, А. Детюк, С. Завгородня,

О. Користін, О. Кривенко, І. Марочкіна, В. Невядовський, Б. Попович та ін. Проте, віддаючи належне вказаним та іншим науковцям, варто підкреслити, що питання функціонування економічної системи України саме під правовим кутом зору залишається недостатньо дослідженим. Розроблялись і досліджувались, як завжди, окремі елементи економічної системи, що залишає широкий спектр дослідження.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, питання економічної безпеки існує в усі часи розвитку цивілізації [3]. Дійсно, роль економічної безпеки як людини, так і держави під час розвитку цивілізації непомірно зростає. Але її складність зумовлюється ще й тим, що вже негайно потрібні нові підходи і цілі, які б відповідали умовам сьогодення. Як слушно зазначив В. Білоус, зазначене передбачає надійну захищеність економіки від внутрішніх і зовнішніх загроз, що дозволяє їй забезпечити відповідні умови життя та розвитку особистості, соціально-економічні та військово-політичну стабільність держави [2, с. 72–73]. Для цього керівники держави вживають певні заходи, щоб забезпечити правовий захист економічної безпеки нашої держави. Проте сьогодні, коли в державі процвітає корупція і масова легалізація злочинних доходів, зробленого недостатньо. Про це згадувалося ще у «Стратегії національної безпеки України» від 12.07.2007 [18]. Відразу ж зазначимо, що визнання існування проблеми неефективного забезпечення економічної складової спонукало відповідного реагування як з боку відповідальних державних органів, так і з боку наукової спільноти з питань пошуку покращення й удосконалення правового забезпечення самої системи економічної безпеки. І хоча 2007 р. відповідним органом були прийняті методики розрахунку рівня економічної системи [13], а 2013-го – методичні рекомендації із зазначеного питання [14] та багато інших нормативних актів, але про систему економічної безпеки в них практично не згадувалось. Навіть прийнята 12 січня 2015 р. Стратегія сталого розвитку «Україна-2020» про систему також не згадувала [19], хоча визначала вектори руху, мету, дороговказ та політико-правові умови становлення і розвитку України. Нічого не змінилось й після Указу Президента України від 14.09.2020 № 392/2020, яким було затверджено нову Стратегію національної безпеки України «Безпека людини – безпека країни» [17]. Ці та інші документи також не давали визначення термінів «безпека» або «економічна безпека». Немає єдиної думки й щодо визначення терміна «економічна безпека» серед науковців, хоча в теорії та на практиці розрізняють різні типи безпеки. Зокрема, за суб'єктами виділяються особиста, суспільна, національна, колективна та державна. За суспільними сферами – політична, економічна, військова, радіаційна, екологічна тощо [15], які забезпечують різні державні органи [22].

Що ж стосується досліджень економічної безпеки України, то нас цікавить саме державна безпека, яка охоплює й економічну складову. Долучаємося до думки тих науковців, які вважають, що державна безпека виступає як видова категорія і являє собою складову частину національної безпеки [5]. Проте маємо досліджувати саме систему економічної безпеки, тому зосередимось на спробі визначити поняття та з'ясувати сутність саме економічної безпеки України як об'єкта правової охорони.

На нашу думку, немає жодного сумніву, що досягнення економічного зростання як держави, так і населення є неможливим без захищеності вітчизняного сектору економіки. Це почасти дає відповідь на необхідність правового закріплення економічної безпеки України, яка на сьогодні під впливом зовнішніх чинників в умовах ринкової економіки має рухливий і нестабільний характер [9]. З таким підходом у принципі можна погодитися, але й він має недоліки, зокрема не вимагає прогнозування. Проте позиція О. Скорук з цього приводу, на нашу думку, є більш прийнятною [16]. Вважаємо, що в нинішніх складних умовах військового протистояння забезпечення економічної безпеки є одним з найважливіших завдань держави із захисту національної економіки на відповідних правових засадах, оскільки, згідно з Конституцією, Україна є правовою державою [7]. Саме тому прийняття і чинність правових актів окреслюють правове становище відповідних суб'єктів, себто їх компетенцію, завдання, функції та ін. щодо вжиття, зокрема, легальних заходів, спрямованих на забезпечення належного функціонування економічної складової в системі державної безпеки [11]. Зрозуміло, що нормативно-правові акти мають різну юридичну силу, висвітлюючи межі необхідної поведінки відповідних суб'єктів економічної безпеки України. Вони немов би формують підґрунтя для діяльності усіх учасників цього процесу. Але і в цьому питанні серед науковців немає однастайності. Так, К. Утенкова пропонує виділити шість рівнів правового регулювання економічної безпеки [21, с. 133–134]. Не заглиблюючись у зазначену тему, вважаємо, що вказаний поділ є дещо дискусійним, оскільки не враховує правові акти суб'єктів господарювання. Щодо позиції з цього приводу В. Мельника, то, на нашу думку, вона є більш прийнятною та актуальною [12], а тому може стати основою для подальших досліджень, оскільки він обґрунтовано виводить на перше місце Конституцію України – її Основний Закон, ст. 107 якої передбачає створення спеціального органу – Ради національної безпеки й оборони України, функція якої полягає в координації та контролі за діяльністю органів виконавчої влади у сфері забезпечення національної (зокрема, й економічної) безпеки держави. Саме конституційне закріплення терміна «економічна безпека» створило передумову для визначення й утворення системи економічної безпеки, розробки відповідної законодавчої бази, визначення засад правового статусу органів державної влади як суб'єктів забезпечення безпеки означеного типу.

Підкреслимо, що саме Основний Закон держави визначає пріоритетні ціннісні орієнтири та встановлює базові умови для діяльності всіх органів держави, що мають відношення до економічної безпеки, яка залишається ключовою якісною характеристикою національної економіки, за показниками якої демонструється реальна спроможність та визначаються межі останньої в питаннях підтримки належних умов для життєдіяльності населення тощо.

Отже, економічна безпека України є складним і багатогранним явищем, що містить у собі такі види безпеки, як виробнича, енергетична, зовнішньоекономічна, демографічна, продовольча, соціальна, фінансова, інвестиційно-інноваційна та макроекономічна тощо. Тому, враховуючи широке коло суб'єктів її забезпечення, організації та діяльності, правовідносини, що виникають, а також інші параметри, економічну безпеку варто розглядати саме як системну категорію.

На нашу думку, подібний підхід нині є особливо актуальним, оскільки навіть без урахування військової агресії проти України, через процеси глобалізації, ринкової трансформації та відсутність інвестицій посилюється негативний вплив на нашу економіку, що, безумовно, додає актуальності дослідженню економічної безпеки як системної структури. Зокрема, подібна точка зору притаманна С. Завгородній, яка висловлюється за системний підхід під час дослідження економічної безпеки та гносеологічному розгляді питання, пов'язаного із системою економічної безпеки [6, с. 21]. Аналогічної точки зору дотримується й В. Мельник [10]. За допомогою такого підходу прийняття необхідного рішення стане більш ефективним, оскільки і сама проблема, і процес її надолуження набуває більш чіткої конфігурації.

Зокрема, це виявлятиметься у трьох контекстах. По-перше, проблема розглядатиметься цілісно, оскільки будуть встановлені межі проблемної ситуації за рахунок усвідомлення саме системних зв'язків. По-друге, все здійснюється, ґрунтуючись на системних принципах. По-третє, розуміння, судження та різні моделі, які використовуються суб'єктом як під час аналізу (дослідження) проблемної ситуації, так і у разі підготовки відповідного рішення, водночас ним розуміються як обмежені. Безумовно, в процесі висвітлення зазначеної проблематики з приводу системи економічної безпеки держави насамперед необхідно дослідити її природу, з'ясувати її внутрішню сутність і тип, визначити мету й основні завдання, розкрити функції, дати характеристику послідовності її розвитку та функціонування. Також варто з'ясувати структурні компоненти системи, відносини та взаємозв'язки між ними, зосередити увагу на можливих її проявах, зокрема цілісності, адаптації, сумісності, еволюції тощо. На нашу думку, такий підхід є корисним для подальших наукових досліджень проблем економічної безпеки нашої держави. Погоджуємося з думкою А. Гуменюка, що системний підхід передбачає аналіз економічної безпеки на підставі базових вимог до неї як до системи [4, с. 55–56].

Важливою методологічною основою для усвідомлення системного характеру економічної безпеки України є синергетика – наука про самовільні та випадкові процеси, що самі собою організуються [20, с. 26]. Водночас, як методологічна категорія, вона розглядає вплив процесів на мікрорівні (нижчий рівень реальності) через мезорівні (середній рівень реальності) та макрорівні (вищий рівень реальності) [20, с. 27].

Саме тому варто мати на увазі, що з точки зору синергетичної парадигми будь-який системний об'єкт є елементом більш складної системи, оскільки сама система – це сукупність підсистем, яка утворює цілісний об'єкт. У цьому випадку маємо справу з усіма синергетичними рівнями: макрорівнем, мезорівнем і мікрорівнем. З огляду на це можемо стверджувати, що й економічна безпека (синергетичний мезорівень) містить у собі певні підсистеми (синергетичний мікрорівень), які відрізняються одне від одного, але між собою пов'язані і структурно організовані. Відразу зазначимо, що панівне становище в системі економічної безпеки займає людина як суб'єкт, який взаємопов'язаний з іншими суб'єктами. Водночас констатуємо, що вказана система має бути адаптована до зовнішнього середовища (синергетичний макрорівень). Це зі свого

боку надає можливість розробити економічні заходи для недопущення загроз економічній стабільності в державі.

Зрозуміло, що плюралістичний підхід до розуміння системи економічної безпеки дозволяє її дослідити та проаналізувати з різних позицій. Проте, можна зауважити, що йдеться про складну цілісність та одночасно диференціацію різних взаємопов'язаних підсистем й елементів, які взаємодіють із середовищем як єдине ціле і відокремлене від нього. Наукові дискусії з цього приводу точаться серед науковців і донині, що створює додаткові проблеми у розв'язання вказаного питання. Крім того, й досі не існує легальної дефініції поняття «система економічної безпеки України», хоча наукова спільнота й оперує рядом потужних доктринальних визначень. Зокрема, існує підхід, який розглядає означене поняття як багаторівневу, складну, динамічну соціальну систему з розгалуженою мережею взаємопов'язаних і взаємозалежних елементів та зв'язків, спрямовану на забезпечення захищеності та стійкості національної економіки відносно дії широкого спектра внутрішніх і зовнішніх загроз екзогенного й ендегенного походжень, а також сприяння конкурентоспроможності останньої у світовій системі господарства, збереження досягнутого рівня прогресу, самовідтворення та сталого й збалансованого поступального розвитку [12]. Зрозуміло, що за такої системи характерним буде існування сукупності властивостей, які й формують уявлення про її особливості та проблеми, а також дають змогу відмежувати її від її подібних.

Водночас варто мати на увазі, що система економічної безпеки має змінюватися з часом, оскільки може набувати нових рис і ознак, змінювати пріоритети, цілі та завдання, виконувати функції, що будуть актуальними в конкретній ситуації. На сьогодні в Україні система економічної безпеки існує, але є незавершеною, основною причиною чого стала війна. Через це система залишається незбалансованою для того, щоб оперативно реагувати та результативно протидіяти суворим викликам сьогодення. Такому становищу сприяла й недостатня наукова розробленість важливих питань у системі економічної безпеки України саме як системної категорії.

Проаналізовані наукові праці, пов'язані з дослідженням проблематики цієї статті, і відповідне законодавство України дозволяє нам дійти висновку, що система економічної безпеки в державі перебуває лише на початковому рівні, тобто процес її формування розпочався, але війна значно його ускладнила, а тому питання створення її надійного варіанта нині залишається досить далеким від завершення.

У доктринально-гносеологічному сенсі ситуація є дещо кращою, оскільки є наукові статті та монографії, але цього уявляється замало. Навіть законодавством не закріплені суб'єкти, що уповноважені забезпечувати саме та виключно економічну безпеку держави. При цьому варто врахувати сфери впливу необхідних структур, які залежно від законодавчо окреслених меж, можуть висвітлювати місцевий, регіональний, міжрегіональний і національний рівні у межах їх компетенції і взаємозв'язку під час міжнародного і міждержавного співробітництва.

Крім того, проблемою є й складність системи, яка передбачає існування чимало кількості суб'єктів, які мають забезпечувати економічну безпеку держави і вживати з

цією метою заходи, передбачені законом. І тут не можна не погодитися з В. Білоусом, на думку якого безпека держави залежить від реальної боротьби з економічною злочинністю і корупцією [1, с. 3–6]. Дійсно, система економічної безпеки взаємодіє з іншими безпековими системами з приводу економічної складової. Зокрема, воєнна безпека також повинна працювати на належному рівні у взаємодії із загальною системою економічної безпеки України, оскільки від цього залежить і зростання економіки держави, про що серед іншого наголошували українські вчені [8].

Висновки. У результаті проведеного дослідження вважаємо за необхідне звернути увагу, що, вдосконалюючи систему економічної безпеки, потрібно враховувати її функції, оскільки вони є необхідним атрибутом будь-якої системи минулого і сучасності, адже визначають напрям діяльності системи економічної безпеки. Крім того, вони відображають основні властивості й ознаки санкціонованого та необхідного додаткового впливу для всілякого сприяння належному перебігу економічних процесів у державі. Саме за їх допомогою виконуються поставлені завдання і досягається запланована мета вітчизняної системи економічної безпеки на будь-якому етапі її існування. Зокрема, на нашу думку, подібними функціями є стратегічна, регулятивна, погоджувальна, захисна й охоронна, які, незважаючи на війну, варто втілювати в життя. Як наслідок, наведене вище дає нам можливість більш детально усвідомити системний характер економічної безпеки, оскільки будь-який системний об'єкт є елементом більш складної системи, адже сама система є сукупністю підсистем, яка утворює цілісний об'єкт. З огляду на це можемо стверджувати, що й економічна безпека, з одного боку, містить у собі певні підсистеми, які відрізняються одна від одної, але між собою пов'язані і структурно організовані, а з іншого – вона має бути адаптована до зовнішнього середовища.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Білоус В. Т. Координація боротьби з економічною злочинністю : монографія. Ірпінь : Акад. держ. податк. служби України, 2002. 449 с.
2. Білоус В. Т. Координація управління правоохоронними органами України по боротьбі з економічною злочинністю (адміністративно-правовий аспект) : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2004. 443 с.
3. Горбатюк С. Є. Еволюція феномену безпеки: від стародавніх політико-правових учень – до сучасної наукової думки. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. Серія: Державне управління.* 2016. № 2. С. 28–35.
4. Гуменюк А. М. Безпека структурно-інституціональної трансформації економіки регіону: теоретичні основи і прикладні аспекти : монографія. Київ : НІСП, 2014. 468 с.
5. Драч Л. Д., Стаднік І. В. Співвідношення національної і державної безпеки: теоретико-правовий аспект. *Вісник студентського наукового товариства ДонНУ ім. Василя Стуса.* 2019. Т. 2, № 11. С. 22–25.
6. Завгородня С. П. Система державного управління в сфері економічної безпеки України: теоретичний аспект : дис. ... канд. екон. наук : 25.00.01. Київ, 2016. 267 с.

Сухонос В. В., Сухонос В. В., Слатьоненко О. О. Система економічної безпеки України: проблеми та перспективи у юридичному вимірі

7. Конституція України : за станом на 1 січня 2020 р. // Законодавство України / Верховна Рада України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 10.01.2023).

8. Користін О. Є., Некрасов В. А., Мельник В. І. Алгоритм Intelligence Led Politico (Організація політичної діяльності на основі кримінального аналізу). Київ : ПВВ МВС України, 2017. 55 с.

9. Кузьменко В. В. Экономическая безопасность: исторический подход к определению сущности. *White Spots of the Russian and World History*. 2016. № 3. С. 9–17.

10. Мельник В. І. Застосування системного підходу під час дослідження системи економічної безпеки України. *Шляхи розвитку науки в сучасних кризових умовах*: тези доп. на I Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції, 28–29 травня 2020 р. Дніпро, 2020. Т. 2. С. 67–68.

11. Мельник В. І. Поняття та особливості адміністративно-правового механізму забезпечення функціонування системи економічної безпеки України. *Актуальні проблеми політики* : зб. наук. пр. / редкол. : С. В. Ківалов, Л. І. Кормич, І. М. Милосердна та ін. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2020. Вип. 65. С. 125–129.

12. Мельник В. І. Структура та особливості правового забезпечення функціонування системи економічної безпеки України. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2020. № 1. С. 105–108.

13. Методика розрахунку рівня економічної безпеки України : затверджено наказом міністра економіки України від 2 березня 2007 р. № 60 // Законодавство України / Верховна Рада України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0060665-07#Text> (дата звернення: 10.01.2023).

14. Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України : затверджено наказом міністра економічного розвитку і торгівлі України від 29 жовтня 2013 р. № 1277 // Законодавство України / Верховна Рада України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13#Text> (дата звернення: 10.01.2023).

15. Пономарьов С. П. Поняття та сутність сектору безпеки. *Право.ua*. 2015. № 3. С. 69–73. URL : http://pravo.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/2016/10/Pravo_ua_2015_3.pdf (дата звернення: 11.01.2023).

16. Скорук О. В. Економічна безпека держави: сутність, складові елементи проблеми забезпечення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство* / голов. ред. М. М. Палінчак. Ужгород : Видавничий дім «Гельветика», 2016. Вип. 6, ч. 3. С. 39–42.

17. Стратегія національної безпеки України «Безпека людини – безпека країни» : затверджено Указом Президента України від 14 вересня 2020 р. № 392/2020 // Законодавство України / Верховна Рада України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#n5> (дата звернення: 10.01.2023).

18. Стратегія національної безпеки України : затверджено Указом Президента України від 12 лютого 2007 р. № 105/2007 // Законодавство України / Верховна Рада України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/105/2007#Text> (дата звернення: 10.01.2023).

19. Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020» : затверджено Указом Президента України від 12 січня 2015 р. № 5/2015 // Законодавство України / Верховна Рада України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015#Text> (дата звернення: 10.01.2023).
20. Сухонос В. В. Теорія держави і права : підручник. Суми : Університетська книга, 2013. 544 с.
21. Утенкова К. О. Економічна безпека як складова національної безпеки України. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Серія «Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм»*. 2019. Вип. 9. С. 133–144.
22. Чорний В. С. Безпекові виміри націотворчих процесів українського суспільства. *Історико-політичні студії*. 2013. № 1. С. 88–94.

REFERENCES

1. Bilous V. T. (2009). Coordination of the fight against economic crime : monograph. Irpin [in Ukrainian].
2. Bilous V. T. (2004). Coordination of the management of law enforcement agencies of Ukraine in the fight against economic crime (administrative-legal aspect). [Dissertation. Dr. law Sciences]. Kharkiv [in Ukrainian].
3. Horbatiuk S. E. (2016). Evolution of the security phenomenon: from ancient political and legal scholars to modern scientific thought. *Bulletin of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine. Series: Public administration*. No. 2. P. 28–35 [in Ukrainian].
4. Gumenyuk A. M. (2014). Security of the structural and institutional transformation of the economy of the region: theoretical foundations and applied aspects : monograph. Kyiv [in Ukrainian].
5. Drach L. D., Stadnik I. V. (2019). Correlation between national and state security: theoretical and legal aspect. *Bulletin of the Student Scientific Society of DonNU named after Vasyly Stus*. Vol. 2, No. 11. P. 22–25 [in Ukrainian].
6. Zavorodnya S. P. (2016). State management system in the sphere of economic security of Ukraine: theoretical aspect. [Diss. candidate economy Sciences]. Kyiv [in Ukrainian].
7. Constitution of Ukraine: as of January 1, 2020 // The Verkhovna Rada of Ukraine, legislation of Ukraine. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96> (access date: 10.01.2023) [in Ukrainian].
8. Korystin O. E., Nekrasov V. A., Melnyk V. I. (2017). Algorithm Intelligence Led Politico (Organization of political activity based on criminal analysis). Kyiv : State Department of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine [in Ukrainian].
9. Kuzmenko V. V. (2016). Economic security: historical approach to determining the essence. *White Spots of the Russian and World History*. No. 3. P. 9–17 [in Ukrainian].
10. Melnyk V. I. (2020). The application of the system approach during the study of the economic security system of Ukraine. *Ways of development of science in modern crisis*

conditions: theses addendum. at the 1st International Scientific and Practical Internet Conference, May 28–29, 2020. Dnipro. Vol. 2. P. 67–68 [in Ukrainian].

11. Melnyk V. I. (2020). Concepts and features of the administrative and legal mechanism for ensuring the functioning of the economic security system of Ukraine. *Actual problems of politics*: coll. of science publisher / editor: S. V. Kivalov, L. I. Kormych, I. M. Miloserdna and others. Odesa : Helvetica Publishing House, Issue 65. P. 125–129 [in Ukrainian].

12. Melnyk V. I. (2020). Structure and features of legal support for the functioning of the economic security system of Ukraine. *Carpathian Legal Gazette*. No. 1. P. 105–108 [in Ukrainian].

13. Methodology for calculating the level of economic security of Ukraine: Approved by Order of the Minister of Economy of Ukraine dated March 2, 2007 No. 60 // Verkhovna Rada of Ukraine / Legislation of Ukraine. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0060665-07#Text> (access date: 10.01.2023) [in Ukrainian].

14. Methodological recommendations for calculating the level of economic security of Ukraine: Approved by the Order of the Minister of Economic Development and Trade of Ukraine dated October 29, 2013 No. 1277 // Verkhovna Rada of Ukraine / Legislation of Ukraine. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13#Text> (access date: 10.01.2023) [in Ukrainian].

15. Ponomaryov S. P. (2015). Concept and essence of the security sector. *Pravo.ua*. No. 3. P. 69–73. URL : http://pravo.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/2016/10/Pravo_ua_2015_3.pdf (access date: 11.01.2023) [in Ukrainian].

16. Skoruk O. V. (2016). Economic security of the state: essence, constituent elements and problems of provision. *Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. Series: International economic relations and world economy* / head. ed. M. M. Palinchak. Uzhhorod: "Helvetika" Publishing House, Vol. 6. Part 3. P. 39–42 [in Ukrainian].

17. Ukraine's national security strategy "Human security – country security": Approved by Decree of the President of Ukraine dated September 14, 2020 No. 392/2020 // Verkhovna Rada of Ukraine / Legislation of Ukraine. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#n5> (date of application: 10.01.2023) [in Ukrainian].

18. National Security Strategy of Ukraine: Approved by Decree of the President of Ukraine dated February 12, 2007 No. 105/2007 // Verkhovna Rada of Ukraine / Legislation of Ukraine. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/105/2007#Text> (access date: 10.01.2023) [in Ukrainian].

19. Sustainable development strategy "Ukraine – 2020": Approved by the Decree of the President of Ukraine dated January 12, 2015 No. 5/2015 // Verkhovna Rada of Ukraine / Legislation of Ukraine. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015#Text> (access date: 10.01.2023).

20. Sukhonos V. V. (2013). Theory of the state and law: a textbook. Sumy. University Book. 544 p. [in Ukrainian].

21. Utenkova K. O. (2019). Economic security as a component of national security of Ukraine. *Bulletin of Kharkiv National University named after V. N. Karazina. Series*

"International relations. Economy. Local studies. Tourism". Issue 9. P. 133–144 [in Ukrainian].

22. Cherny V. S. (2013). Security dimensions of nation-building processes of Ukrainian society. *Historical and political studies*. No. 1. P. 88–94 [in Ukrainian].

V. Sukhonos, V. Sukhonos, O. Slastonenko. Economic Security System of Ukraine: Problems and Prospects in the Legal Dimension

The article is devoted to the problems of the legal dimension of the problems and prospects of the economic security system of Ukraine. The question of the legal dimension of the specified system is of significant interest, as it considers its organization and functioning from a legal point of view. Therefore, the purpose of this study is to analyze the economic security system of Ukraine in the legal dimension of its problems and prospects. The article substantiates that the constitutional consolidation of the term "economic security" created a prerequisite for the definition and formation of the system of economic security, the development of the appropriate legislative framework, and the determination of the basics of the legal status of state authorities as subjects of security of the specified type. It was found that there is no unified opinion regarding the definition of the term "economic security" among scientists, although in theory and in practice different types of security are distinguished. It has been proven that due to the war in Ukraine and insufficient scientific development, the system remains unbalanced in order to respond promptly and effectively counter the severe challenges of today. The article concludes that the economic security of Ukraine is a complex and multifaceted phenomenon, which includes such types of security as production, energy, foreign economic, demographic, food, social, financial, investment-innovation and macroeconomic, etc. It is emphasized that there is still no legal definition of the concept of "system of economic security of Ukraine", although the scientific community operates with a number of powerful doctrinal definitions. At the same time, it is determined that improving the economic security system should also pay attention to its functions, as they are a necessary attribute of any system of the past and present, because they determine the direction of the economic security system. In addition, it has been proven that the system of economic security must change over time, as it can acquire new features and characteristics, change priorities, goals and tasks, perform functions that will be relevant in a specific situation. The practical value of the work consists in substantiating the need for changes in the perception of economic security as a system and proving the need to legally consolidate the concept of "economic security system of Ukraine".

Keywords: national security; economic security; system of economic security of Ukraine; legal principles of economic security of Ukraine; systemic nature of economic security.

Стаття надійшла до редколегії 20 березня 2023 року

УДК 341:341.7: 327: 94 (410) «13»

DOI 10.33244/2617-4154.2(11).2023.39-47

О. В. Фатхутдінова,*д-р філос. наук, професор,**Київський університет туризму,**економіки і права**e-mail: dekankutep@gmail.com***ORCID ID 0000-0002-7906-2583;****Д. А. Шевченко,***д-р юрид. наук**e-mail: dshevchenko2305@ukr.net***ORCID ID 0000-0002-7891-3331;****В. А. Санжаров,***канд. істор. наук,**Державний податковий університет**e-mail: 6253693@gmail.com***ORCID ID 0000-0003-4075-8572**

СЕРЕДНЬОВІЧНА ДИПЛОМАТИЧНА ПРАКТИКА: АНГЛІЯ ТА АВІНЬЙОНСЬКЕ ПАПСТВО

**(Рец. на кн. Bombi B. Anglo-Papal Relations in the Early Fourteenth Century.
A Study in Medieval Diplomacy. N.Y.: Oxford University Press, 2019. 273 p.)**

Рецензія присвячена розгляду дослідження Барбарою Бомбі особливостей і шляхів розвитку середньовічного дипломатичного дискурсу.

Констатовано, що вивчення дипломатичного обміну між Англією та папством у першій половині XIV сторіччя дозволило авторці дослідити етапи, особливості та направленість змін і перетворень у середньовічних адміністративних та дипломатичних практиках ведення міжнародних справ і обстоювати тезу про виникнення «спільної мови дипломатії». Проаналізовано спробу Б. Бомбі пов'язати розвиток середньовічної дипломатії зі зростаючою бюрократизацією державних утворень по всій Європі (особливо канцелярії та фінансових установ) на етапі «патримоніально-бюрократичної державності», за визначенням М. Вебера. Наголошено на важливості авторського підходу до середньовічної дипломатії не лише як до політичних переговорів, а й розглядаючи «рутинні практики» дипломатичного дискурсу (документацію та риторичу). Зазначено, що впродовж першої половини XIV століття як в Англії, так і в папській курії питання дипломатичного листування й управління документальними архівами з міжнародних справ дедалі більше переходили від контролю канцелярії до компетенції секретаріату короля і папи. Можна погодитися з висновком авторки, що це свідчить про «фундаментальну потребу для правителів безпосередньо наглядати та контролювати міжнародні справи»; тоді як

загальною тенденцією адміністративних департаментів (як наприклад, канцелярії в Англії) є виокремлення з королівського двору і перетворення на державну установу. Автори вважають достатньо обґрунтованим висновок Б. Бомбі, що в першій половині XIV століття схожі або навіть паралельні процеси в розвитку інститутів, які опікувалися міжнародними справами, і дипломатичних практик в англійському королівстві і папській курії виникли не через взаємні впливи, а насамперед завдяки внутрішній динаміці інституційного розвитку і через потребу відповісти на ті самі виклики – передусім під впливом англо-французького конфлікту на англо-папські відносини. Зроблено висновок, що робота Б. Бомбі досить логічна, аргументована й концептуальна; авторка показала вміння подавати аналізовані події та явища в історичному контексті, підкріплювати загальні положення і висновки конкретними фактами з різноманітних джерел. Висловлено деякі критичні зауваження, які ніяк не впливають на загальне позитивне враження від роботи.

Ключові слова: міжнародне право, середньовічна дипломатія, англійська корона, авіньйонські папи, Столітня війна.

Метою дослідження є розгляд нових підходів й отриманих результатів вивчення дипломатичного обміну між Англією та папством у першій половині XIV сторіччя Барбарою Бомбі.

Постановка проблеми. Монографія Б. Бомбі «Англо-папські відносини на початку XIV ст. Дослідження середньовічної дипломатії» характеризує сучасний стан вивчення середньовічного міжнародного права і дипломатичної практики та вплив на їх розвиток внутрішніх (власна внутрішня логіка становлення дипломатичних інститутів) та зовнішніх (запозичення і впливи в процесі взаємодії) чинників, професіоналізації акторів і бюрократизації процесів (канцелярська та фінансова практики: письмове діловодство, архіви, персонал). Авторка доповнює свій аналіз модальностей середньовічної дипломатії зверненням до її практичної реалізації папською курією та інституціями англійського королівства в період загострення англо-французького протистояння, початку і першого етапу збройного конфлікту двох провідних тогочасних християнських держав – Столітньої війни. Барбара Бомбі – професор середньовічної історії Кентського університету (Велика Британія). Монографія складається із вступу, двох частин (у першій – 5 розділів, у другій – 4), висновків, великої бібліографії та іменного покажчика.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Упродовж останніх десятиліть спостерігається значне пожвавлення дослідницького інтересу до середньовічних міжнародних відносин [1, с. 116–117], шляхів і особливостей формування премодерних дипломатичних інститутів і практик [2, с. 576–579], комунікативного складника дипломатії [3, с. 578, 580]. Барбара Бомбі неодноразово зверталася до середньовічної дипломатичної проблематики: окремі її роботи присвячені дипломатичній діяльності папи Бенедикта XII, що передувала «спалаху» Столітньої війни [4], дипломатичним зусиллям англійської корони під час конклаву щодо виборів папи Іоанна XXII [5], аналізу адміністративної та дипломатичної практики Едуарда II за римськими сувоями

Лондонського архіву [6], діяльності в авіньонській курії проктора англійської корони Андреа Сапіті [7]. На відміну від британських колег, що також активно займаються вивченням дипломатичного складника в історії міжнародних відносин в Європі в Середні віки [8; 9], Б. Бомбі знайшла свій підхід до матеріалу, акцентуючи увагу на бюрократизації дипломатичних процесів (канцелярське діловодство, архіви, персонал) і «рутинних» справах під час дипломатичних обмінів.

Виклад основного матеріалу. Варто зазначити, що дослідження Б. Бомбі спирається на ретельний аналіз документальних джерел: римських сувоїв з Національного архіву в Лондоні, канцелярських записів між 1306 та 1357 роками (кореспонденція, відправлена з Англії до папської курії), французьких сувоїв, документів з дипломатичних збірок, «загальних» і секретних папських реєстрів Ватикану та Авіньйона, документів з Національних Архівів і Національної Бібліотеки Франції та опублікованих джерел. Авторка подає як додаток зведену таблицю і графік підрахунку тем звернень до папського престолу за сувоями з Національного архіву.

Перша частина роботи є спробою переглянути традиційну інтерпретацію середньовічної дипломатії виключно як систему управління закордонними справами та міжнародними відносинами. Б. Бомбі наразі намагається пов'язати розвиток середньовічної дипломатії зі зростаючою бюрократизацією державних утворень по всій Європі (особливо канцелярії та фінансових установ) на етапі «патримоніально-бюрократичної державності», за визначенням М. Вебера. Саме бюрократизація англійської та папської канцелярій у XIII та XIV століттях призвела, на думку дослідниці, до формування внутрішнього стилю та адміністративної практики цих установ.

Середньовічний дипломатичний дискурс включав обмін офіційною письмовою документацією, публічне читання документів і виголошення промов посланцями. Офіційною мовою в папській курії XIV ст. була латина. З XIII сторіччя в папській курії розвивався складний набір процедур і церемоній, відомих як «*stilus curie*», і всі, хто звертався до Апостольського Престолу, повинні були його дотримуватися. За твердженням Б. Бомбі, «спільна мова», яка використовувалася в англо-папському дипломатичному дискурсі XIV століття, була результатом впровадження континентальної адміністративної та дипломатичної практики в Англії. Вона намагається дослідити етапи, особливості та направленість змін і перетворень у середньовічних адміністративних і дипломатичних практиках ведення міжнародних справ.

Упродовж першої половини XIV століття як в Англії, так і в папській курії питання дипломатичного листування й управління документальними архівами з міжнародних справ дедалі більше переходили від контролю канцелярії до компетенції секретаріату короля і папи. Можна погодитися з висновком авторки, що це свідчить про «фундаментальну потребу для правителів безпосередньо наглядати та контролювати міжнародні справи»; тоді як загальною тенденцією адміністративних підрозділів (як наприклад, канцелярії в Англії) є виокремлення з королівського двору і перетворення на державні установи. Запровадження реєстрів таємних листів під час понтифікату Іоанна XXII, який вважав папство природнім арбітром під час міжнародних і внутрішніх негараздів у Західній Європі, свідчить про вплив дипломатичних потреб на

розвиток адміністративної практики. Б. Бомбі звернула увагу на те, що записи в пергаментних реєстрах таємних листів Апостольської палати були згруповані відповідно до тематичних і географічних, а не чітко хронологічних критеріїв. Авторка висловила припущення, що така реєстраційна техніка була прийнята для того, щоб вести облік «дипломатичних досьє», які використовували папа та його радники для «повсякденного» управління міжнародними справами.

Б. Бомбі приділяє особливу увагу вивченню адміністративних практик та «рутинних справ» у дипломатичному середовищі (рекомендації королівських протезе на церковні престולי, папські провізії пребенд і бенефіціїв, надання дозволів на шлюб та інших диспенсів – виключень із загального права). Дослідниця вважає, що тривалість англо-французьких переговорів, які проходили по обидва боки Ла-Маншу і призвели до тривалої відсутності Едуарда III в Англії, вимагала більш гнучких адміністративних процедур, і групи адміністраторів, які могли слідувати за королем до Франції і використовувати континентальні адміністративні та дипломатичні практики в англійській дипломатичній кореспонденції, зрештою створювали «спільну мову дипломатії», яка була важливою для забезпечення хороших результатів під час міжнародних дипломатичних переговорів. Складні середньовічні процедури укладення договорів неминуче породжували «паперовий слід» значного розміру, який потребував постійного перероблення: дипломатичні записи мали бути точно зафіксовані й архівовані, оскільки вони, зрештою, мали вирішальне значення як орієнтир для політичних переговорів.

У монографії підкреслюється фундаментальна роль, яку відігравали неофіційні та неформальні контакти поряд з офіційними дипломатичними зв'язками між Англією та Апостольським Престолом. Авторка переконливо доводить, що англійській короні вдалося створити міцну мережу «друзів» і протезе в папській курії серед оточення папи та кардиналів, а також серед куріалістів. Вона зазначає, що в кінцевому підсумку послуги неофіційних контактів корони в папській курії забезпечувалися не лише за рахунок розподілу винагород у грошовій та іншій формі, а й за рахунок отримання призначень і доходів від багатих англійських церковних бенефіціїв. Усе більш технічний характер ведення справ у дипломатичній сфері визначив зростаючу професіоналізацію посланців і представників сторін, необхідність їхньої спеціальної підготовки та досвіду.

У першій половині XIV століття схожі або навіть паралельні процеси в розвитку інститутів, які опікувалися міжнародними справами, і дипломатичних практик в англійському королівстві та папській курії виникли не через взаємні впливи, а насамперед завдяки внутрішній динаміці інституційного розвитку і через потребу відповісти на ті самі виклики – передусім під впливом англо-французького конфлікту на англо-папські відносини.

Друга частина роботи присвячена розгляду чотирьох періодів англо-папських відносин першої половини XIV століття. Обрання Клементя V (1305–1314) на Апостольський Престол відкрило новий етап у англо-папських відносинах: його характеризує «шалена» («frenetic»), за висловом Б. Бомбі, англо-папська дипломатична

активність і раціоналізація адміністративного дипломатичного листування. Англійські історики, нарешті, визнали, що «француз» Бертран де Го був службовцем англійської корони в Гасконі. Англійці підтримували його обрання папою. Сенешаль Гасконі Джон Хаверінг, який прибув з привітаннями та дарами від англійського короля новому папі, виділив для його супроводу із Сента в Бордо для зустрічі з французькими посланцями двох лицарів і 29 есквайрів. Клемент V направив до Англії 11 листів у період з 1 по 5 серпня 1305 року: він надав Едуарду I церковну десятину впродовж семи років (папська канцелярія не фіксувала листів до офіційного освячення); збирачі були визначені в результаті особистих домовленостей папи та короля. За цим послідував ряд нових вчинків, зокрема скасування були папи Боніфація VIII «Clericis laicos» й усунення архієпископа Кентерберійського Роберта Вінчелсі.

Безперервне дипломатичне листування Едуарда I з Клементом V підкреслює, на думку Б. Бомбі, «явні симптоми хиткої ситуації в Англії та намірів короля зробити так, щоб папа відігравав вирішальну роль у захисті королівських прерогатив». Едуард I та Едуард II отримували беззастережну фінансову підтримку від папи. Приклад дипломатичних місій англійських монархів до папської курії після обрання Клементу V чітко демонструє, що порядок денний королівської дипломатії включав не лише основні політичні питання, такі як хрестовий похід і мир із Францією, а й приватні та фінансові справи, надання бенефіцій і управління церковною юрисдикцією в Англії.

Участь добре поінформованого у політичних і церковних справах в Англії Іоанна XXII (1316–1334) відбувалася через мережу дипломатичних посланців та агентів (легатів і нунцій). Втручання папи Іоанна XXII в англо-французький та англо-шотландський конфлікти, у спірні призначення на церковні бенефіції та єпископства в Англії, а також у боротьбу між Ізабеллою та Едуардом II було в кінцевому підсумку вмотивовано турботою заспокоїти будь-яке можливе зіткнення, яке могло поставити під загрозу прихильність папи до політичних справ на Італійському півострові (зіткнення з псевдоімператором Людвігом Баварським) та організації хрестового походу.

Історіографія Авіньйонського папства традиційно зосереджувалася на папській «вірності» французькій монархії упродовж XIV століття, а також на невдалих спробах папи Бенедикта XII (1334–1342) відстрочити початок війни, організувати новий хрестовий похід і забезпечити перемир'я на різних етапах конфлікту. Сучасні дослідники насамперед звертають увагу на той факт, що, на відміну від попередників, Бенедикт XII був не лише «спостерігачем» у конфлікті між Англією та Францією, а всіма можливими засобами (відлучення, інтердикт і диспенси) стверджував свою роль арбітра війни та миру. Б. Бомбі зазначає, що поразка Франції в морській битві при Сльойсі, зупинка англійської облоги Турне, вихід Брабанта з англійської коаліції сприяли дипломатичному досягненню Бенедикта XII – найбільшому після початку Столітньої війни, – у вересні 1340 р. в Еплешені було укладено англо-французьке перемир'я. Провал англо-французьких переговорів у папській курії взимку 1340–1341 років був спричинений раптовою зміною альянсів: Людвіг Баварський підтримав Філіпа VI. Доки папа працював над досягненням тривалого англо-французького миру,

імператор і Альфонсо XI Кастильський висунули себе як арбітрів конфлікту, підірвавши миротворчі дипломатичні зусилля («*viae pacis*») Бенедикта XII.

Кардинал Етьєн Обер – майбутній папа Інокентій VI, брав участь в англо-французьких переговорах, які відбулися після перемоги англійців під Кресі (26 серпня 1346 року) і завершилися перемир'ям у Кале (вересень 1347 року), яке забезпечило значний період миру. Чорна смерть де-факто ще на якийсь час зупинила англо-французьку ворожнечу. Незабаром після свого обрання Інокентій VI (1352–1362) відправив кардинала Гі де Булонь з миротворчою місією, помітним результатом якої став нератифікований Гінський договір 1354 р. У 1356–1360 роках папа неодноразово через своїх нунцій і особисто виявляв ініціативу щодо встановлення та забезпечення англо-французького миру. Інокентій VI, на думку Б. Бомбі, мав дві основні дипломатичні проблеми: з одного боку, папа неодноразово закликав англійського та французького королів уникати подальшого кровопролиття і працювати на мир з моральних міркувань, з іншого – папа намагався чинити політичний тиск на обох опонентів, залучивши імператора як третю сторону та переконавшись, що внутрішні потрясіння у Франції не перешкоджатимуть англо-французькому миру. Невдовзі після битви при Пуатьє 19 вересня 1356 року Інокентій VI спробував розпочати нові англо-французькі переговори, щоб обговорити звільнення Іоанна II і можливий мир.

Англо-французькі перемовини відбувалися за добре встановленою процедурою, яка розгорталася в чотири окремі фази. Перша, так званий «*paix initia*», коли посланці сторін зустрічалися та починали свої переговори («*tractatus*») і, врешті-решт, узгоджували «*compositio pacis*» (проект статей миру), у випадку договору Бретінь-Кале останні були підсумовані в Першому та Другому Лондонських договорах 1358 і 1359 років. Друга, «*paix firmata*», – у травні 1360 року в Бретінь представники сторін присягнули дотримуватися статей миру. Третя фаза, «*ratificatio*», відбулася в Кале в жовтні 1360 року (сторони ратифікували мирні угоди шляхом обміну запечатаними документами). Четверта фаза, «*publicatio*», – публікація мирної угоди в обох країнах. Така процедура не тільки забезпечувала сторонам гарантії упродовж переговорів, але й, якщо її вміло використовувати, давала їм додатковий простір для маневру до останньої хвилини.

Дипломатична практика варіювалася й адаптувалася до мінливих воєнних і політичних обставин, характерних для першої фази Столітньої війни. Ці умови визначалися різними чинниками: особистим знайомством англійського короля з папою, як це було під час понтифікату Клементи V; політичною нестабільністю та баронською опозицією в Англії, як це сталося під час повалення Едуарда II; і, що найважливіше, спалахом англо-французького конфлікту 1337 р., який змінив характер англо-папських відносин і показав роль папства у міжнародному арбітражі конфлікту у перші два десятиліття війни і прийнятих ним на себе повноважень як гаранта миру під час укладання договору в Бретінь-Кале.

Б. Бомбі зазначає відсутність в історіографії загальної оцінки папської участі у Столітній війні (1337–1453). За кількома винятками обширна історіографія війни досі не приділяла особливої уваги ролі папства як політичного актора в англо-французькому

конфлікті, і будь-яка згадка про папське дипломатичне посередництво між Англією та Францією обмежується посиланнями на дії окремих пап, які на різних етапах втручалися в конфлікт.

Висновки. Отже, робота Б. Бомбі досить логічна, аргументована і концептуальна. Бібліографічні посилання є показником опрацювання джерельної та історіографічної бази як підоснови висновків автора, так і обсягу виконаної роботи. Авторка показала вміння подавати аналізовані події та явища в історичному контексті, підкріплювати загальні положення і висновки конкретними фактами з різноманітних джерел. Разом з тим робота демонструє, що історіографічно задані стереотипи сприйняття історичних явищ і процесів важко зживаються наукою. Окремі твердження, на кшталт того, що папа Клемент V вирішив «залишитися у Франції» (тогочасний Авіньйон – це територія імперії, а не французького королівства), призначив 9 «французьких» кардиналів (якщо точніше «гасконських», тобто з континентальних володінь англійської корони), «капітулював» перед вимогами французької корони, «слабкість і наївність» папи в тому, щоб прийняти прохання французького короля в обмін на французьку підтримку хрестового походу, «безплідні спроби здобути незалежність папи від світської влади», – давно застарілі й неодноразово спростовані, але неймовірно живучі кліше протестантської історіографії. Безумовно, окремі недоліки, похибки та друкарські помилки супроводжують будь-яке серйозне дослідження. Ця робота не є винятком. Наведемо декілька прикладів. Не існувало «єпископів Артуа», може йтися про єпископа Арраса. Понтифікат Клемент VI майже вдвічі коротший за час, відведений йому авторкою: не 1342–1362, а 1342–1352 роки; на 1352–1362 роки припадає на понтифікат Інокентія VI. Б. Бомбі посилається на К., але в нього якраз все правильно: він розглядає періоди правління двох пап – Клемент VI та Інокентія VI [9, 233].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Санжаров В. А., Мацелик М. О. Середньовічний європейський дипломатичний вимір (XIII–XV століть): поле дослідження, досягнення і нові підходи. *Актуальні проблеми держави і права*. Одеса, 2022. № 94. С. 116–122. DOI: <https://doi.org/10.32782/apdp.v94.2022.14>.
2. Санжаров В. А., Мацелик М. О., Санжарова Г. Ф. Правове підґрунтя середньовічної папської дипломатії: інститут легатів. *Юридичний науковий електронний журнал*. Запоріжжя, 2022. № 8. С. 576–579. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-8/131>.
3. Санжаров В. А., Павлюх О. А., Санжарова Г. Ф. Правове оформлення підсумків довгої війни: угода в Труа (1420) як «остаточний» мир. *Юридичний науковий електронний журнал*. Запоріжжя, 2022. № 9. С. 577–581. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-9/142>.
4. Bombi B. Benedict XII and the Outbreak of the Hundred Years' War. *Pope Benedict XII (1334–1342): The Guardian of Orthodoxy* / ed. I. Bueno. Amsterdam University Press, 2018. P. 191–216.

5. Bombi B. The English Crown and the Election of Pope John XXII. *Journal of Ecclesiastical History*. Cambridge University Press, 2017. P. 260–284. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0022046916000580>.
6. Bombi B. The Roman rolls of Edward II as source of administrative and diplomatic practice in the early fourteenth century. *Historical Research. Institute of Historical Research*, 2012. P. 597–616. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1468-2281.2012.00609.x>.
7. Bombi B. Andrea Sapiti, un procuratore trecentesco, fra la Curia avignonese, Firenze e l'Inghilterra. *Mélanges de l'École française de Rome. Moyen-Age*, 2003. T. 115, n°2. P. 897–929.
8. Chaplais P. English Diplomatic Practice in the Middle Ages. London-New York : Hambledon, 2003. XIII. 277 p.
9. Ploeger K. England and the Avignon Popes: The Practice of Diplomacy in Late Medieval Europe. London : Routledge, 2005. XIV. 304 p.

REFERENCES

1. Sanzharov V. A., Macelyk M. O. The Medieval European Diplomatic Dimension (XIII–XVth Centuries): Field of Research, Achievements and New Approaches. *Current Problems of State and Law*. 2022. Issue 94. P. 116–122. DOI: <https://doi.org/10.32782/apdp.v94.2022.14>.
2. Sanzharov V. A., Macelyk M. O., Sanzharova G. F. The legal basis of medieval papal diplomacy: institute of legates. *Juridical Scientific and Electronic Journal*. 2022. Issue 8. P. 576–579. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-8/131>.
3. Sanzharov V. A., Pavlyukh O. A., Sanzharova G. F. Legal procedure of the results of the long war: 'Tractatus trecentis' (1420) as the 'final' peace. *Juridical Scientific and Electronic Journal*. 2022. Issue 9. P. 577–581. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-9/142>.
4. Bombi B. Benedict XII and the Outbreak of the Hundred Years' War. *Pope Benedict XII (1334–1342): The Guardian of Orthodoxy* / ed. I. Bueno. Amsterdam University Press, 2018. P. 191–216.
5. Bombi B. The English Crown and the Election of Pope John XXII. *Journal of Ecclesiastical History*. Cambridge University Press, 2017. P. 260–284. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0022046916000580>.
6. Bombi B. The Roman rolls of Edward II as source of administrative and diplomatic practice in the early fourteenth century. *Historical Research. Institute of Historical Research*, 2012. P. 597–616. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1468-2281.2012.00609.x>.
7. Bombi B. Andrea Sapiti, un procuratore trecentesco, fra la Curia avignonese, Firenze e l'Inghilterra. *Mélanges de l'École française de Rome. Moyen-Age*, 2003. T. 115, n°2. P. 897–929.
8. Chaplais P. English Diplomatic Practice in the Middle Ages. London-New York : Hambledon, 2003. XIII. 277 p.
9. Ploeger K. England and the Avignon Popes: The Practice of Diplomacy in Late Medieval Europe. London : Routledge, 2005. XIV. 304 p.

O. V. Fathutdinova, D. A. Shevchenko, V. A. Sanzharov. Medieval Diplomatic Practice: England and Avignon Papacy

(Book review: Bombi B. Anglo-Papal Relations in the Early Fourteenth Century. A Study in Medieval Diplomacy. N.Y.: Oxford University Press, 2019. 273 p.)

The review is devoted to consideration of Barbara Bombi's research on the peculiarities and ways of development of medieval diplomatic discourse. It was established that the study of diplomatic exchange between England and the papacy in the first half of the fourteenth century allowed the author to investigate the stages, features and direction of changes and transformations in medieval administrative and diplomatic practices of conducting international affairs and to defend the thesis about the emergence of a "common language of diplomacy". The review analyzes B. Bombi's attempt to connect the development of medieval diplomacy with the growing bureaucratization of state entities throughout Europe (especially offices and financial institutions) at the stage of "patrimonial-bureaucratic statehood", as defined by M. Weber.

The importance of the author's approach to medieval diplomacy not only as political negotiations, but also considering "routine practices" – documentation and rhetoric used in diplomatic discourse – is emphasized. It is noted that during the first half of the 14th century, both in England and in the papal curia, issues of diplomatic correspondence and management of documentary archives on international affairs increasingly passed from the control of the chancellery to the competence of the secretariat of the king and the pope. One can agree with the author's conclusion that this indicates a "fundamental need for rulers to directly supervise and control international affairs"; while the general tendency of administrative departments (such as chancellery in England) is to separate from the royal court and become a public institution.

The authors consider the conclusion of B. Bombi to be sufficiently justified that in the first half of the fourteenth century, similar or even parallel processes in the development of institutions that took care of international affairs and diplomatic practices in the English kingdom and the papal curia did not arise due to mutual influences, but primarily due to internal dynamics of institutional development and due to the need to respond to the same challenges – first of all, under the influence of the Anglo-French conflict on Anglo-papal relations.

It was concluded that the work of B. Bombi is quite logical, reasoned and conceptual; the author showed the ability to present the analyzed events and phenomena in a historical context, to support general statements and conclusions with specific facts from various sources. The review expresses some critical remarks, which in no way affect the overall positive impression of the work.

Keywords: International Law, Medieval Diplomacy, English Crown, Avignon Popes, Hundred Years' War.

Стаття надійшла до редколегії 16 березня 2023 року

УДК 340+35.078.3

DOI 10.33244/2617-4154.2(11).2023.48-55

А. Є. Шевченко,*д-р юрид. наук, професор,
заслужений юрист України,
Державний податковий університет
e-mail: shevchenko2757@ukr.net***ORCID ID 0000-0003-2663-9892;****А. Й. Француз,***д-р юрид. наук, професор,
заслужений юрист України,
лауреат премії**імені Ярослава Мудрого,**Герой України,**Університет «КРОК»***ORCID ID 0000-0003-2861-1252;****С. В. Кудін,***д-р юрид. наук, професор,
Державний податковий університет
e-mail: kudinsv@gmail.com***ORCID ID 0000-0003-1396-3212**

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ

У статті розглянуто концептуальні засади нормативно-правового забезпечення інформаційної безпеки з позицій різних дослідників. Проведений аналіз наукових джерел дозволив виявити, що нормативно-правове забезпечення інформаційної безпеки в цілому, так і на елементному рівні характеризується науковістю, системністю та має багато аспектів.

Нормативно-правове забезпечення є науково обґрунтованою, послідовною системою правових та інших засобів, за допомогою яких громадянське суспільство та держава здійснюють вплив на інформаційні відносини (реалізація інформаційної безпеки, саморегулювання) і відносини, безпосередньо пов'язані з розробкою інформаційної безпеки з огляду на черговість завдань і переслідувані цілі, що виникають перед суспільством.

Акцентовано увагу на основних завданнях державної інформаційної політики та з'ясована мета політики забезпечення інформаційної безпеки України, це – формування відкритого інформаційного суспільства як простору цілісної держави, інтегративного у світовий інформаційний простір з урахуванням національних особливостей та інтересів під час забезпечення інформаційної безпеки на внутрішньодержавному і міжнародному рівнях.

Специфічна природа методології дослідження інформаційної безпеки полягає в інтеграції наукових знань про способи та засоби пізнання правової реальності, закономірностей її розвитку та їх адекватного відображення у формуванні понятійного апарату.

Основним елементом методології є система спеціальних юридичних методів: системного, синергетичного, герменевтичного, історико-правового, порівняльно-правового та формально-юридичного.

Державна політика забезпечення інформаційної безпеки повинна базуватися на наукових і методологічних розробках, систематизованих і об'єднаних в єдину концепцію. Вона може бути представлена як сукупність національних цілей, інтересів і цінностей; стратегії та тактики управлінських рішень і методів їх реалізації, що розробляються та реалізуються державною владою.

Ключові слова: інформаційна безпека України, забезпечення інформаційної безпеки, національна безпека, система, державна інформаційна політика.

Метою статті є розглянути методологічні засади нормативно-правового забезпечення інформаційної безпеки

Постановка проблеми. Методологічно домінуюче питання про парадигму інформаційної безпеки, яка структурує науково-теоретичну та практичну інформації про досліджуваний об'єкт, залишається дискусійним, оскільки питання генези та розвитку структури елементів інформаційної безпеки, їх систематичної класифікації та типології, оптимальної системної організації та ефективного функціонування в умовах практики правозастосування, гармонізації структурно-елементних зв'язків, прогнозу змін структури та її елементів сьогодення юриспруденція не знає.

Необхідно знайти науково зважене вирішення питання про парадигму інформаційної безпеки як методологічно пріоритетної проблеми загальної теорії безпеки. На думку О. П. Дзьобаня, О. Ю. Панфілова, Р. А. Чемчекаленка предметом системного дослідження інформаційної безпеки виступає виявлення типів зв'язків і передусім системотворчих зв'язків цілісності, виокремлення об'єктивної структури цього системного утворення та її характеру [1, с. 178].

Це особливо важливо в період реалізації законів України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях», «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» та Доктрини інформаційної безпеки України для досліджень, де загальнонаукові засоби пізнання виконують евристичні функції, за допомогою яких будується система нових наукових знань про певну сферу безпеки; забезпечення її комунікаційних зв'язків з іншими видами безпеки; трансформація понятійного апарату однієї сфери безпеки в іншу, що розширює можливості інтерпретації результатів досліджень [2; 3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню цього питання приділяли увагу багато вітчизняних та зарубіжних науковців і дослідників. Зокрема, дослідження сутності інформаційної безпеки знайшли відображення у працях українських учених:

О. О. Золотар, А. Ю. Нашинець-Наумової, О. А. Баранова, О. О. Тихомирова, О. А. Заярний та інших.

Виклад основного матеріалу. Структура сучасного знання про безпеку характеризується не стільки сукупністю окремих фактів, теорій і методів їх вивчення, скільки комплексним підходом до дослідження «стикових», що припускають використання наукового інструментарію різних сфер безпеки у ході дослідження комплексних проблем, пов'язаних, наприклад, із засобами забезпечення інформаційної безпеки на регіональному або в цілому на державному рівні, що зумовлено внутрішнім взаємозв'язком, тобто взаємопроникненням і взаємовпливом різних методів пізнання та загальної методологічної домінанти.

Реалізація вищезазначеного розширює можливості використання системного, структурно-функціонального, інформаційного, логічного, модельного, ймовірного та інших загальнонаукових методів у формуванні відповідного понятійного апарату.

Використовуючи підходи М. С. Кельмана щодо методології, у цьому зв'язку виникають питання, з одного боку, про використання загальних знань про безпеку під час дослідження соціальних проблем, вивчення яких у логіко-гносеологічних аспектах може призвести до отримання як нового, так і до поглиблення раніше отриманого знання, а з іншого – у разі вироблення та прийняття управлінських рішень з проблем забезпечення безпеки [4, с. 42–43].

Водночас доцільно погодитися з А. Б. Качинським, що всебічне вивчення закономірностей виникнення суспільно небезпечних факторів і їхнього впливу на природу, суспільство і людину у структурі загальнонаукового знання переоцінити важко, оскільки від результатів залежить соціальна оцінка й активна державна політика в галузі забезпечення інформаційної безпеки [5, с. 13–14].

Стає зрозумілим, що до подібних проблем соціальної практики з повною підставою варто віднести проблему інформаційної безпеки, теоретичне та прикладне рішення якої передбачає передусім досить широке, загальнонаукове осмислення у формально-логічній системі суджень: по-перше, теоретико-прикладне рішення проблеми забезпечення інформаційної безпеки має чітку спрямованість на вироблення та реалізацію наукових методів управління соціальною практикою у сфері організації забезпечення інформаційної безпеки; по-друге, науковий інструментарій дослідження проблеми забезпечення інформаційної безпеки передбачає обов'язковий перехід від суто теоретичних конструкцій до аналізу емпіричного матеріалу, а далі – на рівень загальнонаукового осмислення, що фіксує загальне наукове знання «безпека» в органічній єдності зі специфічним знанням «інформаційна безпека»; по-третє, у сфері теоретико-методологічного забезпечення інформаційної безпеки відбувається синтез природничих, технічних і гуманітарних знань, які включають у себе загальні положення всіх елементів соціальних систем з метою їх збереження, нормального функціонування та розвитку.

Як зазначає І. П. Арістова, розглядаючи методологію науки «інформаційне право», перша гносеологічна засада: вчений, який займається дослідженнями у сфері інформаційного права, має враховувати, зокрема, існування однієї із закономірностей розвитку науки в цілому – взаємодію та взаємопов'язаність усіх галузей науки. Звертаємо увагу

на важливість взаємодії усіх галузей юридичної науки, оскільки це дозволяє досліджувати предмет однієї із галузей юридичної науки (наприклад, науки «інформаційне право») за допомогою прийомів і методів інших юридичних наук [6, с. 13].

З огляду на дослідження О. Д. Довганя, Т. Ю. Ткачука правове забезпечення інформаційної безпеки можна визначити як цілісну систему правового регулювання суспільних відносин, має власний предмет правового регулювання [7, с. 79].

Концептуальне конструювання сучасної системи забезпечення інформаційної безпеки містить певну складність унаслідок своєї багатоаспектності та передбачає розробку як теоретико-методологічних питань, так і нормативно-правового механізму, основних напрямів, форм і методів реалізації відповідних нововведень.

Тут важливо дотримати поєднання теоретичних і прикладних аспектів вивчення проблеми нормативно-правового забезпечення інформаційної безпеки так, щоб на основі встановлення її ролі, функціонального значення та місця в загальній структурі проблем забезпечення національної безпеки виробити й уточнити відповідні понятійні категорії, обґрунтувати пропозиції щодо вдосконалення законодавства та практику його застосування.

Під час розгляду проблеми організації забезпечення інформаційної безпеки набуває значення її структурна класифікація, яка відносно умовна і будується відповідно до певних цілей і завдань. У зазначеному аспекті доцільно розділити інформаційну безпеку залежно від джерел загрози на два типи – безпеку технічного характеру, що зумовлено технологією інформаційних і комунікаційних процесів, та безпеку, яку зумовлюють соціальні чинники.

Нині в цих умовах, як зазначає Т. Ю. Ткачук, стратегічне інформаційне протистояння становить небезпечний компонент війни, розгорнутої Росією проти України, межа між двома складовими досить розмита. Причому основною загрозою інформаційній безпеці нашої держави сьогодні залишається загроза впливу ворога на інформаційну інфраструктуру, інформаційні ресурси, на суспільство, свідомість і підсвідомість особистості з метою нав'язати власну систему цінностей у життєво важливих сферах суспільної й державної діяльності [8, с. 185].

Однак такий розподіл видається доцільним і корисним з практичної точки зору, оскільки дозволяє чітко класифікувати певні концептуальні підходи до вирішення проблем забезпечення інформаційної безпеки в цілому. Крім того, такий розподіл необхідний для усвідомлення того, що під час забезпечення інформаційної безпеки технічного характеру потрібні зовсім інші методи, форми та способи, ніж у разі забезпечення інформаційної безпеки, яку зумовлюють соціальні чинники.

Сьогодні загрози інформаційній безпеці носять соціальний характер і зосереджені у внутрішньополітичній, економічній, соціальній, екологічній, інформаційній та духовній сферах життєдіяльності нашого суспільства. Як зазначалося вище, інформаційна безпека є складовою, органічною частиною національної безпеки. Звідси випливає, що збіг окремих видів загроз для них цілком виправданий. Це стосується тероризму, корупції тощо. Ці фактори несуть загрозу національній безпеці, водночас вони становлять небезпеку для інформаційної безпеки в цілому.

Необхідно зазначити, що в юридичній літературі висловлюються різні трактування такого ключового поняття, як забезпечення інформаційної безпеки. Виходимо з того, що забезпечення інформаційної безпеки являє собою складний соціально-правовий механізм, під яким варто розуміти формування та проведення державної політики щодо створення і підтримки необхідного рівня захищеності об'єктів безпеки за допомогою здійснення заходів нормативно-правового, організаційного, управлінського й іншого характеру, заходів, адекватних загрозам життєво важливим інтересам особи, суспільства та держави в інформаційній сфері.

Специфічна природа методології дослідження інформаційної безпеки полягає в інтеграції наукових знань про способи та засоби пізнання правової реальності, закономірностей її розвитку та їх адекватного відображення у формуванні понятійного апарату. Інтегративний підхід – це взаємозв'язок основних структурних елементів адміністративно-правової науки: об'єкта наукового пізнання (правова реальність), предмета наукового пізнання (закономірності розвитку), принципів і методів наукового дослідження (способи пізнання), правил і прийомів правового пізнання (засоби пізнання), категоріального та понятійного апарату.

Основним елементом методології є система спеціальних юридичних методів: системного, синергетичного, герменевтичного, історико-правового, порівняльно-правового та формально-юридичного.

Узагальнюючи, доцільно відмітити, що з позиції методології юридичної науки парадигма інформаційної безпеки має структуру, яку утворюють такі елементи: методологія правозастосування, законодавство України, систематика норм права, тлумачення норм права, механізм застосування закону, державна правова політика в галузі інформаційної безпеки, культура й етика застосування законодавства, яке встановлює обмеження прав і свобод людини та громадянина, стратегія та тактика діяльності суб'єктів забезпечення інформаційної безпеки, ефективність застосування законодавства, правозастосовна експертиза актів відомчого нормативно-правового забезпечення інформаційної безпеки.

Кожен з названих елементів парадигми інформаційної безпеки може бути представлений у самодостатньому вигляді оригінального спеціально-юридичного вчення. Юридична методологія відіграє принципову роль у розвитку наших уявлень про інформаційну безпеку, його структуру й елементи, вдосконалення механізму впливу права на суспільні відносини з метою гармонізації соціального середовища та зміцнення безпеки в різних прикладних аспектах.

Поступове проникнення у сутність правових явищ детермінує планомірне ускладнення пізнавального процесу, посилює його методологічну силу на різних стадіях суспільно-політичного та економічного розвитку держави.

Гносеологічний досвід освоєння правової дійсності показує, що для розвитку інформаційної безпеки як сегмента правового життя особи, суспільства та держави істотне значення мають не тільки позитивні результати наукових досліджень, а й шляхи, які стимулюють пошук істини та приводять до таких результатів.

Отже, під час проведення дослідження нормативно-правового забезпечення інформаційної безпеки не треба обмежуватися лише власними методами правознавства, потрібно використовувати широкий арсенал сучасної наукової методології. Зокрема, доцільно застосовувати діалектичний, структурно-функціональний, системно-структурний, порівняльно-правовий, історичний та інші методи наукового пізнання, які дають змогу всебічно дослідити нормативно-правове забезпечення інформаційної безпеки та реалізувати можливості порівняльно-правового, конкретно-соціологічного, історичного та логічного аналізів [9, с. 66–74].

Таке комплексне застосування методів уможливорює досліджувати проблеми у єдності їх соціального змісту та юридичної форми, здійснювати системний аналіз вказаних питань [10, с. 306].

Висновки. Аналіз розгляду вихідних методологічних засад поняття та змісту інформаційної безпеки дозволили зробити такі висновки: вихідні методологічні засади дослідження поняття та змісту інформаційної безпеки базуються на системі спеціальних юридичних методів: системного, синергетичного, герменевтичного історико-правового, порівняльно-правового та формально-юридичного.

СПИСОК ВИКОРСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дзьобань О. П., Панфілов О. Ю., Чемчекаленко Р. А. Методологічний контекст дослідження проблеми інформаційної безпеки. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2014. № 2. С. 171–180.
2. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2016 року «Про Доктрину інформаційної безпеки України»: Указ Президента України від 25.02.2017 № 47/2017. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/47/2017>
3. Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях : Закон України від 18.01.2018 № 2268-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 10. Ст. 54.
4. Кельман М. С. Юридична наука: проблеми методології. Тернопіль : ТзОВ «Терно-граф», 2011. 492 с.
5. Качинський А. Б. Безпека, загрози і ризик: наукові концепції та математичні методи. Київ : Національна академія служби безпеки України, 2004. 471 с.
6. Арістова І. В. Методологія науки «інформаційне право». *ІТ-право: проблеми і перспективи розвитку в Україні*: збірник матеріалів науково-практичної конференції, Львів, 18 листопада 2016 р. Львів, 2016. С. 11–18.
7. Довгань О. Д., Ткачук Т. Ю. Правове забезпечення інформаційної безпеки держави як підгалузь інформаційного права: теоретичний дискурс. *Інформація і право*. 2018. № 2 (25). С. 73–85.
8. Ткачук Т. Ю. Сучасні загрози інформаційній безпеці держави: теоретико-правовий аналіз. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 10. С. 182–186.
9. Перун Т. С. Адміністративно-правовий механізм забезпечення інформаційної безпеки в Україні : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Львів, 2019. 268 с.

10. Перун Т. С. Методологічні засади дослідження механізму забезпечення інформаційної безпеки в Україні. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2017. № 865. С. 303–307.

REFERENCES

1. Dzoban O. P., Panfilov O. Yu., Chemchekalenko R. A. Methodological context of information security problem research. *Foreign trade: economy, finance, law*. 2014. No. 2. P. 171–180.
2. On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine dated December 29, 2016 "On the Information Security Doctrine of Ukraine": Decree of the President of Ukraine dated February 25, 2017 No. 47/2017. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/47/2017>
3. On the peculiarities of the state policy to ensure the state sovereignty of Ukraine in the temporarily occupied territories in the Donetsk and Luhansk regions: Law of Ukraine dated January 18, 2018 No. 2268-VIII. *Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 2018. No. 10. Art. 54.
4. Kelman M. S. Legal science: problems of methodology. Ternopil : Terno-graf LLC, 2011. 492 p.
5. Kachynskiy A. B. Security, threats and risk: scientific concepts and mathematical methods. Kyiv : National Academy of the Security Service of Ukraine, 2004. 471 p.
6. Aristova I. V. Methodology of science "information law". *IT law: problems and prospects of development in Ukraine*: collection of materials of the scientific and practical conference, Lviv, November 18, 2016. Lviv, 2016. P. 11–18.
7. Dovgan O. D., Tkachuk T. Yu. Legal provision of information security of the state as a sub-branch of information law: theoretical discourse. *Information and law*. 2018. No. 2 (25). P. 73–85.
8. Tkachuk T. Yu. Modern threats to the information security of the state: theoretical and legal analysis. *Entrepreneurship, economy and law*. 2017. No. 10. P. 182–186.
9. Perun T. S. Administrative and legal mechanism for ensuring information security in Ukraine : diss. ... candidate law Sciences: 12.00.07. Lviv, 2019. 268 p.
10. Perun T. S. Methodological principles of the study of the information security mechanism in Ukraine. *Bulletin of the National University "Lviv Polytechnic". Series: Legal Sciences*. 2017. No. 865. P. 303–307.

A. Shevchenko, A. Frantsuz, S. Kudin. Methodological principles of regulatory and legal support of information security

The article examines the conceptual foundations of regulatory and legal provision of information security from the standpoint of various researchers. The analysis of scientific sources made it possible to reveal that the normative and legal provision of information security in general, as well as at the elemental level, is characterized by scientificity, systematicity and has many aspects.

Regulatory and legal support is a scientifically based, consistent system of legal and other means by which civil society and the state influence information relations (implementation of information security, self-regulation) and relations directly related to the development of information security, based on the sequence of tasks and pursued goals that arise before society.

Attention is focused on the main tasks of the state information policy and the goal of the policy of ensuring information security of Ukraine is clarified, which is the formation of an open information society as a space of an integral state, integrating into the global information space, taking into account national characteristics and interests while ensuring information security at the domestic and international levels.

The specific nature of the information security research methodology consists in the integration of scientific knowledge about the ways and means of knowing the legal reality, the laws of its development and their adequate reflection in the formation of the conceptual apparatus.

The main element of the methodology is a system of special legal methods: systemic, synergistic, hermeneutic, historical-legal, comparative-legal and formal-legal.

The state policy of ensuring information security should be based on scientific and methodological developments, systematized and combined into a single concept. It can be presented as a set of national goals, interests and values; strategies and tactics of management decisions and methods of their implementation, which are developed and implemented by the state authorities.

Keywords: *information security of Ukraine, provision of information security, national security, system, state information policy.*

Стаття надійшла до редколегії 20 березня 2023 року

Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право

УДК 347.73

DOI 10.33244/2617-4154.2(11).2023.56-65

Л. М. Касьяненко,
д-р юрид. наук, професор,
Державний податковий університет
e-mail: kasyanenko_l@ukr.net
ORCID ID 0000-0003-1742-7580

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПОДАТКОВИХ ПЕРЕВІРОК ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ

Стаття присвячена правовому регулюванню податкових перевірок. Акцентовано увагу, що у державному регулюванні розвитку економіки провідне місце належить фінансовій політиці держави, умовою реалізації якої виступає державний фінансовий контроль, зокрема і податковий контроль. Зазначено, що подальший розвиток в Україні демократичних тенденцій, здійснення правової та економічної реформ вимагають оптимізації контрольних механізмів. Податкові платежі як джерело наповнення дохідної частини бюджетної системи регулюють формування централізованих грошових фондів, тому потребують контролю повноти і своєчасності сплати податків, подання звітності, правильності визначення бази оподаткування. В умовах проблематичності наповнення бюджетів та державних цільових фондів особливо гостро постає питання податкового контролю. Зазначено, що провідна роль у вирішенні цієї проблеми відводиться саме державній податковій службі, основним завданням якої є здійснення контролю за дотриманням податкового законодавства, правильністю нарахування, повнотою та своєчасністю сплати податків і зборів. Зазначається, що податковий контроль здійснюється не тільки з метою виявлення порушень податкового законодавства, але й упередження їх виникнення. У боротьбі проти ухилення від оподаткування органи державної податкової служби використовують усі доступні їм засоби. Охарактеризовано сучасний стан правового регулювання податкових перевірок, детально розглянуті зміни щодо податкових перевірок під час воєнного стану. Здійснено аналіз дії податкових норм у разі відсутності у платника податків можливості своєчасно виконати свій податковий обов'язок щодо дотримання термінів сплати податків та зборів, подання звітності. Проаналізовано зміни до законів України щодо особливостей здійснення податкового контролю. Зазначено, що у період дії воєнного стану законодавство щодо податкових перевірок змінювалося декілька разів. Повністю забороняли всі види перевірок, відновлювали одні та розширювали

можливості проводити інші. Обґрунтовано теоретичні і методичні засади податкової перевірки як форми реалізації податкового контролю.

Ключові слова: *фінансовий контроль, податковий контроль, податкова перевірка, військовий стан, податкові правовідносини, податковий обов'язок.*

Мета статті. Охарактеризувати сучасний стан правового регулювання податкових перевірок під час воєнного стану. Здійснити аналіз змін до законодавчих актів України щодо особливостей оподаткування та подання звітності у період дії воєнного стану.

Постановка проблеми. Податки завжди були та залишаються важливим об'єктом зацікавлення людини, суспільства, держави. Податки є одним з основних джерел формування публічних грошових фінансів, які в подальшому розподіляються, зокрема, і на потреби оборони держави. Організація і здійснення фінансового контролю Державною податковою службою України (далі – ДПС України) є не просто діяльністю компетентних органів влади, він є правовою формою діяльності держави, якій притаманний процесуальний зміст. Варто зазначити, що форми контролю – це окремі сторони прояву його змісту, що залежать від конкретної мети та самого об'єкта контролю. Справляння податків і зборів, проведення податкових перевірок здійснюється з урахуванням певних особливостей, відмінність яких виявляється у процесі реалізації норм, якими встановлено, що тимчасово, на період до припинення або скасування воєнного стану на території України, введеного Указом Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні», затвердженим Законом України від 24 лютого 2022 року № 2102-IX «Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні», є ряд змін до Податкового кодексу України. У податковій системі важливе місце належить податковій перевірці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню теоретичних і практичних проблем визначення сутності, змісту податкового контролю, а також механізму його реалізації в науковій літературі присвячено чимало робіт. Окремі аспекти правового статусу податкових перевірок у своїх працях досліджували Л. Валеолевська (Савченко), О. Головашевич, Д. Гетманцев, О. Гетманець, М. Кучерявенко, Т. Латковська, О. Мельник, Ю. Оніщик, О. Солдатенко та ін. Проте суттєві трансформаційні зміни, що відбулися у сфері податкового законодавства, актуалізують питання правового регулювання податкових перевірок та особливостей оподаткування і подання звітності у період дії воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Одним з можливих інструментів забезпечення сталого розвитку економіки країни в цілому, її території та і кожного окремого підприємства є система оподаткування. Будь-яка держава для ефективного виконання функцій як на загальнодержавному, так і на місцевому рівнях має сформувати фінансові ресурси у достатніх обсягах. Попри конституційний обов'язок сплачувати податки та збори, маємо зазначити, що не всі платники податків свідомі та сумлінні. Провідна роль у вирішенні цієї проблеми відводиться саме ДПС України, яка здійснює контроль за додержанням податкового законодавства, правильністю нарахування, повнотою та своєчасністю сплати податків і зборів.

Функції податкового контролю законодавчо обґрунтовані Податковим кодексом України (далі – ПКУ), який визначає його як систему заходів, що вживаються контролюючими органами та координуються центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну фінансову політику, з метою контролю правильності нарахування, повноти і своєчасності сплати податків і зборів, а також дотримання законодавства з питань регулювання обігу готівки, проведення розрахункових і касових операцій, патентування, ліцензування та іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи [1]. Варто підтримати думку Н. Маринів, що податковий контроль як елемент управління вирішує декілька завдань: 1) контроль за фінансовою і господарською діяльністю суб'єктів у зв'язку з оподаткуванням; 2) регламентована нормами права діяльність владних і зобов'язаних осіб, пов'язана з формуванням публічних грошових фондів за рахунок надходжень від податків, зборів; 3) засіб забезпечення законності у сфері оподаткування [2].

Необхідно зазначити, що держава приділяє увагу цьому питанню. Кабінет Міністрів України своїм розпорядженням від 03.03.2021 № 162-р затвердив План заходів щодо недопущення ухилення від сплати податків і зборів суб'єктами господарювання та запобігання відмиванню коштів в офшорних зонах [3], який передбачає 10 заходів, а саме: «забезпечення оновлення українського переліку офшорних зон з урахуванням правових норм ЄС та даних Глобального форуму з прозорості та обміну інформацією для податкових цілей та ОЕСР; запобігання незаконному виведенню коштів за кордон, зокрема до офшорних зон, незаконному переміщенню товарів на підставі підроблених рахунків-фактур (інвойсів); подання правоохоронним органам Держфінмоніторингом узагальнених матеріалів (додаткових узагальнених матеріалів), сформованих за результатами здійснення моніторингу фінансових операцій, та виявлення таких, що можуть бути пов'язані з легалізацією доходів від податкових злочинів; запровадження Міністерством фінансів України та ДПС України автоматичного обміну інформацією з податковими органами інших країн, зокрема відповідно до Загального стандарту звітності (CRS); імплементація Плану дій з протидії розмиванню податкової бази та виведенню прибутку з оподаткування (Base Erosion and Profit Shifting – BEPS) шляхом ухвалення нормативно-правових актів щодо запровадження кроків такого Плану; застосування ДПС України заходів податкового контролю із запобігання ризикам необґрунтованого формування платниками ПДВ податкового кредиту з урахуванням категорії ризиковості суб'єктів господарювання – учасників схем ухилення від оподаткування, зокрема до: а) суб'єктів господарювання, що формують і поширюють ризиковий податковий кредит, – через зупинення реєстрації їх податкових накладних / розрахунків коригування кількісних і вартісних показників до податкової накладної в Єдиному реєстрі податкових накладних; б) суб'єктів господарювання реального сектору економіки, що мінімізують власні податкові зобов'язання з використанням ризикового податкового кредиту, через організацію проведення документальних перевірок; організація проведення документальних перевірок платників ПДВ, які декларують від'ємне значення суми податку, розраховане згідно з п. 200.1 ст. 200 ПКУ, що сформоване за рахунок сум ризикового податкового кредиту; проведення

ДПС України заходів податкового контролю для виявлення, запобігання та руйнування схем ухилення від оподаткування суб'єктами господарювання під час виплати заробітної плати та інших доходів фізичним особам з метою залучення додаткових надходжень з ПДФО, військового збору та ЄСВ; організація ДПС України в межах компетенції співпраці з територіальними органами Держпраці, Пенсійного фонду, іншими державними органами щодо здійснення контролю за додержанням суб'єктами господарювання законодавства, зокрема податкового, під час виплати заробітної плати та інших доходів громадянам, використання праці найманих осіб, обмін інформацією про виявлені порушення та опрацювання отриманої інформації; застосування ДПС України заходів податкового контролю за суб'єктами господарювання, зокрема тих, що реалізують підакцизні товари, обсяги доходу яких не відповідають мінімальним витратам у зв'язку з отриманням такого доходу» [3]. Варто згадати Угоду про асоціацію між Україною, з одного боку, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії та їх державами-членами – з іншого, яку ратифіковано Законом України від 16.09.2014 № 1678-VII, де у главі 4 визначено, що сторони: посилюють і зміцнюють співробітництво, спрямоване на вдосконалення і розвиток податкової системи та податкових органів України, зокрема посилення потужностей збору і контролю, з окремим наголосом на процедурах відшкодування ПДВ для уникнення накопичення заборгованості, забезпечення ефективного збору податків і посилення боротьби з податковим шахрайством, а також ухиленням від сплати податків; намагаються покращувати співробітництво та обмін досвідом у боротьбі з податковим шахрайством; розвивають співробітництво і гармонізують політику щодо протидії та боротьби із шахрайством і контрабандою підакцизних товарів; поступово наближаються до структури оподаткування, визначеної у *acquis* ЄС [4].

У боротьбі проти ухилення від оподаткування органи ДПС України використовують усі доступні їм засоби: перевірки, штрафні та фінансові санкції, судові позови, арешти майна та ін. Зазвичай підрозділи податкового аудиту проводять документальну планову перевірку платника податків згідно із затвердженим ДПС України планом-графіком проведення документальних планових перевірок на відповідний рік, який формується на підставі ризикоорієнтованого підходу до здійснення податкового контролю. Варто згадати, що, відповідно до п. 75.1 ст. 75 ПКУ, ДПС України має право проводити камеральні, документальні та фактичні перевірки. При цьому документальні поділяються на планові або позапланові; виїзні або невиїзні.

Але з початку військової агресії ПКУ зазнав чимало змін, зокрема і тих, що стосуються податкових перевірок. Проаналізуємо особливі умови оподаткування, що передбачені такими законами України. Законом України від 03.03.2022 № 2118-IX «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо особливостей оподаткування та подання звітності у період дії воєнного стану» [5] було визначено деякі особливості справляння податків і зборів. Саме цим Законом було введено мораторій на проведення всіх податкових перевірок упродовж дії воєнного стану, а також чотирьох місяців з моменту його припинення або скасування, а також передбачено, що у разі неможливості подання податкової та іншої звітності у

строк, визначений законом або сплати податкових зобов'язань, платники податків звільняються від передбаченої ПКУ відповідальності за умови виконання своїх обов'язків упродовж шести місяців з моменту припинення або скасування воєнного стану в Україні. Було зазначено, що у разі якщо платники податків, які у зв'язку з наслідками їх безпосередньої участі у воєнних діях, не дотрималися термінів виконання податкових обов'язків, то такі особи звільняються від відповідальності, передбаченої ПКУ, за невиконання податкових обов'язків, за умови виконання таких обов'язків упродовж одного місяця з дня закінчення дії наслідків, які унеможливили виконання таких обов'язків. На період до припинення або скасування воєнного стану на території України не застосовуються фінансові санкції за порушення, які пов'язані із застосуванням реєстраторів розрахункових операцій. Тобто з 3 березня 2022 року перевірна діяльність ДПС України здійснювалася з урахуванням особливостей, викладених у ст. 69 підрозділу 10 розділу XX ПКУ. З початку березня було скасовано всі види перевірок, планувалось не розпочинати податкові перевірки, а розпочаті перевірки зупинити. Однак уже у наступному Законі України від 15.03.2022 № 2120-IX «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану» [6] було здійснено уточнення і дозволено контролюючим органам проводити фактичні перевірки та камеральні перевірки у разі бюджетного відшкодування, а також законодавець дозволив застосовувати штрафні санкції до підприємців за порушення порядку здійснення розрахункових операцій під час продажу підакцизних товарів, було надано право платнику податку на додану вартість на період дії воєнного стану сформувати податковий кредит на підставі первинних документів без реєстрації податкових накладних або розрахунків коригування у Єдиному реєстрі податкових накладних.

Законом України від 24.03.2022 № 2142-IX «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства на період дії воєнного стану» [7] було дозволено також камеральні перевірки податкових декларацій платників єдиного податку 4-ої групи. Трохи згодом Законом України від 01.04.2022 № 2173-IX «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо адміністрування окремих податків у період воєнного, надзвичайного стану» закон [8] також були закріплені особливості проведення фактичних перевірок під час здійснення контролю за дотриманням платниками податків вимог законодавства щодо встановлених державою фіксованих цін, граничних цін та граничних рівнів торговельної надбавки.

Закон України від 12.05.2022 № 2260-IX «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо особливостей податкового адміністрування податків, зборів та єдиного внеску під час дії воєнного, надзвичайного стану» [9], який набрав чинності з 27 травня 2022 року і надав дозвіл на проведення камеральної, документальної та фактичної перевірок. Згідно з п. 69.2 ст. 69 ПКУ може здійснюватися камеральна перевірка податкових декларацій або уточнюючих розрахунків, до яких подано заяву про повернення суми бюджетного відшкодування і може бути проведена впродовж 90 календарних днів, що настають за останнім днем

граничного строку їх подання, а якщо такі документи були надані пізніше – за днем їх фактичного подання; документальні позапланові перевірки, що проводяться на звернення платника податків та/або з підстав, визначених підпунктами 78.1.7 та 78.1.8 пункту 78.1 статті 78 ПКУ, та/або документальні позапланові перевірки платників податків, за якими отримано податкову інформацію, що свідчить про порушення платником валютного законодавства в частині дотримання граничних строків надходження товарів за імпортними операціями та/або валютної виручки за експортними операціями. Документальні позапланові перевірки під час дії воєнного стану проводяться за наявності під час проведення перевірок безпечного доступу, допуску до територій, приміщень та іншого майна, що використовуються для провадження господарської діяльності та/або є об'єктами оподаткування; доступу, допуску до документів, довідок про фінансово-господарську діяльність, отримані доходи, видатки платників податків та іншої інформації, пов'язаної з обчисленням і сплатою податків, зборів, платежів, про дотримання вимог законодавства, здійснення контролю за яким покладено на контролюючі органи, а також фінансової і статистичної звітності у порядку та на підставах, визначених законом; проведення інвентаризації основних засобів, товарно-матеріальних цінностей, коштів, зняття залишків товарно-матеріальних цінностей, готівки. Варто зазначити, що документальні позапланові перевірки за зверненням платника податків та/або з підстав, визначених підпунктами 78.1.7 та 78.1.8 пункту 78.1 статті 78 ПКУ, перевірки поновлюються на невикористаний строк.

Відповідно, п. 69.1. ст. 69 ПКУ передбачено, що у разі відсутності у платника податків можливості своєчасно виконати свій податковий обов'язок щодо дотримання термінів сплати податків та зборів, подання звітності, зокрема і звітності, передбаченої пунктом 46.2 статті 46 ПКУ, реєстрації у відповідних реєстрах податкових або акцизних накладних, розрахунків коригування, подання електронних документів, що містять дані про фактичні залишки пального та обсяг обігу пального або спирту етилового тощо, платники податків звільняються від передбаченої ПКУ відповідальності з обов'язковим виконанням таких обов'язків упродовж шести місяців після припинення або скасування воєнного стану в Україні. У разі виявлення порушень законодавства за результатами проведення перевірок до платників податків застосовується відповідальність, згідно з ПКУ, у розмірах, передбачених законом, чинним на день ухвалення рішень щодо застосування таких штрафів. Сьогодні на період дії правового режиму воєнного стану продовжується зупинення перебігу строків давності. Тобто цілком імовірно, що перевірки, які будуть здійснюватися після воєнного стану, не обмежаться 1 095 днями чи 2 555 днями у разі проведення перевірки контрольованих операцій.

Законом України від 03.11.2022 № 2719-IX «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законів України щодо приватизації державного і комунального майна, яке перебуває у податковій заставі, та забезпечення адміністрування погашення податкового боргу» [10] розширено перелік підстав, за наявності яких не діє мораторій на податкові перевірки. Відповідно до зазначеної норми на період до

припинення або скасування воєнного стану на території України податкові перевірки не розпочинаються, а розпочаті перевірки зупиняються, крім документальних позапланових перевірок, що проводяться на звернення платника податків, а також з підстав, визначених пп. б п. 69.2 ст. 69 ПКУ. Відповідно, документальні позапланові перевірки, що проводяться на звернення платника податків та/або з підстав, визначених підпунктами 78.1.2, 78.1.5, 78.1.7, 78.1.8, 78.1.12, 78.1.14–78.1.16, 78.1.21 та 78.1.22 пункту 78.1 статті 78: у частині контролю за трансферним ціноутворенням платником податків подано в установленому порядку органу ДПС України заперечення до акта перевірки та ін.; розпочато процедуру реорганізації юридичної особи (крім перетворення), припинення юридичної особи або підприємницької діяльності фізичної особи-підприємця; у разі отримання документально підтвердженої інформації та даних, що свідчать про невідповідність умов контрольованої операції принципу «витягнутої руки»; неподання платником податків або подання з порушенням вимог п. 39.4 ст. 39 ПКУ звіту про контрольовані операції та ін.

Висновки. Підсумовуючи, варто зазначити, що у період дії воєнного стану законодавство щодо податкових перевірок змінювалося декілька разів: то повністю забороняли всі види перевірок, то відновлювали одні та розширювали можливості проводити інші. Так, спочатку законом було введено мораторій на перевірки на час воєнного стану, потім дозволені фактичні та камеральні перевірки декларацій щодо відшкодування ПДВ, а пізніше дозволено також камеральні перевірки податкових декларацій платників єдиного податку 4-ої групи. Пізніше законом були закріплені особливості проведення фактичних перевірок під час здійснення контролю за дотриманням платниками податків вимог законодавства щодо встановлених державою фіксованих цін, граничних цін та граничних рівнів торговельної надбавки, дозволено фактичні, камеральні й окремі документальні позапланові перевірки. Враховуючи, що від сплати податків до державного чи місцевого бюджету залежить і фінансування обороноздатності держави, платники податків за наявності можливостей повинні здійснювати податкові зобов'язання вчасно. І податкова перевірка у межах розумного має право на існування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Податковий кодекс України : Закон України від 2 груд. 2010 р. № 2755-VI. Дата оновлення: 03.01.2023. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (дата звернення: 10.01.2023).
2. Маринів Н. А. Податкова перевірка як організаційно-правова форма реалізації податкового контролю : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00. Харків, 2007. 21 с.
3. Про затвердження плану заходів щодо недопущення ухилення від сплати податків і зборів суб'єктами господарювання та запобігання відмиванню коштів в офшорних зонах : розпорядження Кабінету Міністрів України від 03.03.2021 № 162-р. // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/162-2021-%D1%80#Text> (дата звернення: 10.01.2023).

4. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 16.09.2014 № 1678-VII. URL : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/984_011 (дата звернення: 10.01.2023).

5. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо особливостей оподаткування та подання звітності у період дії воєнного стану : Закон України від 03.03.2022 № 2118-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2118-20#Text> (дата звернення: 10.01.2023).

6. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану : Закон України від 15.03.2022 № 2120-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2120-20#Text> (дата звернення: 10.01.2023).

7. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства на період дії воєнного стану : Закон України від 24.03.2022 № 2142-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2142-20#n2> (дата звернення: 10.01.2023).

8. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо адміністрування окремих податків у період воєнного, надзвичайного стану : Закон України від 01.04.2022 № 2173-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2173-20#Text> (дата звернення: 10.01.2023).

9. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо особливостей податкового адміністрування податків, зборів та єдиного внеску під час дії воєнного, надзвичайного стану : Закон України від 12.05.2022 № 2260-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2260-20#n5> (дата звернення: 10.01.2023).

10. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законів України щодо приватизації державного і комунального майна, яке перебуває у податковій заставі, та забезпечення адміністрування погашення податкового боргу : Закон України від 03.11.2022 № 2719-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2719-20#n5> (дата звернення: 10.01.2023).

REFERENCES

1. Tax Code of Ukraine : Law of Ukraine dated December 2, 2010. No. 2755-VI. Date of update: 03.01.2023. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (date of application: 10.01.2023).

2. Maryniv N. A. Tax audit as an organizational and legal form of implementation of tax control : autoref. thesis Ph.D. law Sciences: 12:00 p.m. Kharkiv, 2007. 21 p.

3. On the approval of the plan of measures to prevent the evasion of taxes and fees by business entities and the prevention of money laundering in offshore zones : Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 03.03.2021 No. 162-r // Database "Legislation of Ukraine" / BP of Ukraine. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/162-2021-%D1%80#Text> (date of application: 10.01.2023).

4. Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their member states, on the other hand, dated September 16, 2014 No. 1678-VII. URL : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/984_011 (access date: 10.01.2023).

5. On amendments to the Tax Code of Ukraine and other legislative acts of Ukraine regarding the peculiarities of taxation and reporting during the period of martial law : Law of Ukraine dated 03.03.2022 No. 2118-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2118-20#Text> (date of application: 10.01.2023).

6. On amendments to the Tax Code of Ukraine and other legislative acts of Ukraine regarding the effect of norms during the period of martial law : Law of Ukraine dated March 15, 2022 No. 2120-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2120-20#Text> (date of application: 10.01.2023).

7. On amendments to the Tax Code of Ukraine and other legislative acts of Ukraine regarding the improvement of legislation for the period of martial law : Law of Ukraine dated March 24, 2022 No. 2142-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2142-20#n2> (date of application: 10.01.2023).

8. On amendments to the Tax Code of Ukraine and other legislative acts of Ukraine regarding the administration of certain taxes during the period of martial law and state of emergency : Law of Ukraine dated April 1, 2022, No. 2173-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2173-20#Text> (access date: 10.01.2023).

9. On amendments to the Tax Code of Ukraine and other laws of Ukraine regarding the peculiarities of the tax administration of taxes, fees and a single contribution during the period of martial law, state of emergency : Law of Ukraine dated May 12, 2022, No. 2260-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2260-20#n5> (date of application: 10.01.2023).

10. On amendments to the Tax Code of Ukraine and some other laws of Ukraine regarding the privatization of state and communal property subject to tax liens and ensuring the administration of tax debt repayment : Law of Ukraine dated November 3, 2022, No. 2719-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2719-20#n5> (access date: 10.01.2023).

L. Kasianenko. Legal regulation of tax audits during martial law

The article is devoted to the legal regulation of tax audits. Attention is drawn to the fact that in the state regulation of economic development, the leading place belongs to the state's financial policy, the condition for the implementation of which is state financial control, in particular, tax control. It is noted that the further development of democratic trends in Ukraine, the implementation of legal and economic reforms requires the optimization of control mechanisms. Tax payments, as a source of filling the revenue part of the budget system, regulate the formation of centralized monetary funds, so they require control of the completeness and timeliness of tax payments, reporting, and the correctness of determining the tax base. In the conditions of problematic filling of budgets and state trust funds, the issue of tax control is particularly acute. It is noted that the leading role in solving this problem is assigned to the state tax service, whose main task is to control compliance with tax

legislation, the correctness of calculation, the completeness and timeliness of payment of taxes and fees. It is noted that tax control is carried out not only to detect violations of tax legislation, but also to prevent their occurrence. In the opposition against tax evasion, the state tax service authorities use all means available to them. The current state of legal regulation of tax audits is characterized, the changes regarding tax audits during martial law are discussed in detail. An analysis of the effect of tax regulations in the event that the taxpayer does not have the opportunity to fulfill his tax obligations in a timely manner with respect to the deadlines for paying taxes and fees, and submitting reports, was carried out. Changes to the laws of Ukraine regarding the specifics of tax control have been analyzed. It is noted that during the period of martial law, the legislation on tax audits was changed several times. Sometimes they completely banned all types of inspections, then they restored some and expanded the possibilities of conducting others. The theoretical and methodical principles of tax audit as a form of implementation of tax control are substantiated.

Keywords: financial control, tax control, tax audit, martial law, tax legal relations, tax liability.

Стаття надійшла до редколегії 17 березня 2023 року

Господарське право і процес

УДК 347.19

DOI 10.33244/2617-4154.2(11).2023.66-75

С. В. Дяченко,

канд. юрид. наук, доцент

e-mail: sv_dyachenko@ukr.net

ORCID ID 0000-0002-0104-2769;**А. А. Щербина,**

здобувач першого (бакалаврського)

рівня вищої освіти Навчально-

наукового інституту права,

Державний податковий університет

e-mail: shcherbyna.alona1@gmail.com

ORCID ID 0000-0003-0138-0132

ГОСПОДАРСЬКЕ СУДОЧИНСТВО ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ – ЗУПИНЯТИ НЕ МОЖНА ПРОДОВЖУВАТИ

Стаття висвітлює особливості, зміни та нововведення господарського судочинства у період воєнного стану. У статті вказані основні засади та методи регулювання господарського процесу за період від 24 лютого 2022 року. Проаналізовано чинне законодавство України щодо внесення корективів, роз'яснень та змін у цілому.

Умови воєнного стану суттєво вплинули на економічну діяльність підприємств. Були введені обмеження на перевезення товарів, що вплинуло на їх виробництво та продаж. Також підприємства можуть бути змушені зупиняти свою роботу у зв'язку з обмеженням руху людей на певних територіях або заборонами на проведення заходів, що можуть викликати небезпеку.

У таких умовах господарські спори набувають особливої важливості, оскільки економічна стабільність підприємств стає надзвичайно важливою для забезпечення функціонування економіки країни. І водночас в умовах воєнного стану можуть виникати нові господарські спори, пов'язані з обмеженнями на рух товарів та послуг, порушенням договірних зобов'язань, зміною умов оплати та багатьма іншими факторами. Аргументовано, що війна на території України та її наслідки вплинули на судову систему, що призвело до коректив у судових господарських процесах.

З'ясовано, що на сьогодні господарські суди умовно можна поділити на ті, що взагалі не можуть працювати (їхні справи передано до інших судів, що розташовані на більш безпечних територіях), ті, що працюють у штатному режимі з дотриманням рекомендацій стосовно безпеки, та ті, режим роботи яких максимально наближений до штатного (господарські суди Запорізької, Донецької, Харківської і Луганської

областей та Східний апеляційний господарський суд). Загалом господарське судочинство продовжує здійснюватися, справи розглядаються, рішення ухвалюються [8].

Доведено, що у разі введення в Україні воєнного стану, господарське судочинство не припиняє свою діяльність, але деякі його аспекти змінилися.

Ключові слова: судовий процес у період війни, господарське судочинство, останні зміни в законодавстві, вдосконалене врегулювання процесу, процедура судочинства.

Метою дослідження є господарське судочинство під час воєнного стану.

Постановка проблеми. Ситуація, яка сьогодні складається в країні, вимагає незвичних рішень та ідей для покращення доступу до суду. Як ніколи раніше, усі виклики, з якими стикається судова система щодо запровадження електронного правосуддя, мають бути вирішені якомога швидше та без зволікань. Зайвий формалізм у таких ситуаціях підриває авторитет судової влади, яка має захищати інтереси своїх громадян.

Постановка завдання. Теоретичне обґрунтування важливості врегулювання на законодавчому рівні не лише в цілому судочинства як форми здійснення судових дій, а і конкретно господарський судовий процес у період воєнного стану, з'ясування необхідності розробки рекомендацій щодо вдосконалення чинного законодавства, впливу воєнного стану на господарське судочинство в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та прикладні аспекти господарського судочинства у період воєнного стану вивчали такі науковці, як: О. Бакшеев, А. Недошитко, О. Корчинська, У. Ватаманюк-Зелінська, О. Кілочко, М. Зелінський та ін.

Виклад основного матеріалу. 24 лютого 2022 року у зв'язку із вторгненням російської федерації в Україну по всій країні було введено воєнний стан, який продовжено рядом указів Президента України. В умовах воєнного стану держава робитиме все можливе для налагодження та стабільного функціонування своїх органів.

Погоджуємося з думкою авторів А. Недошитко та О. Корчинської стосовно того, що важливо та необхідно здійснювати правосуддя судами в умовах воєнного стану, адже саме на суди покладено конституційну функцію захисту прав громадян, яка не може підлягати обмеженню навіть під час воєнного часу [23].

Конституційне право кожного на судовий захист є непорушним. Особливо під час війни держава повинна забезпечити право кожного на судовий захист [1].

Відповідно до статей 10 та 122 Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII «Про правовий режим воєнного стану» під час дії воєнного стану повноваження суду не можуть бути припинені чи обмежені. Крім того, стаття 26 цього Закону передбачає, що правосуддя на територіях, де діє воєнний стан, здійснюється лише судами, а будь-яке скорочення або прискорення судового розгляду заборонено [2].

Проте не завжди можна гарантувати безперебійну роботу судів під час війни. Крім того, є суди, які взагалі не функціонують, оскільки вони розташовані в окупованих зонах або зонах конфлікту.

Так, 89 приміщень (11 %) судів пошкоджені або повністю зруйновані. Найбільше пошкоджено приміщень судів у Харківській (18 приміщень), Донецькій (12 приміщень), Херсонській (10 приміщень) та Миколаївській (13 приміщень) областях [11].

Господарське судочинство – це галузь права, яка регулює відносини з питань господарської діяльності підприємств, організацій та фізичних осіб-підприємців.

Однією з основних функцій господарського суду є розгляд господарських спорів, які виникають між підприємствами, організаціями та фізичними особами-підприємцями. Після введення воєнного стану господарський суд продовжує свою роботу, оскільки економічна діяльність підприємств є важливою складовою для забезпечення функціонування держави.

Згідно з чинним законодавством України господарські суди мають право звертатися до органів влади з проханням надати допомогу у забезпеченні безпеки під час розгляду господарських спорів. Така допомога включає заходи зі збереження доказів, охорони майна та забезпечення безпеки учасників судового процесу [22].

Умови воєнного стану вплинули на роботу судів у частині термінів розгляду господарських справ. Законодавство передбачає певні терміни для розгляду справ у господарських судах, проте в умовах воєнного стану ці терміни змінились відповідно до обставин.

Питання процесуального забезпечення є одним із ключових під час судового розгляду. Прямих вказівок на те, що воєнний стан є підставою для продовження процесуальних строків, у нашому законодавстві не встановлювалось.

Проте ухвалені Радою суддів України (далі – РСУ) рекомендації від 2 березня 2022 року вказують, що виважено підходити до питань, пов'язаних з поверненням різних процесуальних документів, залишення їх без руху, встановлення різних строків, за можливості продовжувати їх щонайменше до закінчення воєнного стану» [12].

Тому, РСУ визнає воєнний стан об'єктивною та поважною причиною для продовження випробувального терміну.

Отже, воєнний стан є поважною причиною пропуску строку, але пам'ятайте, що кожен випадок є індивідуальним і остаточне рішення прийматиме суд, оцінюючи всі обставини.

Наприклад, у справі № 910/7385/22 Суд вказав, що, як зазначає позивач, відсутні підстави для звільнення відповідача від відповідальності щодо сплати пені за прострочення оплати, оскільки введення воєнного стану на території України за Указом Президента України від 24.02.2022 № 64/2022 не впливає на спірні правовідносини, оскільки заборгованість виникла до введення воєнного стану на території України, а відповідачем не вказано причинно-наслідковий зв'язок між введенням воєнного стану та неможливості виконання ним грошового зобов'язання [19].

А ось у справі № 910/3648/22 Суд постановив, що, враховуючи як те, що розгляд цієї справи в суді першої інстанції відбувся у період воєнного стану, так і те, що як позивач, так і відповідач фактично не подали до суду першої інстанції всі наявні у них докази, та те, що частину з наданих доказів учасники судового процесу подали саме на виконання вимог ухвали суду апеляційної інстанції, колегія суддів вважає за доцільне

для забезпечення сторонами рівних прав під час судового розгляду розглядати справу, по суті, з урахуванням усіх доданих учасниками судового процесу в суді апеляційної інстанції доказів [16].

З огляду на тривалі повітряні тривоги у місті Київ постійні відключення електроенергії, зокрема й аварійне, які серед іншого відбуваються без дотримання графіків відключення, що в будь-якому випадку впливає на можливість вчасного виконання учасниками судового процесу вимог ухвали суду, колегія суддів вважає за доцільне задовольнити клопотання позивача та поновити йому строк надання письмових пояснень і витребуваних ухвалою Північного апеляційного господарського суду від 16.11.2022 у справі № 910/3648/22 доказів [16].

Також у справі № 922/3642/21 було вказано суддею, що з урахуванням положень указів Президента України від 24.02.2022 № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні», від 14.03.2022 № 133/2022 «Про продовження строку дії воєнного стану в Україні» (затвердженого Законом України від 15.03.2022 № 2119-IX), від 18.04.2022 № 259/2022 «Про продовження строку дії воєнного стану в Україні» (затвердженого Законом України від 21.04.2022 № 2212-IX), від 17.05.2022 № 341/2022 «Про продовження строку дії воєнного стану в Україні» (затвердженого Законом України від 22.05.2022 № 2263-IX), від 12.08.2022 № 573/2022 «Про продовження строку дії воєнного стану в Україні» (затвердженого Законом України від 15.08.2022 № 2500-IX) Східний апеляційний господарський суд здійснює розгляд справи № 922/3642/21 у розумний строк, тобто такий, що є об'єктивно необхідним для забезпечення можливості реалізації учасниками справи відповідних процесуальних прав [15].

Стосовно форс-мажорних обставин Суд роз'ясняє таке, що скажник вказує, що листом від 28.02.2022 № 2024/02.0-7.1 ТПП України засвідчено форс-мажорні обставини (обставини непереборної сили): військову агресію російської федерації проти України, що стало підставою введення воєнного стану з 5 годин 30 хвилин 24 лютого 2022 року строком на 30 діб відповідно до Указу Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні». Вказані обставини внаслідок розділу 10 договору поставки є форс-мажором (обставинами непереборної сили) та звільняють сторони від відповідальності [17].

У справі № 910/12280/22 колегією суддів взято до уваги той факт, що відповідач є стратегічно важливим підприємством залізничного транспорту, яке здійснює вантажні, пасажирські перевезення, в умовах воєнного стану працює в посиленому режимі, яке після початку збройної агресії виконує евакуаційні рейси, перевезення військових і військових вантажів по всій Україні в умовах здійснення ракетних обстрілів залізничної інфраструктури та відновлення інфраструктури власними силами, засобами і коштами з метою підтримки обороноздатності держави, і стягнення з останнього значних сум штрафів загрожує зривом плану пасажирських і вантажних перевезень, ремонту рухомого складу та верхньої будови колії на залізницях України, що зі свого боку може призвести до негативних наслідків для держави в умовах воєнного стану [14].

Варто наголосити, що саме наявність чіткої нормативної бази, яка вміщує в себе найбільш ефективні процесуальні механізми, забезпечить неухильне дотримання

встановленого порядку всіма учасниками судового процесу на його стадіях та під час вчинення окремих процесуальних дій [6].

Також варто зазначити, що під час оголошення повітряної тривоги суди припиняють свою діяльність і не проводять судові засідання, забезпечуючи максимальну безпеку для учасників процесу.

У зв'язку з оголошенням сигналу «повітряної тривоги» в місті Київ, судові засідання по справі № 920/1316/21 не відбулось з метою збереження життя, здоров'я та забезпечення безпеки відвідувачів, суддів, працівників апарату суду [20].

Відповідно до п. 1 наказу Голови Північного апеляційного господарського суду від 03.03.2022 «Про встановлення особливого режиму роботи Північного апеляційного господарського суду в умовах воєнного стану» встановлено тимчасово до усунення обставин, які зумовили загрозу життю, здоров'ю та безпеці відвідувачів суду, працівників суду, в умовах воєнної агресії проти України зупинено здійснення судочинства Північним апеляційним господарським судом [18].

Відповідно до п. 2 наказу Голови Північного апеляційного господарського суду від 31.03.2022 «Про внесення змін до наказу від 03.03.2022 № 10 «Про встановлення особливого режиму роботи Північного апеляційного господарського суду в умовах воєнного стану» визнано таким, що втратили чинність, зокрема пункт 1 наказу Голови суду від 03.03.2022 № 10 «Про встановлення особливого режиму роботи Північного апеляційного господарського суду в умовах воєнного стану» [18].

Правильність визначення юрисдикції справи має суттєве значення, оскільки впливає на час ухвалення рішення по справі, і, відповідно, відновлення порушеного права, спливу строків позовної давності та інші процесуальні питання [7].

Так, 3 березня 2022 року Верховна Рада України ухвалила Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо стихійного лиха, воєнних дій та заходів щодо боротьби з тероризмом або іншими надзвичайними обставинами. У разі антитерористичної або інших виключних обставин робота суду може бути припинена з одночасним визначенням іншого суду, який територіально є найближчим до суду, діяльність якого призупинено.

Відповідно до розрахунків на листопад 2022 року 26 % (200) судів змінили територіальну підсудність у зв'язку з неможливістю здійснювати правосуддя під час воєнного стану; 5 % (40) із загальної кількості судів та 20 % із судів, що змінили територіальну підсудність, уже її відновили [11].

Робота суддів небезпечна через військові дії в різних куточках України. Оскільки під час оголошення воєнного стану суди не можуть здійснювати правосуддя, змінено підсудність справ, які розглядаються цими судами. Тобто функціонування певного суду залежить від місцевих умов, у яких він перебуває.

Також варто згадати про новий законопроект № 8358 «Про внесення змін до Кодексу адміністративного судочинства України, Цивільного процесуального кодексу України, Господарського процесуального кодексу України та інших законодавчих актів щодо здійснення судочинства під час дії воєнного чи надзвичайного стану та врегулювання спорів за участі судді» [9].

Законопроектом пропонується:

- передбачити можливість делегування повноважень секретаря, іншим працівникам суду та можливість їх дистанційної роботи;
- встановити, що суд має викликати або повідомляти учасників судового процесу усіма відомими засобами зв'язку (телефонними повідомленнями, смс-повідомленнями, електронною поштою, кур'єрськими повідомленнями тощо) та оголошеннями на офіційному вебсайті суду. При цьому судова повістка вважається врученою учаснику судового процесу лише за умови отримання судом посвідчення або підтвердження про виклик чи повідомлення;
- забезпечити проведення підготовчого провадження та/або основного засідання в розумний строк з урахуванням імовірності участі у процесі сторін;
- розширити сферу застосування письмового провадження у судах усіх юрисдикцій;
- удосконалити та забезпечити можливість дистанційного доступу до автоматизованої системи Електронного суду з використанням власного кваліфікованого електронного підпису судді;
- удосконалити процедуру вирішення спорів із залученням судді.

На сьогодні цей проект Закону перебуває на етапі ознайомлення.

Крім того, в умовах воєнного стану збільшилась кількість господарських справ, пов'язаних з постачанням продуктів харчування та інших матеріальних ресурсів, необхідних для забезпечення армії та населення в цілому. Такі справи розглядаються в пріоритетному порядку, для забезпечення надання необхідних послуг і матеріальних ресурсів населенню та військовим частинам.

Висновки. Вважаємо, що у Господарському процесуальному кодексі України має бути окремий розділ, що регулюватиме проведення судочинства в умовах воєнного стану. Це важливо, оскільки якщо процедура не захищає суб'єктивні права та інтереси, визначені нормами матеріального права, закон не працюватиме.

Умови воєнного стану вплинули на господарське судочинство в Україні, але водночас стала очевидною важливість забезпечення безпеки і захисту прав та інтересів учасників судового процесу. Відновлення ефективного господарського судочинства в умовах воєнного стану вимагає співпраці всіх відповідальних сторін, зокрема органів влади, судів і громадськості, для забезпечення правової стабільності та розвитку економіки країни.

У статті теоретично обґрунтовано важливість врегулювання на законодавчому рівні не лише в цілому судочинства як форми здійснення судових дій, а і конкретно господарський судовий процес у період воєнного стану.

Сьогодні ми об'єднані однією метою – Перемогою України. Тож кожен з нас робить свій вклад у цю нелегку, але досить важливу справу для досягнення поставленої мети. Ми зобов'язані показати усьому світу нашу єдність і незламність духу. Саме наша Перемога надасть змогу створити нові умови, щоб бізнес як український, так і закордонний не боявся працювати та розвиватися в Україні.

Досліджуючи цю тематику, у назві статті ми б проставили кому так: «Господарське судочинство під час воєнного стану – зупиняти, не можна продовжувати»

Обмірковуючи викладене, можете проставити кому, відповідно до своїх поглядів, в іншому місці, проте авторам статті було б цікаво ознайомитись з вашою думкою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України : з офіц. тлумаченням Конституційного Суду України. Київ : Ліра, 2022.
2. Господарський кодекс України : чин. законодавство зі змінами та допов. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>
3. Господарський процесуальний кодекс України : чин. законодавство зі змінами та допов. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text>
4. Цивільний кодекс України : чин. законодавство зі змінами та допов. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
5. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII, станом на 31 груд. 2022 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 23.02.2023).
6. Дяченко С. В., Шпак М. І. Нормативне закріплення принципу розумності строків у цивільному судочинстві та проблематика його реалізації. *Вчені записки таврійського національного університету імені В. І. вернадського*. 2019. Т. 30, № 6. С. 46–50.
7. Дяченко С. В., Довга М. О. Особливості юрисдикції господарських судів. *Аналітично-порівняльне правознавство*. Електронне наукове видання. 2022. № 1. С. 87–93.
8. Повідомлення про розширену нараду за участю суддів КТС ВС та керівництва апеляційних і місцевих господарських судів щодо підсумків роботи господарських судів України у 2022 році. URL : <https://court.gov.ua/press/news/1386291/>
9. Дистанційне правосуддя під час війни: у Раді зареєстровано законопроект від 15.12.2022 № 8358. URL : <https://thepage.ua/ua/news/distancijnij-sud-pid-chas-vijni-zakonoprojekt-8358-vzhe-v-radi>
10. Войцеховський М. Скасування Господарського кодексу: варто чи ні? *Юридична газета*. URL : <https://radako.com.ua/news/skasuvannya-gospodarskogo-kodeksu-varto-chi-ni>
11. Інформація про стан здійснення правосуддя господарськими судами України та Касаційним господарським судом у складі Верховного суду в 2022 році. URL : https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/Prezent_zbor_sud.pdf
12. Рішення Ради суддів України від 5 серпня 2022 року. URL : <https://court.gov.ua/archive/1305465/>
13. Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо зміни підсудності судів : Закон України. URL : https://ips.ligazakon.net/document/t161402?an=&ed=2022_01_01&dtm=&le=
14. Постанова Північного Апеляційного Господарського суду по справі від 17.02.2023 № 910/12280/22. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109042660>

Дяченко С. В., Щербина А. А. Господарське судочинство під час воєнного стану – зупиняти не можна продовжувати

15. Постанова Східного Апеляційного Господарського суду по справі від 17.02.2023 № 922/3642/21. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109042751>
16. Постанова Північного Апеляційного Господарського суду по справі від 15.02.2023 № 910/3648/22. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109013160>
17. Постанова Центрального Апеляційного Господарського суду по справі від 16.02.2023 № 904/2859/22. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109014068>
18. Постанова Північного Апеляційного Господарського суду по справі від 13.02.2023 № 910/3984/22. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108954448>
19. Постанова Північного Апеляційного Господарського суду по справі від 07.02.2023 № 910/7385/22. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108873216>
20. Постанова Східного Апеляційного Господарського суду по справі від 31.01.2023 № 920/1316/21. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109012975>
21. Дяченко С. В., Сидорчук В. О. Верховенство права: науковий погляд, нормативне закріплення. *Юридичний бюлетень*. 2018. № 6. С. 71–77.
22. Дяченко С. В., Цісар Г. І. Реалізація принципу верховенства права через призму електронного судочинства: теоретичні та практичні підходи. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2018. Т. 6, № 1. С. 111–114.
23. Корчинська О., Недошитко А. Ensuring financial and economic security of enterprises in modern conditions. *Наукові інновації та передові технології*. 2022. No. 5(7). URL : [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-5\(7\)-170-180](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-5(7)-170-180) (date of access: 25.02.2023).
24. Січко Н. П., Дяченко С. В. Мораторій на відкриття проваджень щодо банкрутства під час воєнного стану. *Науковий простір: актуальні питання, досягнення та інновації*. 2022. С. 185.

REFERENCES

1. Constitution of Ukraine : with official interpretation of the Constitutional Court of Ukraine. Kyiv : Lira, 2022.
2. Economic Code of Ukraine: act. legislation as amended and supplemented. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>
3. Economic Procedural Code of Ukraine: act. legislation as amended and supplemented. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text>
4. Civil Code of Ukraine: act. legislation as amended and supplemented. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
5. On the legal regime of martial law: Law of Ukraine dated May 12, 2015 No. 389-VIII, as of December 31 2022. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (access date: 02/23/2023).
6. Dyachenko S. V., Shpak M. I. Normative consolidation of the principle of reasonableness of terms in civil proceedings and the problems of its implementation. *Scientific notes of tavra national university named by V. I. Vernadsky*. 2019. Vol. 30, No. 6. P. 46–50.
7. Dyachenko S. V., Dovha M. O. Peculiarities of the jurisdiction of commercial courts. *Analytical and comparative jurisprudence*. Electronic scientific publication. 2022. No. 1. P. 87–93.

Дяченко С. В., Щербина А. А. Господарське судочинство під час воєнного стану – зупиняти не можна продовжувати

8. Notice of an extended meeting with the participation of judges of the Supreme Administrative Court of Ukraine and the management of appeals and local commercial courts regarding the results of the work of commercial courts of Ukraine in 2022. URL : <https://court.gov.ua/press/news/1386291/>

9. Remote justice during the war – draft law No. 8358 was registered in the Council on December 15, 2022. URL : <https://thepage.ua/ua/news/distancijnij-sud-pid-chas-vijni-zakonoprojekt-8358-vzhe-v-radi>

10. Voitsechovsky M. Repeal of the Economic Code: worth it or not? Legal newspaper. URL : <https://radako.com.ua/news/skasuvannya-gospodarskogo-kodeksu-var-to-chi-ni>

11. Information on the state of administration of justice by the commercial courts of Ukraine and the Commercial Court of Cassation as part of the Supreme Court in 2022. URL : https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/Prezent_zbor_sud.pdf

12. Decision of the Council of Judges of Ukraine dated August 5, 2022. URL : <https://court.gov.ua/archive/1305465/>

13. On Amendments to the Law of Ukraine "On the Judiciary and the Status of Judges" on Changing the Jurisdiction of Courts : The Law. URL : https://ips.ligazakon.net/document/t161402?an=&ed=2022_01_01&dtm=&le=

14. Resolution of the Northern Commercial Court of Appeal on case dated February 17, 2023 No. 910/12280/22. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109042660>

15. Resolution of the Eastern Commercial Court of Appeal on case dated February 17, 2023 No. 922/3642/21. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109042751>

16. Resolution of the Northern Commercial Court of Appeal on case dated February 15, 2023 No. 910/3648/22. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109013160>

17. Resolution of the Central Appellate Commercial Court in case dated February 16, 2023 No. 904/2859/22. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109014068>

18. Resolution of the Northern Commercial Court of Appeal on case dated February 13, 2023 No. 910/3984/22. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108954448>

19. Resolution of the Northern Commercial Court of Appeal on case dated February 7, 2023 No. 910/7385/22. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108873216>

20. Resolution of the Eastern Commercial Court of Appeal on case dated January 31, 2023 No. 920/1316/21. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109012975>

21. Dyachenko S. V., Sydorchuk V. O. The rule of law: a scientific view, normative consolidation. *Legal bulletin*. 2018. No. 6. P. 71–77.

22. Dyachenko S. V., Tsysar G. I. Implementation of the principle of the rule of law through the prism of electronic justice: theoretical and practical approaches. *Actual problems of domestic jurisprudence*. 2018. Vol. 6, No. 1. P. 111–114.

23. Korchynska O., Nedoshitko A. Ensuring financial and economic security of enterprises in modern conditions. *Scientific innovations and advanced technologies*. 2022. No. 5(7). URL : [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-5\(7\)-170-180](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-5(7)-170-180) (date of access: 25.02.2023).

24. Sichko N. P., Dyachenko S. V. Moratorium on Opening Bankruptcy Proceedings During Martial Law. *Scientific space: current issues, achievements and innovations*. 2022. P. 185.

S. Diachenko, A. Shcherbyna. Commercial jurisdiction during marital state - it cannot be stopped to continue

The article highlights the peculiarities, changes and innovations of economic justice during the period of martial law. The article specifies the main principles and methods of regulating the economic process for the period from February 24, 2022. The current legislation of Ukraine regarding the introduction of corrections, clarifications and changes in general has been analyzed.

The conditions of martial law significantly affected the economic activity of enterprises. Restrictions on the transportation of goods were introduced, which affected their production and sale. Also, enterprises may be forced to stop their work due to restrictions on the movement of people in certain areas or bans on activities that may cause danger.

In such conditions, economic disputes acquire special importance, since the economic stability of enterprises becomes extremely important for ensuring the functioning of the country's economy. And at the same time, in the conditions of martial law, new economic disputes may arise related to restrictions on the movement of goods and services, violation of contractual obligations, changes in terms of payment and many other factors. It is argued that the war on the territory of Ukraine and its consequences affected the judicial system, which led to corrections in judicial economic processes.

It was found that today commercial courts can be conditionally divided into those that cannot work at all (their cases have been transferred to other courts located in safer territories), those that work normally with compliance with safety recommendations, and those whose operating mode is as close as possible to the regular one (commercial courts of Zaporizhzhya, Donetsk, Kharkiv and Luhansk regions and the Eastern Commercial Court of Appeal). In general, economic proceedings continue to be carried out, cases are considered, and decisions are made [8].

It has been proven that in the event of the introduction of martial law in Ukraine, economic justice does not stop its activity, but some of its aspects have changed.

Keywords: *judicial process during the war, economic litigation, recent changes in legislation, improved regulation of the process, judicial procedure.*

Стаття надійшла до редколегії 7 березня 2023 року

Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право

УДК 343.9

DOI 10.33244/2617-4154.2(11).2023.76-89

Olesia Bodunova,

Candidate of Law, Associate Professor

e-mail: olesalasuk@gmail.com

ORCID ID 0000-0001-9179-5985;

Tetiana Yatsyk,

Candidate of Law, Associate Professor

e-mail: zvezda171088@gmail.com

ORCID ID 0000-0003-4207-4633;

Nataliia Luhina,

Candidate of Law, Associate Professor,

State Tax University

e-mail: natali.luhina7@gmail.com

ORCID ID 0000-0001-6005-2943

PARTICIPATION OF MASS MEDIA IN DETECTION OF CRIMES IN MARTIAL LAW IN UKRAINE (ON THE EXAMPLE OF IRPIN, KYIV REGION)

The scientific article examines the main principles of media interaction with law enforcement agencies in Ukraine under martial law. It is noted that since February 24, 2022, the Russian occupiers have been waging an active information war, in addition to active hostilities, shooting civilians, aggressively destroying houses and looting property. It manifests itself in the use of fake profiles in social networks to obtain information about the deployment of the Armed Forces of Ukraine, territorial defense and disinformation of the civilian population, providing false information to Ukrainians with the aim of returning them to the zone of active hostilities. It was noted that the occupiers carried out an active information attack on the national mass media in order to stop the spread of information about Russian aggression and the killing of civilians.

It is noted that the interaction of law enforcement agencies and the mass media should be understood as a kind of relationship between the press services of law enforcement agencies and the mass media, as a result of which they complement each other's results, creating a basis for more effective work of each of the parties. Areas of interaction between mass media and law enforcement agencies in Ukraine under martial law are highlighted.

Taking into account the norms of legislation and the social and political realities that have developed in Ukraine, recommendations are given regarding the interaction of law

enforcement agencies with the mass media: 1) the adoption of a separate legal act that would determine the main principles of interaction of law enforcement agencies with the mass media; responsibilities of the parties, in particular, journalists, advice and recommendations on properly informing the public about events taking place in Ukraine; 2) cooperation of law enforcement agencies with mass media should be based primarily on the principles of ensuring the safety of individuals, and only then on timely informing the public about events; 3) law enforcement agencies need to pay special attention to journalists who work in the field of ensuring international standards, so that they properly convey information both to the civilian population and to the international community.

Keywords: *law enforcement agencies, mass media, martial law, criminal offense, war crimes, war in Ukraine, warnings, directions of cooperation.*

Introduction. According to the Constitution of Ukraine, our state is democratic, social and legal. That is why "man, his life and health, honor and dignity, inviolability are the highest social values" [8]. This provision is one of the main in the Basic Law of our state.

Every citizen has the right to access public information, which is an integral part of the reflection of a person's right to information. Such a right is part of the right to information and they are not identical concepts. The right to information is a broader concept and includes a list of powers. It should be understood as freedom of speech, as well as the power to collect and store and disseminate information. As for the right to public information, it is the right to receive information. Today, the normative guarantee of the right of a person to access public information is an important guarantee of the existence of democracy in the state.

In research O. M. Liashuk and T. M. Yatsyk aptly notes that in a democracy, one of the priority human rights is the right to have free access to information sources, the right to freedom of speech and opinion and the opportunity to obtain information on the work of higher state and local governments. The mass media (hereinafter referred to as the media) have the most important role in the realization of these rights. The media, interacting with public authorities and local governments by virtue of their activities have certain data and have the opportunity to disseminate them among citizens. In order for democracy to develop continuously and for the rights and freedoms of citizens not to be violated, but only to be strengthened, such interaction between state bodies and the media needs to be strengthened, improved and increased [19].

O. M. Bodunova in her scientific work noted the reasons for the increase in the number of high-tech illegal acts, namely criminal offenses related to the use of high information technology. The main reasons for this are: the comprehensive use of modern information systems and technologies in public life, the rapid spread of information technology, the basis of which is based on the global Internet, as well as the possibility of a large number of users with unimpeded access to it. In 2014, when the Russian invasion of Ukraine, there was an urgent need to create a system that would ensure the security of our country's cyberspace, as the result of the hostile invasion was not only military action and information and psychological pressure, but also constant cyber attacks in the information space of Ukraine [3, p.18].

Thus, since February 24, 2022, the russian occupiers have been waging an active information war in addition to active hostilities, shootings of civilians, aggressive destruction of houses and theft of property. It manifests itself in the use of false profiles on social networks to obtain information about the location of the Armed Forces of Ukraine, territorial defense and disinformation of civilians, providing Ukrainians with false information to force them to return to the area of active hostilities. There was also an active information attack on the national media in order to stop the spread of information about russian aggression and the killing of civilians.

For this reason, the cooperation of representatives of state structures, territorial defense with representatives of the media space is of paramount importance and their appeal is related to the need to assist in identifying, disclosing and preventing future crimes, namely: identifying victims of crime and witnesses. This act, obtaining information on the circumstances of the illegal act, identifying and detaining persons involved in the commission of a criminal offense, finding stolen property and other traces of a criminal act.

We believe that the interaction of law enforcement agencies and the media should be understood as a kind of relationship between press services from law enforcement agencies and the media as a result of which they complement each other's results while creating a basis for more effective work of each party.

V. D. Bernaz notes that law enforcement agencies, interacting with the media, have the opportunity in the course of their work to make more effective use of their resources of intellectual and material nature; to optimize the decisions of investigative bodies and tasks of an operational nature; to improve the indicators of the implemented measures in the procedural, operative-search, law enforcement and preventive spheres; to build the correct perception of law enforcement systems in civil society [2].

It is useful for law enforcement agencies to use the media space in their activities, as this would be the basis for strengthening law and order in the country and aims to strengthen the legal culture of citizens, as well as instill in them respect for legislation and the work of law enforcement officials structures.

According to the statistics presented by the Prosecutor General's Office of Ukraine for 2019, the Prosecutor's Office of Ukraine covered 60,089 appeals through the media, namely: 6,277 in print media, 9,962 in electronic media, 10,023 in news agencies, in Internet sources – 33,544, in foreign media accredited in Ukraine – 52 appeals. If we take the year 2020 for comparison, in the first three months alone the representatives of the Prosecutor's Office of Ukraine covered 15,864 appeals through the media, namely: 1,568 in print media, 2,163 in electronic media, 3,018 in news agencies, and 3,018 in news agencies. There are 9,047 Internet sources and 55 appeals in foreign mass media accredited in Ukraine. A comparison shows that these figures are nineteen percent higher than in the same period last year [7].

Regarding the above, it should be noted that in martial law, the interaction of law enforcement agencies and the media has certain areas that need to be improved, namely: improving legislation to more clearly define the relationship between the parties; attention should be paid to the efficiency of dissemination of information on activities carried out by law enforcement agencies; focusing on the competencies of media representatives. Thus, the

issue of cooperation between law enforcement agencies and the media to prevent crime in martial law needs to be further developed and improved by representatives of the scientific community in the field of criminal law and criminology. The above actually led to the focus on the problem and the choice of this topic as relevant for scientific research.

Materials and methods. The empirical basis of the scientific article was the provisions of legal acts of Ukraine, in particular, on martial law, regulation of the media, the interaction of law enforcement agencies with the media. Empirical databases should also include official statistics on the speeches of law enforcement officials in the media, including data from the Prosecutor General's Office of Ukraine. The theoretical basis of this article were modern scientific developments of domestic and foreign scientists on the interaction of the media and law enforcement agencies in crime prevention and media coverage of hostilities in Ukraine.

Research methods were determined according to the purpose, objectives, object and subject of the article. General scientific and special research methods were used in the research process. Formal-logical methods were used to analyze the norms of the Criminal Procedural Code of Ukraine, substantiate the conclusions and proposals for their supplementation and clarification; the systematic method made it possible to determine the forms of interaction between Ukrainian law enforcement agencies and the media. The method of synthesis and generalization was used to form conclusions.

Results and discussion. Russian propaganda and its influence on the Ukrainian media have been talked about for eight years. In December 2014, the Ministry of Information Policy was established in Ukraine, one of the tasks of which was to resist Russian aggression. In addition, in September 2019 the Ministry of Digital Transformation of Ukraine was established in our country. It is the central executive body responsible for building and implementing the state policy in the field of digitalization, open data, state electronic data of information content, interoperability – cooperation network systems based on unified interfaces or protocols, implementation of services through electronic devices and systems and improving the literacy of the population in the field of digitalization.

Opinions of scholars and practitioners differ: some believe that journalists should be soldiers in this war, others insist that the media should do their main job – to honestly inform the public.

This is especially important in the formation of interaction between the media and law enforcement agencies in the crime prevention. During the war, this issue became one of the most important both in scientific circles and among practitioners, because the media is a guide to the population to reliable and objective information.

It is worth noting that a significant number of crimes were committed during the war in Ukraine. They can be divided into two types – those committed by the Russian occupiers in Ukraine (genocide, murder, rape, etc.) and those committed by citizens of Ukraine (looting, etc.). Objective and timely coverage of information about criminally illegal acts allows to quickly establish the identity of the offender, gather evidence and bring such a person to justice.

At the same time, in the current context, moderate coordination of certain areas is still relevant, which would allow law enforcement agencies and the media to perform their duties

without hindrance, which has been useful for the representatives of each party. It should also be borne in mind that the relationship between the two parties is crucial in the matter of both obtaining and disseminating true data from primary sources, and not from the testimony of third parties, unconfirmed comments, and so on.

It should be noted that the legal norms of the Ukrainian state, as well as international legal norms define specific limits on the dissemination of certain data at the time of the pre-trial stages of the investigation [11; 17; 9; 13]. In this case, we are talking about the secrecy of the pre-trial investigation, which is protected by the law of various branches – criminal law, criminal procedure, as well as the law of the Prosecutor's Office. However, given the urgency of the need to prevent martial law, law enforcement officials are trying to cooperate fully with the media. We made an attempt to single out these areas of cooperation by analyzing the work of representatives of the scientific community, as well as legislation.

One of such areas of cooperation is the interaction of law enforcement officials with the media to inform the public about criminal offenses, the progress of investigations of such offenses, as well as to prevent such socially dangerous acts in the future. The interaction of law enforcement officials with the media has become especially important at a difficult time for Ukraine – the introduction of martial law throughout the country. It is through the media that citizens are provided with up-to-date information on criminal offenses committed under martial law.

The media has long been considered the fourth branch of government and this statement is gaining more and more support. It is the media that are able to influence society, forming an appropriate opinion and conveying it to the general population. In our opinion, the media is a kind of army that works in the rear of the country, especially in wartime. With the help of television, radio, print media it is possible to form a certain model of attitude to law enforcement agencies, authorities in general and to its individual representatives, by covering the perpetrators of illegal, socially dangerous acts can influence the prevention of such acts in the future. The media is a kind of filter between the state and society.

"By disseminating certain messages and materials, the media create a certain public opinion, mood, forming the views and behavior of individuals, social groups, and ultimately – society as a whole. In other words, by communicating certain information to their readers, listeners or viewers, the media evoke certain feelings in them, according to which certain patterns of behavior are formed in people. Given that the consumer of the media is almost everyone, similar processes can be similarly formed in society as a whole or in most of it" [12].

Proper construction of the media will allow to promptly inform citizens with relevant and verified information, and at the same time form a general public vision of a phenomenon and attitude to it. In today's conditions, it is very important for Ukraine to continue to support the proper work of the media and to counteract the dissemination of false information disseminated by the aggressor country.

If we compare the work of media representatives in peacetime and during hostilities, in general, this work is very similar, but at the same time has many differences. First of all, the media should pay attention to the rules of work of journalists during martial law, which are developed by the state and clearly follow these rules. And also promptly inform the audience

about the events, but do not forget that any information must be verified. Therefore, a very important point of cooperation between law enforcement and the media, because the latter have the opportunity to timely inform consumers and most importantly – this information will be obtained from the original source, is reliable and will no longer need to be verified. And law enforcement agencies, in turn, will have another lever to influence the audience: the formation of a positive image of such a body, increase the level of trust and most importantly – to prevent the future commission of socially dangerous acts. But law enforcement officials and the media must not forget to comply with the requirements for providing information to the final consumer. What does it mean? First of all, it is a question of observing the secrecy of the pre-trial investigation and the principles of criminal procedural law – the presumption of innocence and ensuring proof of guilt. This means that the media should cover only that part of the information about the pre-trial investigation, which can not harm the effectiveness and efficiency of such an investigation and unjustifiably do not stigmatize the perpetrator without proving his guilt.

It should be noted that during the martial law in Ukraine, in Irpin, Kyiv region, which was liberated from Russian invaders, many looters appeared. Immediately, the leadership of the territorial defense of the city decided to strengthen cooperation with the police on round-the-clock patrolling the streets. Every day, law enforcement officers and defenders detained looters with the looted property of local residents with money, laptops, phones, car keys, and gold. Such people were handed over to the police, but before the case was looted, looters were involved in cleaning the city [4].

Such activities on the part of law enforcement and territorial defense were actively and promptly covered in the media. Irpin mayor Oleksandr Markushin (also the head of territorial defense) has published almost every case of looting in the city, urging people not to make money on someone else's mountain. Such messages from the leadership were quickly picked up by the local media. We believe that such actions have a positive effect on the legal consciousness of citizens, causing contempt for those who steal other people's property during the war.

It should be noted that in the conditions of martial law in the country, the interaction of the press services of law enforcement agencies and the media in order to prevent future offenses and prevent crime in general is important. We fully agree with the position of scholars that such cooperation of the media with law enforcement agencies should ensure public order and security of every citizen and at the same time journalists could perform their work effectively and safely [1].

As practice shows, the word has a very significant force, especially in the prevention of offenses. In order to prevent conflicts and resolve them by non-violent means, the Main Directorate of the National Police in Kyiv has a preventive communication department, whose activities are aimed at identifying conflicts during mass events and preventing citizens from committing criminal offenses.

Not all members of the media share the opinion that it is necessary to cooperate with the press services of law enforcement agencies, believing that the latter can impose their opinion on them and the audience, to embellish the information in their favor. But we must not forget

that such cooperation is necessary, because the media can also abuse their power, chase sensations and distort information, so it is very important to establish such cooperation based on the principles of mutual assistance, justice, efficiency, efficiency, comprehensiveness.

"Most media appreciate information from official sources. Such sources are government agencies, law enforcement agencies. However, the information itself is not enough to interest the media to tell about it. In order to establish contact with journalists, it is necessary not only to report facts, but also to learn to "wrap" them in a familiar and convenient for journalists wrap: provide information quickly, make sure it is accurate, relevant, specific and fit the news, analytical article. a TV show or any other material that can be done about the activities of the law enforcement agency" [15]. That is why, in our opinion, the cooperation of law enforcement representatives (press service) with the media is needed. Not all law enforcement officials can successfully provide information to the media, as this is a specific area of activity and requires special skills. Information about the activities of law enforcement agencies should be prepared by representatives of press centers (communication professionals), which will simplify the work of law enforcement agencies, because everyone has to do their job (investigator – to investigate, and communicator – to provide information to the media).

Proper building of cooperation between the press services of law enforcement agencies and the media is still important because it will relieve the activities of law enforcement agencies in response to inquiries sent by media representatives. Today, there is a problem with sending a large number of requests to law enforcement agencies from the media to obtain public information. This, in turn, complicates the work of law enforcement agencies, as they have to deal primarily with their primary responsibilities – to conduct timely, effective and impartial investigations into criminal offenses. Therefore, in order to eliminate or at least minimize such a problem, the press services of law enforcement agencies should function and cooperate directly with the media.

We believe that there is another mistake of law enforcement agencies in the process of covering information about their activities. The official websites of such bodies contain too much general information about reporting – it is usually good that systematic reporting takes place, but today it requires government and law enforcement agencies to be closer to society. This means that law enforcement officials should actively cover information on specific measures taken against offenders, provide information on the investigation of high-profile criminal offenses, respond in a timely manner to publications on law enforcement activities, actively participate in media events to timely inform citizens and prevent committing criminal offenses in the future. In our opinion, it is still very important to constantly monitor your audience and determine their priorities, preferences regarding the form of information. For example, most citizens now draw information from Internet sources, television and radio, so first of all it is necessary to intensify the interaction of law enforcement officials with the media in these areas.

Thus, from the above we can say that there are many problems in the legal regulation not only during the interaction of media representatives with law enforcement agencies, but also the organization of such cooperation.

Another area of interaction between the media and law enforcement officials under martial law is the accreditation of journalists in the territory of active hostilities. Usually, local governments set the rules for journalists to stay in such an area, as there is a great danger that the occupiers will shoot, despite the press cards. A similar situation occurred in Irpin, when on March 13 the occupiers shot dead a 51-year-old correspondent of the world-famous New York Times. Another journalist was injured. Of course, the profession of journalist involves risk, but US citizen Brent Reno paid with his life for trying to cover the insidiousness, cruelty and ruthlessness of the aggressor [5]. That is why the local authorities banned journalists from entering the city for a while. When the city was completely liberated from Russian invaders, the Irpin administration allowed journalists to film the aftermath of the occupation, but under strict rules.

In general, in Ukraine, under martial law, there are certain rules for the activities of journalists, which are established by local governments. Thus, for the professional activity of journalists before the curfew, there are enough documents proving their identity and a press card issued by the editorial office of the media they represent. To work during curfew in the city, region, journalists must obtain permits issued under the signature of the commandant of the military administration.

In addition, journalists are prohibited from taking photographs or filming checkpoints; airports; railway stations; oil depots; oil and gas pipeline facilities; power plants; Ukrainian military; Ukrainian military equipment; to be in the city during the curfew. In case of non-compliance with such requirements, the person has the right to detain.

It should be noted that Ukraine has made recommendations on the activities of journalists in the war zone and in the occupied territories. These include:

1. Always carry a folder with your identity documents, including an international press card.
2. You need to dress appropriately and in comfortable clothes. It will often be necessary to merge with the crowd, because sometimes it is safer to go unnoticed.
3. It is forbidden to carry a pistol or other weapon.
4. It is forbidden to wear dark green clothes or tactical clothes or something resembling a soldier's clothes.
5. You do not need to bring things such as binoculars or equipment with an antenna, because you can be accused of espionage.
6. Be careful with any items that resemble weapons. Do not store military documents, clothing or equipment as souvenirs.
7. You need to carry a shortwave radio to stay up to date. You may also find yourself in a situation where no means of communication will be available, so you need to have a satellite phone with fax, e-mail and Internet services.
8. Take a minimum of equipment with you – carrying heavy things, you can get into trouble.
9. Always carry a first aid kit.

In addition, you need to follow certain rules at checkpoints. Yes, in the beginning to reduce the speed of the car; prepare documents for inspection in advance; turn off the

headlights; turn on the emergency light and the light inside the car in the dark; do not record video, turn off the DVR; do not get out of the car without the permission of the military; clearly answer military questions; be prepared at the request of the military, police or volunteer guards on duty at the checkpoint, open the trunk and allow to inspect the car after passing the checkpoint, after inspection and permission to continue driving, citizens need to gradually gain speed in the car.

Thus, based on the above, the interaction of the media with law enforcement agencies under martial law is structured, well-established. In our opinion, the above recommendations should be enshrined in a separate legal act, which on the one hand will allow both journalists and law enforcement officers to perform their work effectively and efficiently, and ensure the safety of these persons.

Another equally important area of cooperation between law enforcement officials and the media is the organization and holding of joint scientific-practical, communicative, charitable events on various topics. Such activities allow disseminating information about the work of law enforcement officers under martial law, disseminating the necessary information to ensure the safety of citizens and raising funds to compensate for the damage caused by the russian occupiers to the civilian population.

Also, conducting live broadcasts and streams from the places of hostilities allows to draw the attention of the international community to the terrible consequences of the war. During such broadcasts, representatives of local authorities and law enforcement agencies talk about war crimes committed by the occupiers against the civilian population, show the demolished and destroyed houses, schools, kindergartens, call for a response to such actions by the aggressor country.

Thus, the cooperation of the media with law enforcement agencies in the martial law in Ukraine provides an opportunity to quickly cover important information on security of citizens, rules of conduct in the occupied territories, and, last but not least, helps to find russian criminals who committed military crimes. criminal offenses on the territory of Ukraine.

Regarding the latter, the most successful example of such interaction between law enforcement agencies and the media in martial law is the creation of the Telegram-chatbot "Yevorog", which can inform about the occupiers involved in the genocide of the Ukrainian people. As a result, saboteurs cannot spam fake photos or videos, and the military receives truthful information. It is worth noting that in the short period of the chatbot, law enforcement agencies have already received 31 reports of murderers who will be severely punished for their actions [16].

The Ministry of Digital Transformation has also published a list of services for searching for people missing during the war. Since the beginning of the large-scale russian invasion, Ukrainians have been forced to hide in bomb shelters, evacuate to safer regions, and some are being forcibly deported by the russian military. Therefore, the ministry has compiled a list of online services that will help search for missing relatives and friends. In particular, the Ministry of Finance offers the Telegram-channel "Search for the Missing" – one of the largest resources for searching for children and adults. It's easy to navigate with hashtags with city

names. There is also a Telegram channel "Search Ukraine 2022" – to search for people throughout Ukraine. To apply for a search, you must complete a Google form, which will be submitted to volunteers and territorial defense fighters. There is a bot "Find relatives", created on the initiative of the "International Cyber Security Association" and other public organizations [14; 16].

However, no matter how successful the cooperation between the media and law enforcement agencies in the martial law in Ukraine, there are always problematic issues that need to be addressed. In our opinion, these include:

- 1) legal uncertainty of cooperation of mass media with law enforcement bodies in the conditions of martial law in Ukraine [6];
- 2) insufficiently established cooperation in obtaining comments on important military issues, because in most cases such interaction is formal;
- 3) limited access of journalists to law enforcement officers in order to obtain the necessary information;
- 4) delaying the process of dissemination of important information by law enforcement agencies [10].

In view of the above, Ukraine today needs to develop a quality information policy under martial law, which will allow timely information to citizens about the most important events in Ukraine, increase media literacy, as well as the ability to resist the spread of false information from the Russian Federation [18].

Conclusions. Thus, taking into account the legislation and current socio-political realities in Ukraine, we can make recommendations on the interaction of law enforcement agencies with the media:

- 1) adoption of a separate legal act, which would determine the basic principles of interaction of law enforcement agencies with the media in martial law, areas of such interaction, rights and responsibilities of the parties, including journalists, advice and recommendations on informing the public about events in Ukraine;
- 2) cooperation of law enforcement agencies with the media should be based primarily on the basis of ensuring the safety of persons, and only then - on timely informing the public about events;
- 3) Law enforcement agencies need to pay special attention to journalists who work in the field of ensuring international standards in order for them to properly convey information to both the civilian population and the international community.

Recommendations. We have proposed ways to improve the interaction of the media with law enforcement agencies in the martial law in Ukraine and identified areas for such cooperation. In particular, it is proposed to adopt a legislative act defining the basic principles of interaction between law enforcement agencies and the media in martial law, areas of such interaction, rights and responsibilities of parties, including journalists, advice and recommendations on informing the public about events in Ukraine. In addition, this scientific work can serve as a basis for further doctrinal research in this area.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрійчук М. Т., Андрійчук Т. С. Взаємодія мас-медіа та органів державної влади : навч. посіб. КПП ім. Ігоря Сікорського. Київ : КПП ім. Ігоря Сікорського, 2018. 114 с.
2. Берназ В. Д., Бірюков В. В., Волобуєв А. Ф. Криміналістика : підручник. Х. : ХНУВС, 2011. 666 с.
3. Бодунова О. М. Теоретико-правові засади визначення поняття злочинів у сфері інформаційних технологій. *Вісник Вищої кваліфікаційної комісії суддів України*. 2019. № 3. С. 17–21.
4. В Ірпені затримали групу мародерів з награваним майном мешканців / офіційний сайт видання Zahid.net. URL : https://zaxid.net/v_irpeni_zatrimali_grupu_maroderiv_z_nagrabovanim_maynom_meshkantsiv_n1540156
5. В Ірпені окупанти вбили американського журналіста / офіційний сайт LB.ua. URL : https://lb.ua/society/2022/03/13/509319_irpeni_okupanti_vbili.html
6. Дніпроenko Н. К. Комунікативна політика в органах місцевого самоврядування та державного управління в Україні: реалії, нові підходи, вихідні тенденції : зб. наук. пр. УАДУ : в 4 ч. К. : Вид-во УАДУ, 2000. Вип. 2, ч. III. С. 217–223.
7. Звіт про роботу прокурора / офіційний сайт Офісу Генерального прокурора України. URL : <https://old.gp.gov.ua/ua/statinfo.html/>
8. Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80>
9. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // База даних «Законодавство України» / ВР України URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651%D0%B017/print1329932-924471646>
10. Палеха Ю. І., Водернацький Ю. В. Етика ділових стосунків. К., 1999. 138 с.
11. Про прокуратуру: Закон України від 14.10.2014 № 1697-VII // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1697-18>
12. Проноза І. І. Засоби масової інформації і комунікації в інформаційній війні як сучасна політична практика. *Політик* : науковий журнал. 2020. № 3. С. 65–69. URL : http://politicus.od.ua/3_2020/12.pdf
13. Роль прокуратури в системі кримінального правосуддя: Рекомендація Комітету Міністрів Рес (2000)19, ухвалена Комітетом міністрів Ради Європи 6 жовтня 2000 року. URL : <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1568277&Site=COE>
14. Сервіси для пошуку зниклих під час війни людей / офіційний сайт видання «Укрінформ». URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3453125-servisi-dla-posuku-zniklih-pid-cas-vijni-ludej.html>
15. Смоляр Л., Довженко О. Як ефективно співпрацювати з медіа / офіційний сайт «Вокс Україна». URL : <https://voxukraine.org/yak-efektivno-spivpratsyuvati-z-media/>

16. У чат-бот «ЄВорог» тепер можна повідомити про вбивць у Бучі, Ірпені та Гостомелі / офіційний сайт видання «Українська правда». URL : <https://life.pravda.com.ua/society/2022/04/7/248140/>

17. Цивільний кодекс України : Закон від 16 січня 2003 року № 435-IV // База даних «Законодавство України» / БР України. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/435-15>

18. Яцик Т. П. Особливості інформаційного тероризму як одного із способів інформаційної війни. *Науковий вісник Національного університету державної податкової служби України. Серія «Економіка, право»*. 2014. № 2. С. 55–60.

19. Liashuk O. M., Yatsyk T. P. Mass media as a factor in promoting the implementation of international wanted persons : monograph // Actual problems of the humanities. Volum 1. Vienna 2015, «East West» Association for Advanced Studies and Higher Education GmbH. С. 29.

REFERENCES

1. Andriichuk M. T., Andriichuk T. S. Vzaiemodiia mas-media ta orhaniv derzhavnoi vlady : navch. posib. KPI im. Ihoria Sikorskoho. Kyiv : KPI im. Ihoria Sikorskoho, 2018. 114 s.

2. Bernaz V. D., Biriukov V. V., Volobuiev A. F. (2011). Kryminalistyka : pidruchnyk. Kh. : KhNUVS. 666 s.

3. Bodunova O. M. (2019). Teoretyko-pravovi zasady vyznachennia poniattia zlochyniv u sferi informatsiinykh tekhnolohii. *Visnyk Vyshchoi kvalifikatsiinoi komisii suddiv Ukrainy*, 3, 17–21.

4. V Irpeni zatrymaly hrupu maroderiv z nahrabovanyim mainom meshkantsiv: ofitsiyni sait vydannia Zahid.net. URL : https://zaxid.net/v_irpeni_zatrimali_grupu_maroderiv_z_nagrabovanim_maynom_meshkantsiv_n1540156

5. V Irpeni okupanty vbyly amerykanskooho zhurnalista. Ofitsiyni sait LB.ua. URL : https://lb.ua/society/2022/03/13/509319_irpeni_okupanti_vbili.html

6. Dniprenko N. K. (2000). Komunikatyvna polityka v orhanakh mistsevooho samovriaduvannia ta derzhavnooho upravlinnia v Ukraini: realii, novi pidkhody, vykhidni tendentsii : zb. nauk. pr. UADU: v 4 ch. K. : Vyd-vo UADU, Vyp. 2, ch. III, 217–223.

7. Zvit pro robotu prokurora / ofitsiyni sait Ofisu Heneralnooho prokurora Ukrainy. URL : <https://old.gp.gov.ua/ua/statinfo.html/>

8. Konstytutsiia Ukrainy : Zakon vid 28.06.1996 № 254k/96-VR // Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy» / VR Ukrainy. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80>

9. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 13.04.2012 № 4651-VI // Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy» / VR Ukrainy. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651%D0%B017/print1329932-924471646>

10. Palekha Yu. I., Vodernatskyi Yu. V. (1999). Etyka dilovykh stosunkiv. K. 138 s.

11. Pro prokuraturu : Zakon Ukrainy vid 14.10.2014 № 1697-VII // Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy» / VR Ukrainy. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1697-18>
12. Pronoza I. I. (2020). Zasoby masovoi informatsii i komunikatsii v informatsiinii viini yak suchasna politychna praktyka. Naukovyi zhurnal “Politykus”, № 3, 65–69. URL : http://politicus.od.ua/3_2020/12.pdf
13. Rol prokuratury v systemi kryminalnoho pravosuddia: Rekomendatsiia Komitetu Ministriv Rec (2000)19, ukhvalena Komitetom ministriv Rady Yevropy 6 zhovtnia 2000 roku. URL : <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1568277&Site=COE>
14. Servisy dlia poshuku znyklykh pid chas viiny liudei: ofitsiyni sait vydannia «Ukrinform». URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3453125-servisi-dla-posuku-zniklih-pid-cas-vijni-ludej.html>
15. Smoliar L., Dovzhenko O. Yak efektyvno spivpratsiuvaty z media / ofitsiyni sait «Voks Ukraina». URL : <https://voxukraine.org/yak-efektivno-spivpratsiuvati-z-media/>
16. U chat-bot «ieVoroh» teper mozna povidomyty pro vbyvts u Buchi, Irpeni ta Hostomeli / ofitsiyni sait vydannia «Ukrainska pravda». URL : <https://life.pravda.com.ua/society/2022/04/7/248140/>
17. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy : Zakon vid 16 sichnia 2003 roku №435-IV // Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy» / VR Ukrainy. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/435-15>
18. Iatsyk T. P. (2014). Osoblyvosti informatsiinoho teroryzmu yak odnogo iz sposobiv informatsiinoi viiny. Naukovyi visnyk Natsionalnoho universytetu derzhavnoi podatkovoi sluzhby Ukrainy. Serii «*Ekonomika, pravo*», 2, 55–60.
19. Liashuk O. M., Yatsyk T. P. (2015). Mass media as a factor in promoting the implementation of international wanted persons : monograph // Actual problems of the humanities. Volum 1. Vienna 2015, «East West» Association for Advanced Studies and Higher Education GmbH. 29.

О. М. Бодунова, Т. П. Яцик, Н. А. Лугіна. Участь засобів масової інформації у запобіганні злочинності в умовах воєнного стану в Україні (на прикладі міста Ірпінь Київської області)

У науковій статті розглядаються основні принципи взаємодії ЗМІ з правоохоронними органами в Україні в умовах воєнного стану. Зазначається, що з 24 лютого 2022 року російські окупанти ведуть активну інформаційну війну, крім активних бойових дій, розстрілів мирних жителів, агресивного руйнування будинків та розкрадання майна. Вона проявляється у використанні фейкових профілів у соціальних мережах для отримання інформації про дислокацію Збройних сил України, територіальну оборону та дезінформації цивільного населення, надання українцям неправдивої інформації з метою їх повернення у зону активних бойових дій. Відмічено, що окупантами була проведена активна інформаційна атака на національні ЗМІ з метою припинення поширення інформації про російську агресію та вбивства мирних жителів.

Зазначено, що під взаємодією правоохоронних органів і ЗМІ варто розуміти своєрідні відносини між пресслужбами правоохоронних органів і ЗМІ, в результаті

яких вони доповнюють результати один одного, створюючи основу для більш ефективної роботи кожної зі сторін. Виокремлено напрями взаємодії ЗМІ з правоохоронними органами в Україні в умовах воєнного стану.

Враховуючи норми законодавства та суспільно-політичні реалії, що склалися в Україні, надано рекомендації щодо взаємодії правоохоронних органів із ЗМІ: 1) ухвалення окремого нормативно-правового акта, який би визначав основні принципи взаємодії правоохоронних органів із ЗМІ; обов'язки сторін, зокрема журналістів, поради та рекомендації щодо належного інформування громадськості про події, що відбуваються в Україні; 2) співпраця правоохоронних органів із засобами масової інформації має базуватися насамперед на засадах забезпечення безпеки осіб, а вже потім – на своєчасному інформуванні громадськості про події; 3) правоохоронним органам необхідно звернути особливу увагу на журналістів, які працюють у сфері забезпечення міжнародних стандартів, щоб вони у належний спосіб доносили інформацію як до цивільного населення, так і до міжнародної спільноти.

Ключові слова: правоохоронні органи, ЗМІ, воєнний стан, кримінальне правопорушення, військові злочини, війна в Україні, попередження, напрями взаємодії.

Стаття надійшла до редколегії 23 березня 2023 року

УДК 343. 85

DOI 10.33244/2617-4154.2(11).2023.90-96

Dariya Vitiuk,*Candidate of Law, Associate Professor,
State Tax University**e-mail: dashastarosta@ukr.net***ORCID ID 0000-0002-3457-9984**

CHARACTERISTICS OF INTERNATIONAL CRIME PREVENTION MECHANISMS UNDER THE CONDITIONS OF MARITAL STATE IN UKRAINE

The scientific article analyzes the essence and structural elements of the international crime prevention mechanism under the conditions of martial law in Ukraine. It is noted that in the modern conditions of the development of Ukrainian statehood and Russia's aggressive military invasion of the territory of Ukraine, the protection of national security is of great importance. The main factor in this is the development of new and improvement of existing methods and measures of crime prevention, development and adoption of a comprehensive crime prevention plan. In this regard, the question arises as to the definition of the constituent elements of the crime prevention mechanism, which should be aimed at achieving a socially acceptable level of crime, minimizing the consequences of committing criminal offenses.

The rapid growth and internationalization of criminal offenses in recent years led to the expansion of cooperation between states in this direction and the creation of international universal norms that provide for the basics of preventing criminal offenses of an international nature. In addition, an important direction for the prevention of criminal offenses at the international level is the creation of separate institutions whose main task is the prevention of crime worldwide. This is important for Ukraine today, because in the conditions of martial law, in connection with the armed invasion of the Russian Federation on the territory of Ukraine, the international mechanisms for the prevention of war crimes are almost the most important guarantee of the restoration of justice in society.

For the effective prevention, counteraction and investigation of crimes of an international nature (cross-border, transcontinental, transnational), we consider it expedient to create international criminal justice bodies within the structure of the UN - an international organization under whose auspices the actions of nations are coordinated in order to achieve international peace and security.

Keywords: *crime prevention, crime prevention mechanism, international mechanisms, martial law, prevention, crime.*

Introduction. Crime prevention is one of the important areas of activity of every state. The rapid growth and internationalization of criminal offenses in recent years led to the expansion of cooperation between states in this direction and the creation of international

universal norms that provide for the basics of preventing criminal offenses of an international nature. In addition, an important direction for the prevention of criminal offenses at the international level is the creation of separate institutions whose main task is the prevention of crime worldwide. This is important for Ukraine today, because in the conditions of martial law, in connection with the armed invasion of the Russian Federation on the territory of Ukraine, the international mechanisms for the prevention of war crimes are almost the most important guarantee of the restoration of justice in society.

The importance of the creation and operation of universal mechanisms for the prevention of criminal offenses of an international nature requires a more detailed comprehensive scientific study of individual issues related to this activity. Some problematic issues of international cooperation in the fight against crime, including in the conditions of martial law in Ukraine, are increasingly becoming the subject of discussion in the mass media, in academic circles, as well as the subject of heated discussions. In this regard, research by international organizations on crime prevention is relevant.

The purpose of the scientific article is to study and analyze the activities of individual international organizations in the prevention of crime in the conditions of martial law in Ukraine, substantiating the main directions of their activities.

Presenting main material. Today, an important foreign policy task for our state is the formation of a safe international environment, the development of cooperation in the fight against transnational crime in the global and regional dimensions, which are the most important guarantees of the sovereign development of Ukraine. The state seeks to secure for itself a worthy geopolitical status as a full-fledged and equal subject in the system of international relations, a reliable partner in solving any issues related to cooperation in combating crime [1].

The United Nations is an important link in the system of international cooperation in the fight against crime. In Art. 1 of the UN Charter, one of its goals is to implement international cooperation in solving international problems of an economic, social, cultural and humanitarian nature. The sphere of social and humanitarian activities of the UN includes the prevention of crime, the fight against it and the treatment of offenders. These issues have become the subject of systematic consideration by the UN General Assembly, the UN Security Council, and the UN Economic and Social Council.

Ukraine, as one of the founding states of the UN, attaches special importance to the activities of the UN in maintaining international peace and security, considering participation in it as an important factor in its foreign policy.

Throughout the almost 65-year history of membership in the UN, Ukraine has made a significant contribution to its activities in the field of international cooperation in the fight against crime. During its membership in the UN Security Council, the UN Economic and Social Council, the UN Human Rights Council, the Commission on Crime Prevention and Criminal Justice, the Commission on Narcotic Drugs, the Statistical Commission and other bodies, Ukraine was active in the development of international countermeasures international crime.

Based on the urgent need for the world community to develop effective measures to combat terrorism, Ukraine joined the global anti-terrorist coalition, confirmed its readiness to

make maximum efforts to jointly fight international terrorism, primarily within the framework of the UN. At the 56th session of the General Assembly and meetings of the UN Security Council, the delegation of Ukraine announced a number of initiatives aimed at intensifying international cooperation in this area. During the World Summit in 2005, along with the USA, Russia, Canada and France, Ukraine was among the first five states that signed the International Convention on Combating Acts of Nuclear Terrorism. Currently, our state is a party to all universal anti-terrorist international treaties [2].

Among Ukraine's foreign policy priorities in the fight against crime is the maintenance and development of cooperation with the International Criminal Police Organization (Interpol), a leading and at the same time unique international law enforcement organization.

Thanks to its exceptional structure, legal base and technical equipment, Interpol is able to efficiently and rationally coordinate international police cooperation, as well as take a direct part in the prevention and localization of crime. Interpol's powers include the coordination of joint operations of police units of different countries in the fight against drug trafficking, human trafficking, terrorism, promotion of coordination and simultaneity of their implementation, as well as the announcement of an international search for criminals who are hiding from justice.

Ukraine was admitted to the International Criminal Police Organization in 1992. Our country became a full member of this organization in 1993 after the creation of the National Central Bureau of Interpol [3]. During this period, the difficult path of formation, development and recognition of the Ukrainian Bureau of Interpol as one of the advanced units representing the interests of the state at the international level was covered.

For the effective prevention, counteraction and investigation of crimes of an international nature (cross-border, transcontinental, transnational), we consider it expedient to create international criminal justice bodies within the structure of the UN – an international organization under whose auspices the actions of nations are coordinated in order to achieve international peace and security.

When creating them, one should take into account the positive experience of the UN International Court of Justice (Article 7 of the UN Charter, Statute of the International Court of Justice) [4], as well as the International Criminal Court regarding: establishing criminal liability for criminal offenses of an international nature and determining the degree of punishment for their commission; the basis of bringing to criminal responsibility for committing criminal offenses of an international nature; powers and jurisdiction of such an international body of justice; investigation of criminal offenses of an international nature; criminal prosecution; judicial review of relevant cases, appeals and review of decisions; execution of punishments.

In addition, it is necessary to develop an effective international legal mechanism for the prevention of criminal offenses of an international nature by newly created international criminal justice bodies, aimed at the implementation of UN decisions on these issues, in particular, the Vienna Declaration on Crime and Justice: Responses to the Challenges of the XXI Century, adopted at the Tenth Congress of the Organization of the United Nations on the prevention of crime and the treatment of offenders, which took place on April 10–17, 2000 in Vienna.

The main UN criminal justice bodies and units in the UN member states should be staffed by employees of the security structures of justice and law enforcement agencies. In this regard, the institute of referral of experienced workers for further work and official activities in international organizations should be introduced in the national labor legislation. For this purpose, it is necessary to determine the categories of such positions, the order of referral of employees, to provide for the inclusion of the time spent in relevant positions in international organizations against the length of service (service) in the relevant state authorities of Ukraine [5, c. 11].

The realities are such that even today there is an urgent need for further deepening of scientific research of international and regional jurisdiction regarding the fundamental provisions of social and communication law, intellectual law, innovation law, information law, electronic law, cyber law, IT law, IT economics, IT-intellectual law, IT cyber security, cyber criminology, cyber forensics, cyber expertise, cyber detective science with the aim of strengthening the effectiveness of preventing and countering illegal actions in cyberspace and Internet space (cyberterrorism, cyberfraud, cybercrime) in the field of social and communication information technologies [6, c. 25].

Conscious humanity is wary of the possible gradual granting of rights and freedoms to electronic intelligence and the possible equalization of these rights in the future with human rights, which becomes a threat to humanity both legally and socially and ethically. In any version of the legal development of society, an "electronic person" needs a direct definition of its essence and legal status. Therefore, it is obvious that its creators, owners, users have and will bear full criminal responsibility for committing computer crimes with the use of electronic intelligence. We believe that the fundamental task of law makers and human rights defenders is to prevent violations of the rights and freedoms of a person, society and the state using an "electronic person" created on the basis of electronic intelligence. At the early stages of the development of the legal framework regulating this type of legal relationship between a person and a sabbot (a robot or a program with electronic intelligence), it is necessary to provide for "legal safeguards" to prevent the use of electronic intelligence for criminal purposes against a person, society, world states and the world community.

First of all, on the basis of the introduction of innovative technologies of electronic intelligence into the life of mankind, it is necessary to form at the scientific level the conceptual foundations of the relationship between man and the sabbath (robot) [7].

Scientists S. F. Denisov and V. G. Pavlov draw attention to the prognostic message of the information publication Technology Review that in 60 years electronic (artificial) intelligence will become a significant threat to humanity. By 2022, he will think about 10 % like a person, by 2040 – by 50 %, by 2075 – thinking processes will be indistinguishable from human ones. Such conclusions were reached by a Swedish scientist, professor at the University of Oxford, Niklas Boström, who suggests being more careful in these matters, as he considers it too threatening for humanity (currently, approximately six researchers in the world are engaged in the problem of controlling artificial intelligence, the issues of its creation – tens and hundreds of thousands). The same opinion is held by Elon Musk, the founder of Tesla and SpaceX.

The 20th century raised the issue of "political crime" and "political crime" with particular urgency. The commission of crimes was coordinated and organized by the Nazi leaders of the Third Reich. They were carried out on a huge scale and in various ways, one of which was the law.

In the middle of the last century, during the Nuremberg and Tokyo trials, persons accused of political crimes were convicted as crimes against international law. For the first time in history, they appeared before the court not only as violators, but also as authors of laws. Justice and law became the main defendants in the American military tribunal in the case of Nazi lawyers. In the verdict in this case, the American military court came to the following conclusion: "The conclusion that can be drawn on the basis of the evidence submitted by the defendants themselves is clear: in German legal theory, the decrees of A. Hitler were a shield for those who came in accordance with them, but before the Tribunal, which is given the right to apply international law, A. Hitler's decrees cannot be a protection for the Führer himself or his subordinates, if they were applied in violation of international law." Fascism became a symbol and embodiment of criminal politics and international crime. The concept of "crime" has gone beyond national law.

International crime as the basis of international criminal responsibility - this concept of international crime was established in connection with the creation and activity of the International Military Tribunal for the trial of the main war criminals of the Second World War. With the Nuremberg and Tokyo precedents, international law implemented its own concept of international crime. The legal value of the Nuremberg precedent lies primarily in the fact that it formed a fundamentally new concept of crime.

International criminal jurisdiction is one of the means by which international law seeks to counter a repressive political regime, and can become an important link in the international legal mechanism for the protection of human rights. It must be recognized that the selective application of international criminal law is a serious drawback of the international legal system. In matters of bringing to court persons accused of committing acts that fall under the parameters of international crimes, justice and politics are in constant confrontation between the requirements of legal and political considerations. As a result, international criminal justice may become a hostage of political interests. It is necessary to exclude the very possibility of the emergence of a new type of political persecution – persecution carried out on behalf of the world community.

Therefore, the rapid growth and internationalization of criminal offenses in recent years led to the expansion of cooperation between states in this direction and the creation of international universal norms that provide for the basics of preventing criminal offenses of an international nature. In addition, an important direction for the prevention of criminal offenses at the international level is the creation of separate institutions whose main task is the prevention of crime worldwide.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Міжнародне співробітництво у боротьбі зі злочинністю як пріоритетний напрямок зовнішньої політики України. *Право і безпека*. 2010. № 3 (35). С. 10–15. URL : <https://core.ac.uk/download/pdf/187223272.pdf>
2. Діяльність України в рамках ООН. URL : <http://www.mfa.gov.ua/uno/ua/4263.htm>
3. Про Національне центральне бюро Інтерполу : Постанова Кабінету Міністрів України від 25 берез. 1993 р. № 220. *Збірник Постанов Кабінету Міністрів України*. 1994. № 2. С. 114.
4. Устав Организации Объединённых Наций и Устав Международного Суда. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text
5. Біленчук П., Кравчук О. Забезпечення миру і безпеки в сучасному світі: правові засади. *Юридичний вісник України*. 2021. № 39. С. 11.
6. Електронне суспільство, Електронне право, Кібербезпека: стратегія розвитку інноваційної ери: монографія / Біленчук П. Д., Кобилянський О. Л., Малій М. І., Перелигіна Р. В., Тарасевич Т. Ю.; за заг. ред. П. Д. Біленчука. Київ : УкрДГПІ, 2020. С. 25.
7. Електронна цивілізація: інноваційне майбутнє України: монографія / Біленчук П. Д., Близнюк М. М., Кобилянський О. Л., Малій М. І., Пілюков Ю. О., Соболев О. В.; за заг. ред. П. Д. Біленчука. Київ : УкрДГПІ, 2018. 284 с.
8. Правові механізми протидії злочинам міжнародного характеру в еру глобальної електронної комунікації. URL : <https://lexinform.com.ua/dumka-eksperta/pravovi-mehanizmy-protidyi-zlochynam-mizhnarodnogo-harakteru-v-eru-globalnoyi-elektronnoyi-komunikatsiyi/>

REFERENCES

1. Mizhnarodne spivrobitnytstvo u borotbi zi zlochynnistiu yak priorytetnyi napriamok zovnishnoi polityky Ukrainy. *Pravo i bezpeka*. 2010. № 3 (35). S. 10–15. URL : <https://core.ac.uk/download/pdf/187223272.pdf>
2. Diialnist Ukrainy v ramkakh OON. URL : <http://www.mfa.gov.ua/uno/ua/4263.htm>
3. Pro Natsionalne tsentralne biuro Interpolu : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 25 berez. 1993 r. № 220. *Zbirnyk Postanov Kabinetu Ministriv Ukrainy*. 1994. № 2. S. 114.
4. Ustav Orhanyzatsyy Ob'edynennykh Natsyi y Ustav Mezhdunarodnoho Suda. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text
5. Bilenchuk P., Kravchuk O. Zabezpechennia myru i bezpeky v suchasnomu sviti: pravovi zasady. *Yurydychnyi visnyk Ukrainy*. 2021. № 39. S. 11.
6. Elektronne suspilstvo, Elektronne pravo, Kiberbezpeka: stratehiia rozvytku innovatsiinoi ery: monohrafiia / Bilenchuk P. D., Kobylianskyi O. L., Malii M. I., Perelyhi-na R. V., Tarasevych T. Yu.; za zah. red. P. D. Bilenchuk. Kyiv : UkrDHRI, 2020. S. 25.
7. Elektronna tsyvilizatsiia: innovatsiine maibutnie Ukrainy: monohrafiia / Bilenchuk P. D., Blyzniuk M. M., Kobylianskyi O. L., Malii M. I., Piliukov Yu. O., Soboliev O. V.; za zah. red. P. D. Bilenchuka. Kyiv : UkrDHRI, 2018. 284 s.

8. Pravovi mekhanizmy protydii zlochynam mizhnarodnoho kharakteru v eru hlobalnoi elektronnoi komunikatsii. URL : <https://lexinform.com.ua/dumka-eksperta/pravovi-mekhanizmy-protydiyi-zlochynam-mizhnarodnogo-harakteru-v-eru-globalnoyi-elektronnoyi-komunikatsiyi/>

Вітюк Д. Л. Характеристика міжнародних механізмів запобігання злочинності в умовах воєнного стану в Україні

У науковій статті проаналізовано сутність і структурні елементи міжнародного механізму запобігання злочинності в умовах воєнного стану в Україні. Зазначено, що у сучасних умовах розвитку української державності та агресивного військового вторгнення росії на територію України важливе значення має захист національної безпеки. Основним фактором при цьому є розробка нових і вдосконалення існуючих методів та заходів запобігання злочинності, розробка і прийняття комплексного плану запобігання злочинності. У зв'язку з цим виникає питання щодо визначення складових елементів механізму запобігання злочинності, який повинен бути спрямований на досягнення соціально прийняттого рівня злочинності, мінімізацію наслідків вчинення кримінальних правопорушень.

Стрімке зростання й інтернаціоналізація кримінальних правопорушень в останні роки зумовила розширення співпраці держав у цьому напрямі і створення міжнародних універсальних норм, які передбачають основи запобігання кримінальним правопорушенням міжнародного характеру. Крім того, важливим напрямом запобігання кримінальним правопорушенням на міжнародному рівні є створення окремих інституцій, основним завданням яких є запобігання злочинності в усьому світі. Для України це важливо сьогодні, адже в умовах воєнного стану, у зв'язку із збройним вторгненням російської федерації на територію України міжнародні механізми запобігання військовим злочинам виступають чи не найважливішою гарантією відновлення справедливості у суспільстві.

Для ефективної діяльності із запобігання, протидії та розслідування злочинів міжнародного характеру (транскордонних, трансконтинентальних, транснаціональних) вважаємо за доцільне створення міжнародних органів карного правосуддя у структурі ООН – міжнародної організації, під егідою якої узгоджуються дії націй у досягненні міжнародного миру та безпеки.

Ключові слова: запобігання злочинності, механізм запобігання злочинності, міжнародні механізми, воєнний стан, попередження, злочинність.

Стаття надійшла до редколегії 10 березня 2023 року

УДК 343.343.5

DOI 10.33244/2617-4154.2(11).2023.97-107

Н. В. Лаговська,

e-mail: nvlagovska@i.ua

ORCID ID 0000-0002-1732-2351;

А. А. Теслицький,

Державний податковий університет

e-mail: a.teslytsky@gmail.com

ORCID ID 0000-0003-2789-8810

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД РЕГУЛЮВАННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА УХИЛЕННЯ ВІД ПРИЗОВУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ

У процесі дослідження питання кримінальної відповідальності за ухилення від призову відбулося повномасштабне вторгнення Російської Федерації на території суверенної, незалежної України. Ця подія дала нову хвилю у мобілізаційному процесі до лав Збройних сил України та інших військових формувань, тому набрала нового значення й актуальності для українського суспільства.

Російське вторгнення в Україну 24 лютого 2022 року, так звана «спеціальна воєнна операція» назавжди залишиться трагічною сторінкою історії України, яка рясно окроплена кров'ю наших воїнів-захисників та цивільного населення. Героїчна поведінка наших захисників зламала плани швидкого захоплення столиці та внесла суттєві корективи в плани загарбника. Не маючи можливості виконати плани вищого керівництва, воїни-загарбники здійснили досить велику кількість кримінальних правопорушень проти мирного населення, порушуючи правила ведення війни. Лише в Бучі росіяни розстріляли щонайменше 280 мирних мешканців. Їх вбивали просто на вулиці, декому зв'язували руки і стріляли в потилицю, частина вбитих – неповнолітні. У тяжкий період, коли вся Україна згуртувалася, щоб чинити супротив загарбникам, на жаль, були і випадки ухилення від призову, що також негативно вплинуло на кількість жертв, і саме відповідальності за це кримінальне правопорушення вирішили присвятити цю статтю.

Проблема належного нормативно-правового регулювання процесу мобілізації та відповідальності за ухилення від призову не втрачає актуальності, а її розв'язання дозволить покращити механізм функціонування як Центрів комплектування та соціальної підтримки, так і загального мобілізаційного процесу як на початку розгортання бойових дій у найкритичніший момент, так і наразі в процесі зміцнення обороноздатності держави та продовженню деокупаційних заходів на Сході та Півдні України.

У статті було здійснено аналіз підходів, способів та особливостей нормативно-правового регулювання процесу мобілізації та відповідальності за ухилення від призову в різних європейських та пострадянських державах. Нами було запропоновано власну модель кримінально-правового забезпечення відповідальності за ухилення від призову під час мобілізації.

У ході наукового дослідження було виявлено ряд спільних підходів, закріплених у законодавстві України та більшості кримінальних кодексів іноземних держав, щодо відповідальності за ухилення від призову під час мобілізації. Хоча вони за природним характером і є спільними, але передбачають різні санкції за вчинення кримінального правопорушення, що викликає підвищений інтерес дослідників.

Обираючи країну, чиє законодавство підлягало аналізу, звертали увагу насамперед на держави: з високим рівнем обороноздатності, соціально-політичну складову держави, як часто і наскільки вдало вона брала участь у військових операціях і війнах різного рівня та характеру ведення бойових дій.

Вивчення й узагальнення позитивного досвіду кримінально-правового забезпечення відповідальності за ухилення від призову під час мобілізації дозволило нам запропонувати шляхи вдосконалення національного законодавства щодо запобігання та вирішення проблеми ухилення від призову.

Ключові слова: міжнародний досвід, призов, мобілізація, воєнний стан, ухилення від призову, Збройні сили України, інші військові формування згідно із законом.

Постановка завдання. Основною метою дослідження є аналіз міжнародного досвіду у встановленні кримінальної відповідальності за ухилення від призову на строкову службу за мобілізацією та військову службу за призовом осіб офіцерського складу.

Постановка проблеми. Останні вісім років питання призову як ключовий фактор національної безпеки на порядку денному для Української держави стало досить важливим. Стаття 65 Конституції України закріплює, що основним обов'язком кожного громадянина України є захист Вітчизни. Сьогодні воєнний стан зумовлює перегляд базових сфер суспільних відносин та оновлення правового забезпечення у призовній діяльності Збройних сил України та інших військових формувань. Також невід'ємною частиною у цих відносинах громадянина і держави є запобігання кримінальних правопорушень, що вчиняються як у мирний час, так і в період мобілізації.

Вищезазначене, безумовно, загрожує стабільності й безпеці України. Особливої актуальності проблема протидії злочинності набуває в умовах подолання терористичної загрози і збереження територіальної цілісності нашої держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження питання кримінально-правового регулювання відповідальності за ухилення від призову було предметом наукового пошуку таких вітчизняних науковців, як: А. Ю. Александрова, М. І. Бажанова, О. М. Бандурки, В. В. Голіна, П. Ф. Грішаніна, Ю. О. Данилевської, Р. В. Касторкіна, О. В. Кришевича, Я. Ф. Фокіна, Р. С. Орловського, А. М. Притули, Є. Л. Стрельцова, В. В. Федосєєва, М. І. Хавронюка, В. В. Шаблістого та інших експертів.

Виклад основного матеріалу. 24 лютого 2022 року Президент України оголосив загальну мобілізацію у відповідь на повномасштабне вторгнення Росії в Україну. За винятками, передбаченими законом, мобілізації підлягають усі громадяни України віком від 18 до 60 років, здатні до військової служби. Під час мобілізації громадяни зобов'язані з'явитися до військової частини або на збірний пункт територіального центру комплектування та соціальної підтримки у строк, зазначений в отриманому документі.

За невиконання такого наказу в Кримінальному кодексі України (далі – КК України) передбачено кримінальну відповідальність, а саме «ухилення від призову на військову службу під час мобілізації карається позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років».

Більшість дослідників схиляються до думки, що проблема ухилю від проходження від строкової військової служби в лавах Збройних сил України та інших військових формуваннях (ст. 335 КК України) носить соціальний та прогресуючий характер: так, 2014 р. за цією статтею було порушено 10 кримінальних справ; 2015 р. зареєстровано 342 справи; 2016 р. – зареєстровано 1 677 справ; 2019 р. притягнули до кримінальної відповідальності за цією статтею 423 особи; 2020 р. – зареєстровано 420 кримінальних правопорушень, з них 191 провадження закрито за відсутністю складу злочину [7].

До 2014 року стаття 336 КК України взагалі вважалася «мертвою», адже не застосовувалась у судовій практиці, але за останні роки ситуація змінилась: 2014 р. за вчинення злочину, передбаченого ст. 336 КК України, притягнуто до відповідальності 676 осіб, з них засуджено 139 осіб; 2015 р. притягнуто до відповідальності 2 252 особи, з них 935 осіб засуджено; 2016 р. притягнуто до відповідальності 296 осіб, з них засуджено 220 осіб; 2017 р. – 28 осіб [1, с. 228].

Але більша частина рішень суддів виносилася за статтею 69 КК України, а саме призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом, що викликало невдоволення і могло призводити до антипатріотичних поглядів та відсутності мотивації служити в рядах Збройних сил України, зокрема ухилятися від строкової служби (ст. 335 КК України) та призову за мобілізацією (ст. 336 КК України) [3, с. 177].

З початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну станом на 30 серпня 2022 року в Єдиному державному реєстрі судових рішень перебувало 66 вироків про кримінальні правопорушення, передбачені ст. 336 КК України. Про це йдеться у звіті Української Гельсінської ліги з прав людини. Вони зазначають, що жоден з вироків не був виправдувальним, тобто всі підсудні визнали себе винним в ухиленні від військової служби під час мобілізації та покарані позбавленням волі строком від 3 до 5 років.

На нашу думку, є цікавою статистика кількості вироків щодо ухилення від військової служби під час мобілізації за областями, зібрана Українською Гельсінською групою: Волинська область – 5 вироків (один щодо внутрішньо переміщеної особи); Дніпропетровська область – 7 вироків (один щодо внутрішньо переміщеної особи); Житомирська область – 1 вирок; Закарпатська область – 31 вирок (9 щодо внутрішньо переміщених осіб); Івано-Франківська область – 2 вирок (один щодо внутрішньо переміщеної особи); Кіровоградська область – 2 вирок; Львівська область – 10 вироків

(два вироки щодо внутрішньо переміщених осіб); Полтавська область – 1 вирок; Рівненська область – 1 вирок; Сумська область – 1 вирок; Харківська область – 2 вироки (два щодо внутрішньо переміщених осіб); Черкаська область – 2 вироки; Чернівецька область – 1 вирок [4]. Зауважимо, що в західних областях, крім Чернівецької області, кількість «ухилянтів», зокрема і за рахунок внутрішньо переміщених осіб, значно вища ніж на тій території України, де відбуваються бойові дії. Вважаємо, що ця статистика нам може лише показати наявність проблеми ухилення від військової служби під час мобілізації, а справжня кількість випадків проблеми ухилення від військової служби під час мобілізації значно більші [4].

Для вирішення вищезазначених проблем варто вивчити міжнародний досвід провідних країн світу. Не вбачаємо доцільним вивчати досвід країни-агресора – Росії та ряду інших країн: Білорусі, Вірменії, Узбекистану, які потурають воєнним злочинам і геноциду проти українського народу та намаганням позбавити Україну суверенітету шляхом надання своєї території як плацдарму.

Але єдине, що варто зазначити, це те, що в Росії під час здійснення «часткової» мобілізації введена нова санкція – засудження до 10 років позбавлення волі за ухилення від мобілізації та відмови воювати на території іншої держави.

КК Молдови як однієї із пострадянських країн має багато спільного з КК України: він містить статтю 354 «Ухилення від призову за мобілізацією», за якою за ті самі дії, вчинені у воєнний час, передбачено позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років. За статтею 353 за ухилення від призову на строкову службу, військову службу особи офіцерського складу шляхом симуляції хвороби, підроблення документів або іншого обману караються штрафом у розмірі до 650 умовних одиниць або безоплатними виправними роботами строком від 100 до 150 годин [5].

Аналогічні положення закріплені і в статті 174 КК Казахстану «Ухилення від призову на військову службу за мобілізацією у Збройні Сили, інші війська та військові формування Республіки Казахстан», і такі кримінальні правопорушення караються позбавленням волі на строк до п'яти років; ухилення від подальших призовів, ті самі дії, вчинені у воєнний час, – позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років [6].

Вивчаючи міжнародний досвід регулювання кримінальної відповідальності у сфері здійснення процедури призову до строкової служби до збройних сил, варто наголосити, що у світі відсутня єдина система проведення мобілізаційних заходів у комплектуванні власної армії. Розрізняють такі основні способи формування армії:

1. *За контрактом.* Ця система діє у багатьох демократичних державах, де в основі комплектування армії лежить добровільність громадянина, що свідомо вирішив підписати контракт з власними збройними силами, в основі лежить власне бажання та вибір.

2. *За призовом.* В основі цієї системи у комплектуванні лежить доукомплектування контрактної армії певною кількістю призовників, а у випадку невиконання громадянином свого конституційного обов'язку держава може застосовувати інститут примусу.

Також розрізняють формування армії:

а) за історичними традиціями (де служіння у збройних силах є частиною ритуалу і як атрибутука культури народу). До таких держав варто відносити Швейцарію, Ватикан;

б) у разі несприятливого соціально-економічного становища, коли держава фінансово не спроможна дозволити собі повністю укомплектовувати власну армію лише контрактниками. До таких держав відносять більшу частину пострадянських держав (зокрема, і Україну до січня 2022 року), деякі африканські держави;

в) у випадку існуючої загрози інтервенції з боку іншої держави або реальної терористичної загрози. До таких держав відносяться Ізраїль, Туреччину.

Кримінальний кодекс Болгарії містить главу 13 «Військові злочини», додаткові положення якої дають можливість звільнення винного, який вчинив перелічені у ст. 406 військові злочини, якщо вчинене істотно не вплинуло на військову дисципліну, від кримінальної відповідальності із накладенням на нього дисциплінарного стягнення (у разі арешту його строк може бути збільшено, порівняно зі звичайним дисциплінарним арештом, до 30 діб) або з розглядом його діяння відповідним судом честі чи товаришеским судом честі, чи товаришеским судом військовослужбовців строкової служби. Таке покарання, як довічне ув'язнення без можливості його заміни позбавленням волі, не може бути призначене військовослужбовцю, який не досяг 18-річного віку (ст. 38-а). Серед передбачених главою 13 «Військові злочини» КК Болгарії до специфічних можна віднести такі злочини: ухилення від несення військової служби, поєднане із залишенням меж країни (ст. 386). У КК Болгарії немає терміна «дезертирство». Але статтею 382 Кодексу передбачено, що самовільне залишення військової частини з наміром назавжди ухилитися від служби, незалежно від строку ухилення, карається позбавленням волі на строк від одного до восьми років.

В Азербайджані у розділі 25 КК передбачено статтю 321 «Ухилення від військової служби». У ній передбачено, що за ухилення без законних підстав від чергового призову на військову службу або від призову з мобілізації з метою ухилення від проходження військової служби карається позбавленням волі на строк до двох років. За ті самі діяння, скоєні у воєнний час, караються позбавленням волі на строк від трьох до шести років. У статті 335 КК Азербайджану «Ухилення від виконання обов'язків військової служби» унормовано, що за тимчасове ухилення військовослужбовця від виконання обов'язків військової служби шляхом заподіяння будь-якої шкоди своєму здоров'ю, симуляції хвороби, підробки документів або іншого обману карається обмеженням з військової служби на строк до одного року або утриманням у дисциплінарній військовій частині на строк до одного року. Ті самі діяння, вчинені з метою повного ухилення від виконання обов'язків військової служби, караються обмеженням з військової служби терміном до двох років або утриманням у дисциплінарній військовій частині терміном до двох років. Ті самі дії, скоєні під час війни або у бойовій обстановці, караються позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років [9].

Кримінальний кодекс Литви статтею 536 «Ухилення від призову на обов'язкову військову службу» передбачає, що призовник, який ухиляється від призову на

обов'язкову військову службу шляхом порушення свого здоров'я, симуляції хвороби, підробки документів або іншим обманом, карається арештом або позбавленням волі на строк до трьох років. У статті 535 закріплено, що за ухилення від призову на військову службу у воєнний час, призовник або воїн активного резерву, які ухиляються від призову на військову службу під час воєнного стану, карається позбавленням волі на строк до п'яти років. Призовник, який ухиляється від виконання обов'язків військової служби шляхом порушення свого здоров'я, симуляції хвороби, підробки документів або іншим обманом, відповідно до статті 538, карається позбавленням волі на строк до трьох років. А якщо він вчинив діяння, передбачене частиною 3 цієї статті, під час воєнного стану або у разі виконання бойового завдання, або якщо це діяння спричинило тяжкі наслідки, карається позбавленням волі на строк від чотирьох до восьми років [2].

Значну кількість норм щодо особливостей кримінальної відповідальності військовослужбовців містить Військовий Кримінальний Кодекс Норвегії. Частина 2 Військового КК Норвегії складається з чотирьох глав, якими встановлена відповідальність за: незаконну відсутність, втечу та інше ухилення від служби (глава 4); злочини чи правопорушення, які стосуються військової субординації (глава 5); зловживання владою (глава 6); злочини чи правопорушення з урахуванням особливих службових обов'язків і військового порядку (глава 7). Главою 1 «Сфера дії Закону» встановлено, що покаранню за цим КК підлягають: а) усі особи, які перебувають на службі збройних сил Королівства, за винятком чиновників, які перебувають на військовій юридичній службі; б) усі ті, хто пересувається на військовому кораблі у морському поході або у воєнний час; в) цивільні особи, які здійснюють службу для збройних сил, за винятком чиновників, які перебувають на військовій юридичній службі; г) військовополонені, які перебувають під військовою охороною; д) цивільні особи, які чинять опір вимогам воєнної реквізиції або порушують вимоги Женевських конвенцій; е) деякі інші особи, які вчинили окремі злочини, прямо перелічені у § 9. Відповідно до § 10, якщо Норвегія перебуває у союзі з іншою воюючою державою, кримінально карані діяння, вчинені норвезьким військово-службовцем проти військовослужбовця цієї держави, за принципом взаємності, караються так само, якби вони були вчинені проти норвезького військово-службовця. Цей КК застосовується і тоді, коли кримінально карані діяння вчиняються за кордоном (§ 11) [7, с. 268].

У Франції діє військово-кримінальний кодекс, і військові злочини визначаються як в ньому, так і в деяких інших спеціальних законах. У Військово-кримінальному Кодексі Франції згадується лише про такий специфічний злочин, як державна зрада військовослужбовця (статті 411-1 і 411-2). Цей Кодекс передбачає специфічні види покарань: позбавлення військового звання, звільнення зі служби (ст. 385). Судимість за військовий злочин чи проступок не враховується надалі у разі рецидиву (ст. 371), а також не є перешкодою для надання відстрочки, але норми про відстрочку з випробуванням застосовуються до військовослужбовців з певними застереженнями (ст. 369) [10].

Відповідальність за військові злочини у Німеччині передбачено Військово-кримінальним законом. Відповідно до зазначеного закону дезертирством є самовільне залишення військової частини з метою назавжди ухилитись від військової служби незалежно від строку ухилення. Закон зазначає, що на кваліфікацію діяння не впливає, коли воно було вчинено: чи на початку проходження військової служби, чи наприкінці. Як покарання за вчинення цього злочину, передбачено позбавлення волі на строк до п'яти років. Але якщо дезертир затриманий упродовж місяця з дня залишення служби і бажає відслужити строк військової служби, суд може призначити покарання у вигляді позбавлення волі на строк не більше трьох років. Згідно з Військово-кримінальним законом Німеччини тільки до військовослужбовців може бути застосоване таке покарання, як арешт [8, с. 815].

Існування у сучасних державах такої специфічної сфери державного управління, як військове управління, об'єктивно викликає потребу у відповідному кримінально-правовому забезпеченні цієї сфери суспільних відносин. Цим пояснюється існування окремої військової юрисдикції, наявність у багатьох країнах військових судів, військових прокуратур і слідчих, відповідного кримінального законодавства, яким регулюється здійснення правосуддя. Існування військових судів у Бельгії, Нідерландах, Швеції, Італії, Іспанії, Польщі закріплено на конституційному рівні, що передбачає їх існування як у мирний, так і у військовий час.

Проведений аналіз кримінального законодавства України та вищезгаданих держав виявив ряд подібних ознак: у структурі – це загальна та особлива частини, наявність багатьох інститутів, що свідчить про однакові економічні, політичні, правові фактори розвитку кримінального законодавства.

Але нами виявлено і ряд відмінностей: мають свої особливості розгляд кримінальних справ у Великобританії, США, Нідерландах; у Австрії, Франції, Польщі та Грузії законодавством передбачено відповідальність за ухилення від військової служби залежно від умов мирного або воєнного часу. Як бачимо, кожна країна реформує своє законодавство щодо відповідальності за різним ухиленням від військової служби власним шляхом. Водночас кращий світовий досвід переконує, що створення професійної армії розв'язує багато проблем. На сучасному етапі реформування кримінального законодавства, приведення його у відповідність до загальноєвропейського рівня нашої державі необхідно більш ретельне вивчення розвитку кримінального права європейських країн з метою використання та імплементації цього досвіду для вдосконалення кримінального права в Україні.

Окремої уваги потребує дослідження КК Ізраїлю – держави, яка перебуває в стані війни із самого початку її існування. До того ж Україна планує взяти за приклад її військову модель забезпечення охорони безпеки та правопорядку.

На нашу думку являє собою інтерес, що Кримінальний кодекс Ізраїлю містить Главу «Заподіяння шкоди збройним силам». Відповідно до статті 109 тюремним ув'язненням строком на п'ять років карається особа, яка закликала або підбурювала особу, яка повинна проходити службу у збройних силах, щоб вона не служила в них. Той, хто закликав або підбурював особу, яка проходить службу в збройних силах,

дезертирувати зі служби або під час військових дій, а також допомагав такій особі в дезертирстві, карається позбавленням волі строком на сім років. Той, хто надав особі, яка зобов'язана проходити службу, притулок, та приховував особу, щодо якої в нього були підстави вважати, що вона є дезертиром, карається тюремним ув'язненням строком на три роки. Той, хто вчинив аналогічний злочин під час ведення військових дій Ізраїлем або ведення ворожих військових дій проти Ізраїлю, карається тюремним ув'язненням терміном на п'ятнадцять років. Законодавчо закріплено, що «дезертирство» – відсутність на службі озброєних силах з наміром не повернутися» [8].

Висновки. Якість кримінально-правового регулювання залежить насамперед від рівня обороноздатності та боєготовності збройних сил, досвіду ведення бойових дій і розвитку соціально-економічної сфери життя. Перебуваючи багато років у стані війни, Україна виконала ряд значних перетворень у законодавчих нормах, зокрема і кримінально-правових актах.

Здійснивши детальний аналіз міжнародного законодавства держав-партнерів як Європейського Союзу, так і пострадянських держав, що не здійснюють потурання ворогові у веденні агресивної, безпринципної, геноцидної війни проти українського народу, можна дійти такого висновку: основною проблемою пострадянських держав є той факт, що після проголошення своєї незалежності більшість держав приймала основні нормативно-правові акти поспіхом, приблизно в один період часу, що часто завершувалося звичайним запозиченням один в одного та не враховувало можливого ведення бойових дій проти одне одного. У переважній більшості країн пострадянського регіону ухилення від призову за мобілізацією є кримінальним правопорушенням, тоді як у багатьох європейських державах кримінально врегульовані саме окремі процеси мобілізації. Імплементация досвіду провідних європейських країн щодо кримінального врегулювання окремих процесів мобілізації дозволить Україні покращити ефективність мобілізаційних механізмів держави.

На нашу думку, в основу модернізації моделі військово-кримінального законодавства в Україні має лягти поєднання досвіду Франції (створення відокремленого військового кодифікованого законодавства) та імплементация ряду норм, що врегульовують військову модель забезпечення охорони безпеки та правопорядку, передбачених в Ізраїлі, – країні з найбільшим бойовим досвідом та достатньо розвиненим нормативно-правовим забезпеченням.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Шаблистий В. В., Александрова А. Ю. Кримінальна відповідальність за ухилення від призову за мобілізацією : монографія / за заг. ред. д-ра юрид. наук, доц. В. В. Шаблистого. Дніпро : Видавець Біла К.О., 2019. 136 с.
2. Александрова А. Ю. Окремі результати дослідження форм реалізації кримінальної відповідальності за ухилення від призову за мобілізацією. *Науковий вісник ДДУВС*. 2017. № 2. URL : <https://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/296/1/34.pdf> (дата звернення: 08.01.2023).

3. Військовий синдром «АТО»: актуальність та шляхи вирішення на державному рівні. *Збірник наукових праць Харківського університету Повітряних Сил*. 2015. Вип. 2(43).
4. Лихачов Р. 66 вироків за ухилення від мобілізації за півроку: найбільше на Закарпатті / офіційний сайт Української Гельсінської групи. URL : <https://helsinki.org.ua/articles/66-vyrokiv-za-ukhylennia-vid-mobilizatsii-za-pivroku-naybilshe-na-zakarpatti/> (дата звернення: 08.01.2023).
5. Кримінальний кодекс Республіки Молдова від 18.04.2002 № 985. URL : <http://lex.justice.md/viewdoc.php?action=view&view=doc&id=331268&lang=2> (дата звернення: 01.01.2023).
6. Кримінальний кодекс Республіки Казахстан від 03.07.2014 № 226-V. URL : <https://online.zakon.kz/m/amp/document/31575252> (дата звернення: 08.01.2023).
7. Про роботу органів прокуратури. Офіс генерального прокурора. Офіційний звіт про роботу органів прокуратури за січень 2022 рік. URL : <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (дата звернення: 20.04.2022).
8. Закон про кримінальне право Ізраїлю. Видання друге, перероб. та допов. від 2010 року. URL : <http://library.khpg.org/files/docs/1375279180.pdf> (дата звертання: 12.01.2023).
9. Кримінальний кодекс Азербайджанської республіки, затверджений Законом Азербайджанської Республіки від 30 грудня 1999 № 787-IQ. URL : http://continent-online.com/Document/?doc_id=30420353#pos=3755;-38 (дата звернення: 12.01.2023).
10. Військово-кримінальний кодекс Франції (новий) від 1 січня 2021 року. URL : https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006071360/ (дата звернення: 24.01.2023).

REFERENCE

1. Shablystiy V. V., Aleksandrov A. Yu. Criminal responsibility for evasion of the draft for mobilization : monograph / in general ed. doctor of law of Science, Assoc. V. V. Sablystogo. Dnipro : K.O. Bila Publisher, 2019. 136 p.
2. Aleksandrova A. Yu. Separate results of the research on the formation of criminal liability for evasion of the draft for mobilization. *Scientific Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 2017. No. 2. URL : <https://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/296/1/34.pdf> (application data: 08.01.2023).
3. The ATO military syndrome: relevance and non-state solutions. *Collection of scientific works of the Kharkiv Air Force University*. 2015. Issue 2(43).
4. Lykhachev R. 66 sentences for evasion of mobilization in six months: the most in Transcarpathia / Official website of the Ukrainian Helsinki Group. URL : <https://helsinki.org.ua/articles/66-vyrokiv-za-ukhylennia-vid-mobilizatsii-za-pivroku-naybilshe-na-zakarpatti/> (access date: 08.01.2023).

5. Criminal Code of the Republic of Moldova No. 985 of April 18, 2002. URL : <http://lex.justice.md/viewdoc.php?action=view&view=doc&id=331268&lang=2> (access date: 01.01.2023).
6. Criminal Code of the Republic of Kazakhstan dated July 3, 2014 No. 226-V. URL : <https://online.zakon.kz/m/amp/document/31575252> (access date: 08.01.2023).
7. About the work of the prosecutor's office. Office of the Prosecutor General. Official report on the work of the prosecutor's office for January 2022. URL : <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-tarezu-ltati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (date of application: 04.20.2022).
8. Israeli Criminal Law. Second Revised and Amended Edition of 2010. URL : <http://library.khpg.org/files/docs/1375279180.pdf> (accessed on: 12.01.2023).
9. Criminal Code of the Republic of Azerbaijan, approved by the Law of the Republic of Azerbaijan dated December 30, 1999 No. 787-IQ. URL : http://continent-online.com/Document/?doc_id=30420353#pos=3755;-38 (access date: 12.01.2023).
10. Military Criminal Code of France (new) from January 01, 2021. URL : https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006071360/ (access date: 24.01.2023).

N. Lagovska, A. Teslytskyi. International experience regulating criminal responsibility for conscription evasion in the conditions of martial state: experience for Ukraine

In the process of investigating the issue of criminal liability for draft evasion, a full-scale invasion of the Russian Federation took place on the territory of sovereign, independent Ukraine. This event gave a new wave in the mobilization process to the ranks of the Armed Forces of Ukraine and other military formations, therefore it gained new significance and relevance for Ukrainian society.

The Russian invasion of Ukraine on February 24, 2022, the so-called "special military operation" will forever remain a tragic page in the history of Ukraine, which is abundantly sprinkled with the blood of our defending soldiers and civilians. The heroic behavior of our defenders broke the plans for a quick capture of the capital and made significant adjustments to the plans of the invader. Unable to carry out the plans of the higher leadership, the invading soldiers committed a huge number of criminal offenses against the civilian population, violating the rules of war. In Buch alone, the Russians shot at least 280 civilians. They were killed just on the street, some had their hands tied and shot in the back of the head, some of the killed were minors. In a difficult period, when all of Ukraine rallied to resist the invaders, unfortunately, there were also cases of evasion of the draft, which also had a negative impact on the number of victims, and it is to the responsibility for this criminal offense that we decided to dedicate our article.

The problem of proper regulatory and legal regulation of the mobilization process and responsibility for draft evasion does not lose its relevance, and its solution will allow to improve the functioning mechanism of both the Recruitment and Social Support Centers and the general mobilization process, both at the beginning of the deployment of hostilities at the

most critical moment, and currently in the process of strengthening the state's defense capabilities and continuing de-occupation measures in the East and South of Ukraine.

The article analyzed the approaches, methods, and features of regulatory and legal regulation of the mobilization process and responsibility for draft evasion in various European and post-Soviet states. We proposed our own model of criminal law enforcement of responsibility for evasion of the draft during mobilization.

In the course of the scientific research, a number of common approaches enshrined in the legislation of Ukraine and the criminal codes of most foreign countries regarding responsibility for evasion of the draft during mobilization were revealed. Although they are common in nature, they provide for different sanctions for committing a criminal offense, which arouses the increased interest of researchers.

When choosing a country whose legislation was to be analyzed, attention was paid, first of all, to states: with a high level of defense capability, the socio-political component of the state, how often and how successfully it participated in military operations and wars of various levels and nature of hostilities.

Studying and summarizing the positive experience of criminal law enforcement of liability for draft evasion during mobilization allowed us to propose ways to improve national legislation on the prevention and resolution of the draft evasion problem.

Keywords: international experience, conscription, mobilization, martial law, evasion of conscription, Armed Forces of Ukraine, other military formations in accordance with the law.

Стаття надійшла до редколегії 24 березня 2023 року

УДК 347.19

DOI 10.33244/2617-4154.2(11).2023.108-114

Н. А. Лугіна,*канд. юрид. наук, доцент**e-mail: natali.lugina7@gmail.com,***ORCID ID 0000-0001-6005-2943;****С. В. Дем'яненко,***Державний податковий університет**e-mail: sofademyanenko@gmail.com***ORCID ID 0009-0001-1197-0593**

КОРУПЦІЙНІ КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ В УМОВАХ ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ

У статті досліджуються корупційні кримінальні правопорушення, які вчиняються в умовах дії воєнного стану. Визначаються основні чинники, що сприяють вчиненню корупційних діянь. Окреслено шляхи боротьби з корупцією та запропоновано зміни до Кримінального кодексу України.

На шляху вступу до ЄС боротьба з корупцією має особливо важливе значення. Проведення антикорупційної реформи розпочалося ще 2014 року, наслідком якої є створення нових спеціалізованих органів, ухвалення ряду законодавчих змін, звільнення одних високопосадовців і призначення інших. Однак, незважаючи на це, корупція все ще триває і боротьба з нею особливо гостро постає в умовах воєнного стану, адже кожне корупційне кримінальне правопорушення віддаляє Україну від перемоги у боротьбі з агресією російської федерації. Це зумовлює актуальність теми дослідження та необхідність аналізу законодавчого регулювання, вивчення проблематики і запропонування шляхів її вирішення.

Аргументовано думку про те, що для окреслення шляхів боротьби з корупцією насамперед потрібно виявити причини, що сприяють її вчиненню. Причин для вчинення корупційних діянь є досить багато. Серед них є як об'єктивні, так і суб'єктивні. Це – тонізація економіки, недостатня кримінальна відповідальність за вчинення корупційних правопорушень, перерозподіл державної власності, занепад економіки та правовий нігілізм.

Доведено, що для боротьби з корупцією варто посилити кримінальну відповідальність шляхом внесення змін до Кримінального кодексу України, адже існуюча нині відповідальність за вчинення корупційних діянь не сприяє посиленню правосвідомості громадян і зменшенню корупційних кримінальних правопорушень.

Ключові слова: *корупція, державний бюджет, службові особи, фінансова допомога, кримінальна відповідальність.*

Постановка проблеми. Корупція спричиняє значну шкоду державі та її народу, адже через корупційні схеми великі суми коштів не надходять до державного бюджету, які повинні спрямовуватися на галузі освіти, медицини, науки й оборони. Наділяючи службових осіб певними правами та владою, закон разом з тим вимагає, щоб ці права і влада використовувалися виключно в інтересах служби. Посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України. Разом з тим кількість вчинених корупційних кримінальних правопорушень є досить великою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та прикладні аспекти корупційних кримінальних правопорушень, вивчали такі науковці, як: О. О. Дудоров, О. О. Житний, К. П. Задоя, М. І. Мельник, В. І. Тютюгін, В. О. Навроцький, М. І. Хавронюк, Н. М. Ярмиш, В. І. Осадчий, А. В. Савченко.

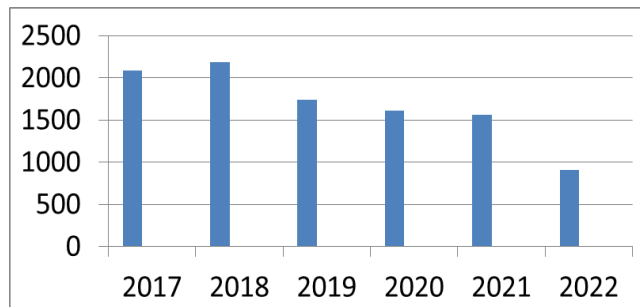
Постановка завдання. Метою дослідження є аналіз корупційних кримінальних правопорушень в умовах дії воєнного стану та пошук шляхів боротьби з ними.

Виклад основного матеріалу. За весь період незалежної України однією з її найгостріших проблем є корупція. В Індексі сприйняття корупції міжнародної організації Трансперенсі Інтернешнл за 2021 рік Україна посіла 122 місце зі 180 країн, що досліджувалися. За рік наш показник знизився на дну позицію, на один бал нас випереджають Єгипет, Замбія і Непал [1]. Для країни, яка визначила боротьбу з корупцією як є одне із основних завдань державної політики, це є досить негативним результатом, який свідчить про неефективність здійснення антикорупційної політики.

Корупція спричиняє значну шкоду державі та її народу, адже через корупційні схеми великі суми коштів не надходять до державного бюджету, які повинні спрямовуватися на галузі освіти, медицини, науки й оборони. Наділяючи службових осіб певними правами та владою, закон разом з тим вимагає, щоб ці права і влада використовувалися виключно в інтересах служби. Посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України. Разом з тим кількість вчинених корупційних кримінальних правопорушень є дуже великою. За вересень 2022 року було зареєстровано 2 260 кримінальних правопорушень, передбачених стст. 368–370 КК України, та вручено повідомлення про підозру 1 186 особам. За вересень 2016 року таких кримінальних правопорушень було зареєстровано 835 та вручено повідомлення про підозру 359 особам [2]. На графіку відображено річну кількість зареєстрованих фактів одержання неправомірної вигоди службовою особою (ст. 368 ККУ).

Такі дані мають і позитивне значення, оскільки свідчать про підвищення ефективності роботи органів, що займаються розслідуванням корупційних кримінальних правопорушень.

Проведення антикорупційної реформи розпочалося ще 2014 року, наслідком якої є створення нових спеціалізованих органів, ухвалення ряду законодавчих змін, звільнення одних високопосадовців і призначення інших. Однак, незважаючи на це, корупція все ще триває і боротьба з нею особливо гостро постає в умовах воєнного стану, адже кожне корупційне кримінальне правопорушення віддаляє Україну від перемоги у боротьбі з агресією російської федерації.

Вирішення цієї проблеми ставить перед українськими юристами-науковцями значну кількість питань, розв'язання яких неможливо досягти без проведення ґрунтовних теоретичних досліджень. Методологія роботи ґрунтується на принципах соціального гуманізму та діалектичного взаємозв'язку об'єктивних і суб'єктивних факторів суспільного розвитку. Із загальнонаукових методів дослідження застосовані прийоми логічного методу (аналіз, синтез, індукція, дедукція), структурно-функціональний і системний методи.

В умовах воєнного стану корупційні кримінальні правопорушення вчиняються як пересічними громадянами, так і військовослужбовцями та службовими особами, що здійснюють функції представників влади чи місцевого самоврядування. У процесі проведеного дослідження було проаналізовано судові рішення різних інстанцій у Чернівецькій області. Аналіз показує, що велику частку кримінальних правопорушень, які передбачені ст.ст. 368 та 369 КК України, займають правопорушення вчинені з метою ухилення від призову на військову службу та незаконного перетинання державного кордону. Так, Глибоцьким районним судом Чернівецької області особу було визнано винною у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 369 КК України, і призначено покарання у виді штрафу в розмірі однієї тисячі неоподаткованих мінімумів доходів громадян за надання прикордоннику грошових коштів у сумі 400 євро для отримання дозволу на перетин кордону [3]. Таких прикладів досить багато.

Станом на 28 жовтня 2022 року Держприкордонслужба від початку дії воєнного стану зафіксувала спроби незаконного перетину кордону більш ніж 8 тисячами військовозобов'язаних чоловіків [4].

У ході дослідження також було здійснено аналіз корупційних кримінальних правопорушень, що вчиняються працівниками правоохоронних органів, які повинні забезпечувати законність і правопорядок. Згідно з опублікованими Офісом Генерального прокурора даними за вересень 2022 року працівниками правоохоронних органів було вчинено 30 кримінальних правопорушень, передбачених ст.ст. 368–370 КК України [2].

У серпні Сарненський районний суд Рівненської області виніс вирок щодо дільничного офіцера поліції відділу превенції за вимагання неправомірної вигоди у розмірі 500 доларів США за невжиття заходів щодо мобілізації для певної особи.

Судом було призначено покарання у розмірі 17 тисяч гривень штрафу із заборобою займати посади в правоохоронних органах на один рік.

Вчиняються корупційні кримінальні правопорушення і на більш високому рівні. Так, 31 жовтня НАБУ та Спеціалізована антикорупційна прокуратура оголосили підозру колишній керівниці департаменту капітального будівництва Міністерства оборони України у розтраті 18,66 млн грн, виділених на купівлю житла для військових.

З початком повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну збільшилася допомога від європейських держав для зміцнення обороноздатності та відбудови нашої країни. Однак зі збільшенням допомоги збільшилась і кількість корупційних схем.

До прикладу, у квітні у Львові було затримано в. о. міського голови одного із міст за продаж гуманітарної допомоги з Фінляндії. Посадовець вимагав та одержав 100 тисяч гривень за передачу автобуса, який міська рада отримала безкоштовно.

Також у серпні НАБУ оголосило про підозру співробітникам Запорізької міської ради у незаконному привласненні гуманітарної допомоги, легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, та незаконному збагаченні. Агент НАБУ Є. Шевченко в одному зі своїх дописів у соціальній мережі «Фейсбук» зазначив, що посадовці розкрадали гуманітарну допомогу та продавали її через торговельні мережі «Сільпо» та «АТБ», йдеться про суму близько мільйона доларів США.

Якщо і надалі допомога спрямовуватиметься не за призначенням, то уряди інших держав припинять таку допомогу і намагатимуться повернути свої кошти.

Для окреслення шляхів боротьби з корупцією насамперед потрібно виявити причини, що сприяють її вчиненню. Одним із основних чинників вчинення корупційних кримінальних правопорушень, що належить до соціально-психологічних факторів, є недоброчесність громадян. Проведені дослідження показують, що в Україні рівень правової свідомості залишається доволі низьким. За результатами цих досліджень, 54 % опитаних людей, зізнались, що готові порушувати закон за певних обставин, і у разі здійснення правопорушення вони схильні до неправомірного ухилення від покарань [5, с. 119].

SIGMA 2018 року оцінила стан галузі прав у сфері державного управління в Україні. Ефективність відбору державних службовців було оцінено на 2 бали з 5 можливих, а ефективність переведення та звільнення з державної служби – на 3 бали. Загалом стан справ оцінено як позитивний, однак майже за 20 показниками зміни відсутні [6].

Під час проведення антикорупційної реформи було внесено зміни до системи відбору кандидатів на державну службу, однак, незважаючи на це, на посади призначаються працівники, метою яких є здійснення професійної діяльності з отриманням неправомірної вигоди. Повної стабільності у кадровій системі державних службовців так і не було досягнуто. Наразі під час дії воєнного стану особи призначаються без конкурсного відбору, лише на підставі поданої заяви та заповненої особової картки, що створює додаткові корупційні ризики.

На сьогодні також відсутній чіткий механізм здійснення громадського контролю за використанням допомоги, що надана міжнародними організаціями.

Пропонуємо створити єдину відкриту онлайн-платформу для відстеження спрямування міжнародної допомоги Україні (у тій частині, що не є державною таємницею). На нашу думку, для того щоб робота платформи була ефективною, вона повинна містити такі розділи:

- 1) пакети фінансової допомоги, що мають надійти до України, та план їх розподілу;
- 2) стан фінансування кожної галузі економіки у країні в цілому та окремо за регіонами;

- 3) звіт щодо використання допомоги, що надійшла.

Наприклад, фінансову допомогу від США було розподілено так: 220 мільйонів доларів на закупівлю 45 комплексів БПЛА, 2 мільйони доларів на закупівлю бронезилетів тощо. Також доцільно було б створити розділ, в якому командири військових частин, керівники медичних закладів та закладів освіти могли б повідомляти про ненадходження допомоги, яка планувалася надійти. Для кращого сприйняття інформації населенням можна створити інфографіки, які б демонстрували у відсотковому відношенні розподіл допомоги. За наповнення платформи має відповідати Міністерство цифрової трансформації України, а Кабінет Міністрів України повинен здійснювати контроль за правильністю та своєчасністю надання таких звітів.

Варто також посилити кримінальну відповідальність за вчинення корупційних кримінальних правопорушень. Як показує практика, покарання за корупційне діяння у вигляді штрафу від однієї до чотирьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян не сприяє посиленню правосвідомості громадян і зменшенню корупційних кримінальних правопорушень.

У Верховній Раді України 04.05.2022 зареєстровано законопроект № 7348 «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за корупційні діяння під час дії воєнного стану». Пропонується статтю 111 КК України доповнити частиною третьою такого змісту у період дії воєнного стану та впродовж одного року після його припинення чи скасування незаконне збагачення набуття особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, активів, вартість яких більше ніж на шість тисяч п'ятсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян перевищує її законні доходи, є державною зрадою [7].

Однак варто зауважити, що, відповідно до Кримінального кодексу України, державною зрадою є діяння, метою якого є завдати шкоду суверенітетові, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України [8], тоді як метою корупційного діяння є набуття у власність активів у значному розмірі.

Відмінні і родові об'єкти цих кримінальних правопорушень. Родовим об'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 111, є суспільні відносини з охорони основ національної безпеки України, а кримінального правопорушення, передбаченого ст. 368-2 – суспільні відносини, що забезпечують нормальну діяльність у сфері державної влади, місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій. З теоретичної точки зору таке об'єднання кримінальних правопорушень було б не зовсім правильним.

Висновки. Отже, на підставі вищевикладеного можна зробити висновок, що кількість корупційних кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану залишається досить великою. Корупційні діяння вчиняються через низьку правову культуру громадян, неефективність відбору державних службовців та недостатню кримінальну відповідальність.

Шляхами вирішення цієї проблеми є: удосконалення процедури проведення конкурсу на посаду держслужбовця, створення онлайн-платформи для відстеження спрямування допомоги, що надходить в Україну, та посилення кримінальної відповідальності за вчинення корупційних кримінальних правопорушень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Індекс сприйняття корупції за 2021 рік. Трансперенсі Інтернешнл Україна. URL : <https://ti-ukraine.org/research/indeks-spryjnyattya-koruptsiyi-2021/> (дата звернення: 24.02.2023).
2. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування / Офіс Генерального прокурора. URL : <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogorozsliduvannya-2> (дата звернення: 24.02.2023).
3. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106383486> (дата звернення: 24.02.2023).
4. Вїзд з України в умовах воєнного стану: як усунути корупцію. НАЗК презентувало дослідження / Національне агентство з питань запобігання корупції. URL : <https://nazk.gov.ua/uk/novyny/newrecord/> (дата звернення: 24.02.2023).
5. Дергачов Є. В. Трансформація правової свідомості суспільства в контексті забезпечення сталого розвитку : дис. ... канд. філос. наук / Соціальна філософія та філософія історії; Нац. пед. університет ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2018.
6. Monitoring Report OECD. URL : <https://www.sigmaweb.org/publications/monitoring-reports.htm> (дата звернення: 24.02.2023).
7. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за корупційні діяння під час дії воєнного стану : проєкт Закону України від 04.05.2022 URL : <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39559> (дата звернення: 24.02.2023).
8. Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 05.04.2001 № 3341ІІІ, станом на 6 листоп. 2022 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 24.02.2023).

REFERENCES

1. Corruption response index for 2021. Transparency International Ukraine. URL : <https://ti-ukraine.org/research/indeks-spryjnyattya-koruptsiyi-2021/> (access date: 24.02.2023).
2. About registration of criminal offense and results pretrial investigation. Office of the Attorney General. URL : <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogorozsliduvannya-2> (access date: 24.02.2023).

Лугіна Н. А., Дем'яненко С. В. Корупційні кримінальні правопорушення в умовах дії воєнного стану

3. Single state register of court decisions. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106383486> (access date: 24.02.2023).

4. Departure from Ukraine in the minds of the military will become: how to get rid of corruption. NAZK presented the report / National Agency for Food Protection corruption. URL : <https://nazk.gov.ua/uk/novyny/newrecord/> (access date: 24.02.2023).

5. Dergachov E. V. Transformation of legal evidence of the welfare in the context of the security of steel development : dis. for health Sciences. stupas cand. philos. Sci / Social philosophy and philosophy of history; National Pedagogical University M. P. Drahomanov. Kiev, 2018.

6. Monitoring Report OECD. URL : <https://www.sigmaweb.org/publications/monitoring-reports.htm> (access date: 24.02.2023).

7. About making amendments to the Criminal Code of Ukraine to strengthen the enforcement of corruption dues at the hour of the military camp : Draft Law of Ukraine dated 04.05.2022. URL : <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39559> (access date: 24.02.2023).

8. Criminal Code of Ukraine : Code of Ukraine dated April 5, 2001. No. 2341-III, camp on 6 sheets. 2022 URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (access date: 24.02.2023).

N. Luhina, S. Demyanenko. Corruption criminal offenses under martial law

The article examines corruption criminal offenses committed under martial law. The main factors contributing to the commission of corrupt acts are determined. Ways to fight corruption are outlined and changes to the Criminal Code are proposed.

On the way to joining the EU, the fight against corruption is of particular importance. The implementation of anti-corruption reform began in 2014, the result of which is the creation of new specialized bodies, the adoption of a number of legislative changes, the dismissal of some high-ranking officials and the appointment of others. However, despite this, corruption still continues and the fight against it is especially acute in the conditions of martial law, because every corruption criminal offense distances Ukraine from victory in the fight against the aggression of the Russian Federation. This determines the relevance of the research topic and the need to analyze legislative regulation, study the problem and propose ways to solve it.

There are many reasons for committing acts of corruption. Among them are both objective and subjective. These are the diminution of the economy, insufficient criminal responsibility for the commission of corruption offenses, redistribution of state property, the decline of the economy and legal nihilism.

The opinion is argued that in order to outline the ways of fighting corruption, first of all, it is necessary to identify the reasons that contribute to its commission.

It has been proven that in order to fight corruption, criminal responsibility should be strengthened, because the current responsibility for committing corrupt acts does not contribute to strengthening the legal awareness of citizens and reducing corruption criminal offenses.

Keywords: corruption, state budget, officials, financial aid, criminal liability.

Стаття надійшла до редколегії 16 березня 2023 року

Лугіна Н. А., Дем'яненко С. В. Корупційні кримінальні правопорушення в умовах дії воєнного стану

УДК 343.851/343.431

DOI 10.33244/2617-4154.2(11).2023.115-124

Н. А. Сперкач,

канд. юрид. наук,

Державний податковий університет

e-mail: natali.sperkach@gmail.com

ORCID ID 0000-0001-6579-126X

ТОРГІВЛЯ ЛЮДЬМИ: СУЧАСНИЙ СТАН, ДИНАМІКА ТА НАПРЯМИ ПРОТИДІЇ

У статті досліджується сучасний стан, динаміка та напрями протидії торгівлі людьми. Визначається, що в Україні торгівля людьми з початком війни ще більше загострилась, адже значна кількість людей з країни примусово вивезена країною-агресором на територію росії та білорусі, також досить складна економічна ситуація, корупція, високий рівень безробіття, поширення зовнішньої трудової міграції, диспропорції розвитку ринку праці, поширеність шахрайських схем вербування громадян, активізація діяльності міжнародних злочинних угруповань, недосконалість законодавства, правова необізнаність населення та інші фактори ризику призводять до потрапляння в ситуацію торгівлі людьми.

Особливої актуальності проблема торгівлі людьми набула в контексті повномасштабної війни, адже вона стала одним із тяжких наслідків для українського суспільства, враховуючи той факт, що мільйони людей, які були змушені евакуюватися чи за кордон, чи просто на інші території, або ті, яких примусово вивезли на територію країни-агресора, стали потенційними жертвами з високим рівнем віктимності. Саме, тому у статті досліджено напрями координації дій щодо протидії торгівлі людьми на всіх рівнях, комплексного системного підходу та швидкого реагування на потенційну загрозу чи фактичну ситуацію, що може забезпечити належний рівень соціального захисту населення та вберегти від можливих ризиків торгівлі людьми.

У статті автором наведено статистичні дані щодо зареєстрованих кримінальних правопорушень у сфері торгівлі людьми, кількості осіб, що вчинили це правопорушення, наводиться загальна кримінологічна характеристика торгівлі людьми в Україні за останні роки, а також опрацьовані статистичні дані Національної соціальної сервісної служби України щодо осіб, яким надано статус постраждалих від торгівлі людьми.

Також досліджено напрями співпраці України з Міжнародною організацією міграції та іншими партнерами щодо превентивних заходів для протидії торгівлі людьми, а також координаційних дій Міграційної поліції з європейськими партнерами щодо створення європейської платформи з обміну інформації про торгівлю людьми.

На основі проведеного наукового дослідження проблематики торгівлі людьми виокремлені конкретні дієві напрями протидії цього кримінального правопорушення. Зазначено, що на рівні держави, міжнародних організацій та громадянського

суспільства повинна бути повна та дієва консолідація зусиль як органів державної влади, так і органів місцевого самоврядування, а також громадських організацій та громадян щодо запобігання торгівлі людьми. Відмічено, що досить важливим і першочерговим завданням є забезпечення ефективної, належної, актуальної протидії таким кримінальним правопорушенням шляхом спільного реагування та скоординованих дій усіх відповідних суб'єктів, адже свобода людини є однією з головних цінностей сучасного цивілізованого суспільства, а забезпечення її недоторканності – однією з основних функцій держави.

Ключові слова: торгівля людьми, права людини, торгівля людьми в умовах війни, попередження торгівлі людьми, постраждалий від торгівлі людьми, сучасний стан торгівлі людьми, динаміка, координація спільних дій, протидія.

Метою дослідження є аналіз та вивчення сучасного стану, динаміки торгівлі людьми в Україні, особливо в умовах повномасштабного вторгнення росії на територію України та виокремлення дієвих напрямів її протидії.

Постановка проблеми. Торгівля людьми є складним, багатогранним кримінальним правопорушенням, позбавляє мільйони людей у світі їхньої гідності та свободи, саме тому, щоб відповідно та належно протидіяти йому, необхідно забезпечувати насамперед цілеспрямоване інформування та роз'яснювальну роботу в цьому спрямуванні. Воно перетинається з питаннями основних прав і свобод людини та громадянина, верховенства права, правоохоронної діяльності й боротьби зі злочинністю, нерівності та дискримінації, корупції, міграції тощо. Торгівля людьми підриває національну безпеку та є, на жаль, способом збагачення транснаціональних злочинців і терористів. Групи ризику можуть зіткнутися з обманною практикою вербування з боку тих, хто прагне експлуатувати їх для примусової праці, сексуальної експлуатації, порнобізнесу, рабства тощо.

Торгівля людьми залишається серйозною небезпекою, оскільки ставить під загрозу життя та здоров'я людей, особливо жінок і дітей. Торговці людьми використовують соціальну нерівність, а також економічну та соціальну вразливість людей, яка посилилася ще через пандемію COVID-19, що полегшило злочинцям пошук жертв, а наразі загострилося через повномасштабне вторгнення рф в Україну. Останнім часом способи торгівлі людьми переходять до нових бізнес-моделей, зокрема онлайн-вербування та експлуатацію жертв, що ще більш ускладнює на це реагування з боку правоохоронних і судових органів.

Виклад основного матеріалу. За оцінками, наразі жертвами торгівлі людьми у всьому світі є 27,6 мільйонів людей [3]. Так, 2020 року було виявлено 534 різні форми торгівлі людьми, а більше 120 країн повідомили про жертв із понад 140 різних країн походження. Торгівля людьми є транснаціональним кримінальним правопорушенням, і половина жертв, виявлених у Європейському Союзі, не є громадянами ЄС, а переважно з Африки, Західних Балкан та Азії. У країнах з низьким рівнем доходу половина людей, які постраждали від торгівлі людьми, є дітьми, більшість з яких були примушені до дитячої праці [2].

З січня по грудень 2022 року в Україні обліковано кримінальних правопорушень за статтею 149 КК України «Торгівля людьми» – 133, з яких 93 особам вручено повідомлення про підозру; з січня по лютий 2023 року обліковано 44 кримінальних правопорушення, з яких 30 вручено про підозру [9].

В Україні торгівля людьми і так була гострою проблемою, а з початком війни ще більше загострилася, адже значна кількість людей з нашої країни примусово вивезена країною-агресором на територію росії та білорусі, також досить складна економічна ситуація, корупція, рівень безробіття, поширення зовнішньої трудової міграції, диспропорції розвитку ринку праці, поширеність шахрайських схем вербування громадян, активізація діяльності міжнародних злочинних угруповань, недосконалість законодавства, правова необізнаність населення та інші фактори ризику призводять до потрапляння в ситуацію торгівлі людьми.

Крім того, повномасштабне вторгнення росії на територію нашої держави та злочини, що вчиняються і вчинені представниками держави-агресора щодо мирного населення України досить гостро підняли проблему сексуальної, трудової експлуатації осіб, а саме що стосується незаконного утримання осіб, використання у збройному конфлікті, перебування в полоні наших людей тощо. Особливої актуальності проблема торгівлі людьми набула в контексті повномасштабної війни, адже вона стала одним з тяжких наслідків для українського суспільства, враховуючи той факт, що мільйони людей, які були змушені евакуюватися чи за кордон, чи просто на інші території, або ті, яких примусово вивезли на територію країни-агресора, стали потенційними жертвами з високим рівнем віктимності. Безумовно, категоріями найбільш уразливими в таких ситуаціях стали діти без супроводу або діти, розлучені із сім'єю; жінки, зокрема які мають інвалідність; особи похилого віку; особи, які вже колись раніше потрапляли у ситуацію торгівлі людьми тощо. Саме тому координація дій щодо протидії торгівлі людьми на всіх рівнях, комплексний системний підхід та швидке реагування на потенційну загрозу чи фактичну ситуацію може забезпечити належний рівень соціального захисту населення та вберегти від можливих ризиків.

Згідно з оцінками з 1991 року більше 300 тисяч українців постраждали від проблем, пов'язаних з торгівлею людьми. Також у період з 2019 по 2022 р. більше 46 тисяч українців опинилися в ситуаціях, пов'язаних з торгівлею людьми. Трудова та сексуальна експлуатація призвела до того, що українці опинялися, на жаль, у сучасному рабстві. Повномасштабне вторгнення росії на територію України вплинуло і на стан та динаміку торгівлі людьми, адже частина людей виїхала до Європи, частина переміщена всередині держави і частина людей примусово вивезена на територію росії та білорусі. Ризики надто великі, тому що люди залишилися без житла, без грошей, без праці. Так, держава виплачує їм кошти, надає місця тимчасового перебування, держава піклується про дітей та евакуює навчальні заклади, але ризик торгівлею людьми залишається [8].

Відповідно до даних Національної соціальної сервісної служби України за 2022 рік статус особи, яка постраждала від торгівлі людьми, отримали 47 осіб, з яких: за статтю: жінки – 19, чоловіки – 25, діти – 3; за видом експлуатації: трудова – 14, сексуальна – 2, жебрацтво – 8, втягнення осіб у злочинну діяльність – 11, використання у збройних

конфліктах – 12; за видом торгівлі людьми: внутрішня – 30, транскордонна – 17; за країною призначення (експлуатації): Україна – 29, росія – 5, Польща – 2, Франція – 10, Китай – 1; за областю: Волинська – 2, Дніпропетровська – 9, Київська – 7, м. Київ – 5, Одеська – 10, Полтавська – 4, Рівненська – 1, Тернопільська – 1, Харківська – 2, Херсонська – 1, Хмельницька – 5. А станом на 1 березня 2023 року уже зареєстровано 6 осіб, постраждалих від торгівлі людьми, з яких: за статтю: жінки – 3, чоловіки – 1, діти – 2; за видом експлуатації: трудова – 1, сексуальна – 2, використання у збройних конфліктах – 3; за видом торгівлі людьми: внутрішня – 6; за країною призначення (експлуатації): Україна – 6; за областю: Дніпропетровська – 1, Донецька – 1, Львівська – 1, Херсонська – 1, Черкаська – 2 [5].

З початку вторгнення РФ ризику торгівлі людьми значні. Саме тому Україна співпрацює з Міжнародною організацією міграції та іншими партнерами, щоб вживати превентивні заходи для протидії торгівлі людьми, а саме: інформаційні кампанії на пунктах пропуску на кордоні, розсилку смс-повідомлень українцям на території Європи, створення чат-ботів тощо. Підрозділи Міграційної поліції налагодили співпрацю з європейськими партнерами та була створена так звана європейська платформа з обміну інформації, де кожна європейська країна, яка долучилась до цієї платформи, надає інформацію щодо торгівлі людьми. Наразі проведена операція щодо протидії торгівлі дітьми, протидії жебракуванню, сексуальній та трудовій експлуатації. Усі країни відзвітували щодо проведення цих операцій, надали точні відомості, відповідно до яких станом на грудень 2022 року було 50 повідомлень про кримінальні правопорушення, пов'язані з торгівлею людьми, і лише за 6 такими фактами відкриті кримінальні провадження [10].

Зважаючи на розвиток цифровізації, комп'ютеризації та інформатизації у суспільстві, торгівці людьми досить часто використовують мережу «Інтернет», як спосіб вчинення своїх злочинних дій, спрямованих на вербування людей. Інтернет, соціальні медіа та цифрові платформи дали злочинцям додаткові переваги, зокрема більшу анонімність, більшу аудиторію, яку можна обдурити, і можливість контролювати жертв на більшій відстані. Торговці людьми використовують цифрові технології, щоб вербувати, експлуатувати та рекламувати жертв, організовувати їх транспортування і розміщення та приховувати злочинні доходи. Наприклад, використовують фотографії для шантажу людей через соціальні мережі. Деякі злочинці, наприклад, створюють фальшиві агентства з працевлаштування в інтернеті, щоб заманити людей. Торговці людьми також шукають в інтернеті запити на роботу, зроблені шукачами роботи, що вони використовують. Оскільки люди проводять більше часу в інтернеті після початку пандемії COVID-19, їх стало легше заманити в торгівлю людьми, з меншим ризиком для злочинців.

У Резолюції Європейського парламенту від 5 травня 2022 року «Про вплив війни проти України на жінок» зазначено, що:

– масове переміщення та потік біженців через війну в Україні створює умови для різкого зростання торгівлі людьми, оскільки є значні неофіційні повідомлення про ризику торгівлі людьми щодо біженців, особливо жінок і дітей без супроводу, які

потрапили в руки торговців людьми або вважаються зниклими безвісти, причому торговці людьми часто зловживають вразливим становищем біженців, видаючи себе за постачальників транспортних послуг, будь-то автомобільні по обидва боки кордону або на залізничних чи автобусних станціях;

– торгівля людьми з метою сексуальної експлуатації та інших цілей залишається одним з найбільших ризиків для жінок і дітей, які втікають з України, які перебувають в особливо вразливій ситуації. Ще до війни українські жінки були серед найпоширеніших жертв торгівлі людьми до ЄС;

– Європарламент закликає держави-члени гарантувати безпеку та свободу від сексуальної експлуатації для жінок і дівчат-біженок, зокрема шляхом забезпечення безпечного та скоординованого транспортування між державами-членами; закликає держави-члени та ЄС швидко виявити і притягнути до відповідальності мережі торгівлі людьми, які отримують прибуток від сексуальної експлуатації жінок і дівчат-біженок; повторює, що проституція сприяє торгівлі вразливими жінками;

– Європарламент заохочує ЄС підтримувати Україну в інвестуванні заходів з підвищення обізнаності та запобігання торгівлі людьми з українського боку, наприклад шляхом поширення інформації про ці ризики;

– підтримує посилення європейської координації щодо прийому людей, які тікають від війни проти України;

– закликає Комісію та держави-члени покращити координацію на пунктах перетину кордону та пунктах прийому, забезпечити точну реєстрацію біженців та їх доступ до необхідної документації; вітає програму реєстрації волонтерів, які допомагають біженцям, щоб відстежувати осіб, які надають допомогу [1].

Проаналізувавши зазначені вище положення, варто зауважити, що боротися з торгівлею людьми необхідно на різних стадіях, і найефективніше це має бути щодо запобігання та недопущення проявів торгівлі. Тому доцільно було б проводити різноманітні інформаційні заходи щодо обговорення проблематики торгівлі людьми, перегляду фільмів щодо сучасного рабства, трудової експлуатації, секс-торгівлі, примусової праці, інших видів та способів вчинення торгівлі людьми і головне тих негативних наслідків, до яких це призводить.

Попередження торгівлі людьми в Україні здійснюється за такими напрямками: 1) вивчення ситуації; 2) підвищення рівня обізнаності; 3) зниження рівня вразливості населення; 4) подолання попиту шляхом реалізації організаційних, дослідницьких, інформаційних, освітніх, правових, соціально-економічних та інших заходів. До завдань у сфері боротьби з торгівлею людьми належать: 1) виявлення причин і передумов, що сприяють торгівлі людьми, та вжиття заходів щодо їх усунення; 2) забезпечення безпеки осіб, які визнані потерпілими від торгівлі людьми, свідків та інших осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві у справах щодо торгівлі людьми; 3) виявлення та розслідування злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми; 4) притягнення до відповідальності, зокрема кримінальної, осіб, причетних до торгівлі людьми; 5) забезпечення відновлення прав постраждалих від торгівлі людьми; 6) інформування суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері

Сперкач Н. А. Торговля людьми: сучасний стан, динаміка та напрями протидії

протидії торгівлі людьми, та громадськості щодо результатів діяльності у сфері боротьби з торгівлею людьми [6].

Отже, незмінним залишається той факт, що торгівля людьми грубо порушує права людини та є сучасною формою рабства. Жертвою торгівлі людьми може стати абсолютно будь-яка людина незалежно від віку, статі, рівня освіти, соціального статусу тощо: незаміжні жінки, самотні матері, розлучені особи; молодь, діти вулиці, діти-сироти, вихідці з неблагополучних сімей; сільське населення; внутрішньо переміщені особи; іноземні громадяни – трудові мігранти; особи, які зазнали насильства, зокрема сексуального; бідні, малозабезпечені особи; особи з проблемами психічного здоров'я тощо. Саме тому лише повна та всебічна обізнаність особи, належний рівень правосвідомості та правової освіти, самобезпека, а також взаємодія всіх суб'єктів запобігання торгівлі людьми може дозволити знизити динаміку та рівень вказаного кримінального правопорушення.

З першого дня війни ЄС та його країни-члени направили зусилля на запобігання та боротьбу з торгівлею людьми. У березні 2022 року вони активували директиву про тимчасовий захист, надаючи біженцям з України доступ до ринку праці, охорони здоров'я, соціальної допомоги й освіти, що зробило їх менш уразливими та сприйнятливими до торгівлі людьми. Боротьба з торгівлею людьми є одним з основних пріоритетів Європейської мультидисциплінарної платформи проти кримінальної загрози (ЕМРАСТ), головного інструменту ЄС для боротьби з організованою та транснаціональною злочинністю. Країни ЄС співпрацюють у боротьбі зі злочинністю в Україні через ЕМРАСТ. Прикладом такої співпраці є спільна поліцейська операція ЄС проти злочинних угруповань, які використовують вебсайти і соціальні мережі для залучення українських біженців до сексуальної та трудової експлуатації. Так, у травні 2022 року ЄС ухвалив план протидії торгівлі людьми для України, який включає екстрені цілодобові телефонні лінії для потенційних жертв, інформаційні матеріали на прикордонних пунктах пропуску та в реєстраційних центрах, а також спеціальний вебсайт ЄС для біженців [7].

Враховуючи положення Концепції Державної цільової соціальної програми протидії торгівлі людьми на період до 2025 року, проблему торгівлі людьми та захисту осіб, які постраждали від торгівлі людьми в Україні, передбачається розв'язати таким шляхом:

- удосконалити нормативно-правову базу щодо протидії торгівлі людьми для підвищення якості надання допомоги особам, які постраждали від торгівлі людьми;
- затвердити методичні рекомендації для органів місцевого самоврядування з метою виявлення осіб, які постраждали від торгівлі людьми, враховуючи дітей та осіб без громадянства і внутрішньо переміщених осіб;
- посилити співпрацю соціальних служб і правоохоронних органів з питань протидії торгівлі людьми та надати допомогу особам, які постраждали від торгівлі людьми;
- зміцнити / установити співпрацю суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми, для забезпечення надійного і швидкого обміну інформацією з

метою своєчасного виявлення або попередження злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми;

- удосконалити нормативи штатної чисельності (доукомплектацію) підрозділів слідчих і підрозділів боротьби із злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми, та підвищити рівень їх оснащення спеціальними засобами і засобами комунікації;

- вчасно виявляти та розкривати кримінальні правопорушення, пов'язані з торгівлею людьми;

- здійснювати моніторинг ефективності заходів, спрямованих на протидію торгівлі людьми;

- посилити інституційну спроможність місцевих держадміністрацій та органів місцевого самоврядування у сфері запобігання і протидії торгівлі людьми шляхом проведення відповідних навчань та розробити методичні матеріали;

- проводити інформаційно-просвітницьку роботу (соціологічні дослідження й інформаційні кампанії) із залученням громадських об'єднань, ЗМІ, а також суб'єктів взаємодії, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми, з використанням сучасних каналів комунікації, для підвищення рівня усвідомлення проблеми торгівлі людьми, рівня поінформованості населення, сприяння самоідентифікації осіб, які постраждали від торгівлі людьми;

- запровадити систему збору даних про осіб, які постраждали від торгівлі людьми [4].

Висновки. Отже, торгівля людьми є досить серйозним і складним кримінальним правопорушенням, від якого страждають як чоловіки, так і жінки та діти. Вона приносить значні доходи злочинцям, спричиняючи надто великі страждання жертвам і значні витрати для суспільства. Незважаючи на прогрес, досягнутий за останнє десятиліття у посиленні боротьби та протидії торгівлі людьми, загроза стати жертвою цього кримінального правопорушення залишається високою для будь-якої вразливої особи. Саме тому на рівні держави та громадянського суспільства повинна бути повна та дієва консолідація зусиль як органів державної влади, так і органів місцевого самоврядування, а також громадських організацій і громадян з метою підвищення рівня обізнаності щодо негативного феномену торгівлі людьми та небайдужості громадськості до цього явища.

Зважаючи на зазначені вище положення, на сьогодні проблема торгівлі людьми набула, на жаль, досить поширеного явища, ще й у зв'язку з широкомасштабним вторгненням російської федерації в Україну, мільйони людей вимушені були евакуюватися на інші території або за кордон. Саме тому важливим і першочерговим завданням є забезпечення ефективної, належної, актуальної протидії таким кримінальним правопорушенням шляхом спільного реагування та скоординованих дій усіх відповідних суб'єктів, адже свобода людини є однією з основних цінностей сучасного цивілізованого суспільства, а забезпечення її недоторканності – однією з головних функцій держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. European Parliament resolution of 5 May 2022 on the impact of the war against Ukraine on women (2022/2633(RSP)). The European Parliament. URL : https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2022-0206_EN.html (дата звернення: 01.03.2023).
2. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Region on the EU Strategy on Combatting Trafficking in Human Beings 2021–2025. Document 52021DC0171. An official website of the European Union. URL : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52021DC0171> (дата звернення: 01.03.2023).
3. National Human Trafficking Prevention Month 2023. An official website of the United States Government. URL : <https://www.state.gov/national-human-trafficking-prevention-month-2023/> (дата звернення: 01.03.2023).
4. The EU's work to combat human trafficking. European Council. Council of the European Union. URL : <https://www.consilium.europa.eu/en/eu-against-human-trafficking/> (дата звернення: 01.03.2023).
5. Кількість осіб, яким Нацсоцслужбою встановлено статус особи, яка постраждала від торгівлі людьми / офіційний вебпортал Національної соціальної сервісної служби України. URL : <https://nssu.gov.ua/protidiya-torgivli-lyudmi/kilkist-osib-yakim-nacsocsluzhboyu-vstanovleno-status-osobi-yaka-postrazhdala-vid-torgivli-lyudmi> (дата звернення: 01.03.2023).
6. Про протидію торгівлі людьми : Закон України від 20.09.2011 № 3739-VI. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2012. № 19–20. Ст. 173. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3739-17#Text> (дата звернення: 01.03.2023).
7. Про схвалення Концепції Державної цільової соціальної програми протидії торгівлі людьми на період до 2025 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 14.07.2021 № 800-р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/800-2021-%D1%80#Text> (дата звернення: 01.03.2023).
8. Протидія торгівлі людьми в умовах війни: захист українців в ЄС та ситуація з примусово переміщеними в рф громадянами / Укрінформ. Мультимедійна платформа іномовлення України. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/3625615-protidiya-torgivli-ludmi-v-umovah-vijni-zahist-ukrainciv-v-es-ta-situacia-z-primusovo-peremisenimi-v-rf-gromadanami.html> (дата звернення: 01.03.2023).
9. Статистика / Офіс Генерального Прокурора. URL : <https://new.gp.gov.ua/ua/posts/statistika> (дата звернення: 08.03.2023).
10. Торгівля людьми: з початку війни зафіксовано 50 повідомлень про злочини щодо українців / Укрінформ. Мультимедійна платформа іномовлення України. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3626415-torgivla-ludmi-z-pocatku-vijni-zafiksovano-50-povidomlen-pro-zlocini-sodo-ukrainciv.html> (дата звернення: 01.03.2023).

REFERENCES

1. European Parliament resolution of 5 May 2022 on the impact of the war against Ukraine on women (2022/2633(RSP)). The European Parliament. URL : https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2022-0206_EN.html (дата звернення: 01.03.2023).
2. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Region on the EU Strategy on Combatting Trafficking in Human Beings 2021–2025. Document 52021DC0171. An official website of the European Union. URL : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52021DC0171> (дата звернення: 01.03.2023).
3. National Human Trafficking Prevention Month 2023. An official website of the United States Government. URL : <https://www.state.gov/national-human-trafficking-prevention-month-2023/> (дата звернення: 01.03.2023).
4. The EU's work to combat human trafficking. European Council. Council of the European Union. URL : <https://www.consilium.europa.eu/en/eu-against-human-trafficking/> (access date: 01.03.2023).
5. The number of persons to whom the National Social Service of Ukraine has established the status of a victim of human trafficking. The official website of the National Social Service of Ukraine. URL : <https://nssu.gov.ua/protidiya-torgivli-lyudmi/kilkist-osib-yakim-nacsocsluzhboyu-vstanovleno-status-osobi-yaka-postrazhdala-vid-torgivli-lyudmi> (access date: 01.03.2023).
6. On combating human trafficking: Law of Ukraine dated September 20, 2011 № 3739-VI. *Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 2012. № 19-20. P. 173. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3739-17#Text> (access date: 01.03.2023).
7. On the approval of the Concept of the State targeted social program to combat human trafficking for the period until 2025: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 14.07.2021 № 800-p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/800-2021-%D1%80#Text> (access date: 01.03.2023).
8. Combating human trafficking in wartime conditions: protection of Ukrainians in the EU and the situation with citizens forcibly relocated to the Russian Federation / Ukrinform. Multimedia platform of foreign language of Ukraine. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/3625615-protidia-torgivli-ludmi-v-umovah-vijni-zahist-ukrainciv-v-es-ta-situacia-z-primusovo-peremisenimi-v-rf-gromadanami.html> (access date: 01.03.2023).
9. Statistics / Office of the Prosecutor General. URL : <https://new.gp.gov.ua/posts/statistika> (access date: 08.03.2023).
10. Human trafficking: since the beginning of the war, 50 reports of crimes against Ukrainians have been recorded / Ukrinform. Multimedia platform of foreign language of Ukraine. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3626415-torgivla-ludmi-z-pocatku-vijni-zafiksovano-50-povidomlen-pro-zlocini-sodo-ukrainciv.html> (access date: 01.03.2023).

N. Sperkach. Human trafficking: current state, dynamics and countermeasures

The article examines the current state, dynamics and directions of combating human trafficking. It is determined that in Ukraine, with the beginning of the war, human trafficking became even more acute, because a large number of people from the country were forcibly deported by the aggressor country to the territory of Russia and Belarus, as well as a rather difficult economic situation, corruption, a high level of unemployment, the spread of external labor migration, disparities the development of the labor market, the prevalence of fraudulent schemes for recruiting citizens, the intensification of the activities of international criminal groups, the imperfection of legislation, the legal ignorance of the population and other risk factors lead to falling into the situation of human trafficking.

The problem of human trafficking became particularly relevant in the context of a full-scale war, because it became one of the most serious consequences for Ukrainian society, given the fact that millions of people who were forced to evacuate either abroad or simply to other territories or those who were forcibly removed to the territory the aggressor countries became potential victims with a high level of victimization. That is why the article explores the areas of coordination of actions to combat human trafficking at all levels, a comprehensive systemic approach and rapid response to a potential threat or actual situation, which can ensure an adequate level of social protection of the population and protect against possible risks of human trafficking.

In the article, the author provides statistical data on registered criminal offenses in the field of human trafficking, the number of persons who have committed this offense, the general criminological characteristics of human trafficking in Ukraine in recent years, as well as elaborated statistical data of the National Social Service of Ukraine on persons who granted the status of victims of human trafficking.

The directions of Ukraine's cooperation with the International Organization for Migration and other partners regarding preventive measures to combat human trafficking, as well as coordination actions of the Migration Police with European partners regarding the creation of a European platform for exchanging information on human trafficking, were also investigated.

On the basis of the conducted scientific study of the problem of human trafficking, specific effective directions of combating this criminal offense have been identified. It is noted that at the level of the state, international organizations and civil society there should be a full and effective consolidation of the efforts of both state authorities and local self-government bodies, as well as public organizations and citizens to prevent human trafficking.

It was noted that a very important and first-priority task is to ensure an effective, proper, timely response to such criminal offenses through joint response and coordinated actions of all relevant subjects, because human freedom is one of the main values of modern civilized society, and ensuring its inviolability is one of main functions of the state.

Keywords: human trafficking, human rights, human trafficking in conditions of war, prevention of human trafficking, victim of human trafficking, current state of human trafficking, dynamics, coordination of joint actions, counteraction.

Стаття надійшла до редколегії 15 березня 2023 року

Сперкач Н. А. Торгівля людьми: сучасний стан, динаміка та напрями протидії

УДК 343.9

DOI 10.33244/2617-4154.2(11).2023.125-131

В. В. Топчій,*д-р юрид. наук, професор,
заслужений юрист України
e-mail: tv1959@ukr.net***ORCID ID 0000-0003-4596-6469;****Г. В. Дідківська,***д-р юрид. наук, професор,
Державний податковий університет
e-mail: galynadid@gmail.com***ORCID ID 0000-0002-3545-0429**

НЕОБХІДНІСТЬ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ ПІД ЧАС ОКУПАЦІЇ: ІРПІНЬ, БУЧА, ГОСТОМЕЛЬ

У статті зазначено, що окупація територій Ірпеня, Бучі, Гостомеля та інших територій, що і досі в окупації, показала, що інформаційна маніпуляція є небезпечним чинником в умовах війни, яка, безперечно, ведеться повною мірою також і у кіберпросторі. Акцентується увага і на тому, що терміни «інформаційна війна», «інформаційна зброя» та «інформаційний тероризм» давно набули поширення, але в умовах воєнного часу вони набувають зовсім іншого значення з огляду на загрози, які існують. Тому пріоритетним завданням держави є сприяння формуванню інформаційної культури суспільства. Одним з елементів такої культури є здатність аналізувати інформацію та фільтрувати джерела її поширення.

Вказується, що на сьогодні основними можливостями розповсюдження інформаційних викривлень та отримання недостовірної інформації, особливо в умовах військових конфліктів та війни, можуть бути джерела надання інформації через інтернет-мережу різних соціальних груп або зчитування інформації з підроблених соціальних сторінок відомих політиків, акторів, підроблених сторінок відомих блогерів, отримання інформації через перегляд новин на теле- та радіомовних каналах країни-агресора.

У статті також зазначається, що інформаційна безпека має велике значення, а саме в періоди ведення війни та воєнних конфліктів. Адже неправильно, неправдиво подана інформація може призвести до хаосу у суспільстві, мати негативний вплив на перебіг подій, недовіру до керівництва держави, підривати авторитет ЗСУ, що може негативно впливати на ведення бойових дій, а також завдати невиправних тяжких наслідків перебігу військових дій. Ось чому запобігання розповсюдженню недостовірної інформації, особливо під час війни, має надважливе значення для стабілізації ситуації у нашій державі та остаточної перемоги над ворогом.

Ключові слова: інформаційна безпека, війна, військова агресія, тяжкі наслідки, воєнний конфлікт, кібератака, протидія розповсюдженню недостовірної інформації.

Враховуючи, що Україна зазнала військової агресії та щодо неї здійснено повномасштабне вторгнення з території рф і Білорусі від 24 лютого 2022 року, у нашій державі запроваджено воєнний стан. Водночас російські військові здійснюють агресію проти України і через соціальні мережі, інші засоби зв'язку. Кількість кібератак на державні інформаційні системи та об'єкти критичної інформаційної інфраструктури зростає втричі. Більшість нападів здійснюють військові хакери з ворожого боку, діяльність яких фінансується владою-терористом. Це відчутно особливо на територіях, які були окуповані: Буча, Ірпінь, Гостомель, інші тимчасово окуповані території, також які досі під окупацією і на територіях яких відчувається сильний інформаційний тиск ворога.

Тому основними механізмами протидії неправдивої, викривленої, неперевіреної інформації в умовах військових конфліктів і бойових дій вважають такі: необхідність формування медіаграмотності населення; медіаграмотність виступає як комплексний феномен, що дозволяє населенню захищатися, зокрема, від маніпулятивних впливів та брати участь у реалізації інформаційної безпеки; медіа грамотність має чотири важливі складові: критичне мислення, медіаорієнтування, медіаспоживання та медіадизайн. Медіаманіпуляція суспільною свідомістю чи думкою досягається за рахунок впливів на наше сприйняття через зір (це медіадизайн); через можливість орієнтуватися в інформаційних потоках, часто у рядового споживача їх досить багато, а часу мало на фактичне орієнтування; через великі обсяги контенту, які сипляться на кожну людину, також через неможливість критично сприймати інформацію через довіру, наприклад, конкретним ЗМІ [1].

Оскільки на початок військової агресії населення нашої держави не було інформаційно підготовленим, країна агресор всебічно цим скористалась.

Одним з основних завдань рф постало намагання завдати якомога більше шкоди звичайним людям шляхом як ракетних та інших обстрілів, так і кібератак, у зокрема і в інформаційному просторі.

Через воєнні дії багато установ перенесли свої дані – хтось в інші, більш спокійні регіони країни, хтось – у хмару на території України, хтось – у хмару за кордон. Проте, як і раніше, всі інформаційні системи, вимагають захисту. Захисту, який закріплений у законодавстві України. Інформаційні системи мають бути захищені за чинними стандартами. Зокрема, КСЗІ, а в деяких випадках допустиме використання європейських стандартів ISO/IEC 27 серії. Саме системи захисту інформації є першим кордоном, що стримує ворога від знищення нашої країни в кіберпросторі [2].

Варто акцентувати увагу, що поняття інформаційної безпеки, залежно від його використання, розглядається у декількох аспектах.

У найзагальнішому випадку інформаційна безпека – це стан захищеності інформаційного середовища суспільства, який забезпечує його формування, використання і розвиток в інтересах громадян, організацій, держави.

Під інформаційним середовищем розуміють сферу діяльності суб'єктів, пов'язану зі створенням, перетворенням і споживанням інформації. Інформаційне середовище умовно поділяється на три основні предметні частини: створення і розповсюдження

вихідної та похідної інформації; формування інформаційних ресурсів, підготовки інформаційних продуктів, надання інформаційних послуг; споживання інформації. Також дві забезпечувальні предметні частини: створення та застосування інформаційних систем, інформаційних технологій і засобів їхнього забезпечення; створення та застосування засобів і механізмів інформаційної безпеки.

Більш розгорнуте формулювання інформаційної безпеки – це стан захищеності потреб в інформації особистості, суспільства і держави, при якому забезпечується їх існування і прогресивний розвиток незалежно від наявності внутрішніх і зовнішніх інформаційних загроз.

Варто зазначити, що задоволення будь-якою мірою потреб в інформації приводить до оволодіння відомостями про навколишній світ та процеси, що протікають у ньому, тобто інформованості особистості, суспільства та держави. Стан інформованості визначає ступінь адекватності сприйняття суб'єктами навколишньої дійсності та, як наслідок, обґрунтованість рішень і дій, що приймаються.

Залежно від виду загроз інформаційній безпеці інформаційну безпеку можна розглядати так: забезпечення стану захищеності особистості, суспільства, держави від впливу неякісної інформації; інформація та інформаційні ресурси від неправомірного впливу сторонніх осіб; інформаційні права і свободи людини та громадянина.

В інформаційному праві інформаційна безпека – це одна із сторін розгляду інформаційних відносин у межах інформаційного законодавства з позицій захисту життєво важливих інтересів особистості, суспільства, держави й акцентування уваги на загрозах цим інтересам і на механізмах усунення або запобігання таким загрозам правовими методами [3].

Дещо відмінними є визначення, наведені та закріплені на законодавчому рівні.

Так, інформаційна безпека – стан захищеності життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, при якому запобігається завдання шкоди через неповноту, несвоєчасність і недостовірність поширюваної інформації, порушення цілісності та доступності інформації, несанкціонований обіг інформації з обмеженим доступом, а також через негативний інформаційно-психологічний вплив та умисне спричинення негативних наслідків застосування інформаційних технологій;

інформаційна сфера – сукупність інформаційних технологій, ресурсів, продукції і послуг, інформаційної інфраструктури, суб'єктів інформаційної діяльності та системи регулювання суспільних інформаційних відносин;

інформаційна інфраструктура – сукупність організаційних структур і систем, які забезпечують функціонування та розвиток інформаційного простору, засобів інформаційної взаємодії та доступу користувачів до інформаційних ресурсів;

забезпечення інформаційної безпеки – діяльність, спрямована на запобігання, своєчасне виявлення, припинення чи нейтралізацію реальних і потенційних загроз інформаційній безпеці України;

загрози інформаційній безпеці – наявні та потенційно можливі явища і чинники, які створюють небезпеку життєво важливим інтересам людини та громадянина, суспільства і держави в інформаційній сфері [4].

Метою інформаційної безпеки вважають насамперед забезпечення безперервності бізнесу і захисту інформаційних даних, інфраструктури від випадкового чи навмисного втручання, що може стати причиною втрати даних або їх несанкціонованої зміни [5].

Етичні норми передбачають, що користувачі комп'ютерів не використовують комп'ютерну техніку та програмне забезпечення для завдання шкоди іншим людям, не порушують авторських прав.

Правові основи захисту даних базуються на правових актах, що утверджують права і свободи людини та якими встановлено відповідальність за злочини в галузі інформаційної безпеки. В Україні ухвалено ряд законів та постанов щодо забезпечення інформаційної безпеки: «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах», «Про державну таємницю», «Про захист персональних даних», «Про авторське право та суміжні права» тощо. Незаконне втручання в роботу комп'ютерів, комп'ютерних мереж та розповсюдження вірусів зумовлює кримінальну відповідальність (ст. 361 Кримінального кодексу України) [6].

Як показала окупація територій Ірпеня, Бучі, Гостомеля та інших територій, що і досі в окупації, інформаційна маніпуляція є небезпечним чинником в умовах війни, яка, безперечно, ведеться повною мірою також й у кіберпросторі. Терміни «інформаційна війна», «інформаційна зброя» та «інформаційний тероризм» давно набули поширення, але в умовах воєнного часу вони набувають зовсім іншого значення з огляду на загрози, які існують. Тому пріоритетним завданням держави є сприяння формуванню інформаційної культури суспільства. Одним з елементів такої культури є здатність аналізувати інформацію та фільтрувати джерела її поширення [7].

Отже, цілком слушною є думка, що інформаційна безпека передбачає: належний рівень інформаційної культури, тобто теоретичної та практичної підготовки особистості, за якого досягається захищеність і реалізація її життєво важливих інтересів та гармонійний розвиток в умовах інформаційного суспільства незалежно від наявності інформаційних загроз; здатність держави створити умови для гармонійного розвитку й задоволення потреб особи в інформації незалежно від наявності інформаційних загроз; гарантування, розвиток і використання інформаційного середовища в інтересах особистості; захищеність від різних інформаційних загроз [8]. У цьому контексті важливо зазначити важливість освітньої складової, яка полягає в систематичному навчанні інформаційній безпеці й інформаційній культурі у закладах середньої та вищої освіти, підвищенні кваліфікації для працівників органів державної влади та місцевого самоврядування, які працюють з інформацією. Згідно із Законом України «Про національну безпеку України» загрозами національній безпеці України є явища, тенденції і чинники, що унеможливають чи ускладнюють або можуть унеможливити чи ускладнити реалізацію національних інтересів та збереження національних цінностей України [9].

Отже, варто мати на увазі, що гарною запорукою є підготовка кращої допомоги близьким і тим, хто особливо її потребує. Необхідно чітко розуміти послідовність впровадження заходів, які допоможуть більш ефективно впоратися з кризою окупації чи військової агресії та зменшити негативні наслідки для суспільства загалом. Коли безпека суспільства під загрозою, готовність до взаємної допомоги стає вирішальним чинником.

В умовах військової агресії Україна вимушена протидіяти ворожій пропаганді та дезінформації. Агресивні дії з боку росії мають на меті дестабілізувати наше суспільство та дискредитувати керівництво країни, змусити нас сумніватися у своїх силах і готовності захищатися. Питання інформаційної безпеки набуває особливого значення в умовах кризи, адже ворожі інформаційні атаки стають більш інтенсивними саме тоді, коли здатність суспільства чинити опір послаблено. Найкраще підґрунтя для ворожих операцій впливу – страх, паніка, дезорієнтація. Тому важливо дотримуватися базових правил інформаційної гігієни і бути особливо пильними до інформації, яка надходить і яку поширюєте ви самі [10].

Як бачимо, стрімке зростання соціальної значущості інформаційних технологій полягає в тому, що, як вважають дослідники, «соціальні мережі, месенджери, інтернет-магазини, онлайн-банкінг – усі ці засоби зв'язку та комунікації потенційно вразливі» [11].

На сьогодні основними можливостями розповсюдження інформаційних викривлень та отримання недостовірної інформації, особливо в умовах військових конфліктів і війни, можуть бути джерела надання інформації через інтернет-мережу різних соціальних груп або зчитування інформації з підроблених соціальних сторінок відомих політиків, акторів, підроблених сторінок відомих блогерів, отримання інформації через перегляд новин на теле- та радіомовних каналах країни-агресора.

Висновки. Як бачимо, інформаційна безпека має велике значення, а саме в періоди ведення війни та воєнних конфліктів. Адже неправильно, неправдиво подана інформація може призвести до хаосу у суспільстві, мати негативний вплив на перебіг подій, недовіру до керівництва держави, підривати авторитет ЗСУ, що може негативно впливати на ведення бойових дій, а також може завдати невинуватих тяжких наслідків перебігу військових дій. Ось чому запобігання розповсюдженню недостовірної інформації, особливо під час війни, має надзвичайне значення для стабілізації ситуації у нашій державі та остаточної перемоги над ворогом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Bykov I. A., Balakhonskaya L. V., Gladchenko I. A., Balakhonsky V. V. Verbal aggression as a communication strategy in digital society. Proceedings of the 2018 IEEE Communication Strategies in Digital Society Workshop. Saint-Petersburg, 2018. P. 12–14.
2. Вимоги до захисту інформації в інформаційних системах у воєнний час: роз'яснення Держспецзв'язку. URL : <https://www.kmu.gov.ua/news/vymohy-do-zakhystu-informatsii-v-informatsiinykh-systemakh-u-voiennyi-chas-roziasnennia-derzhspetsvziazku> (дата звернення: 31.01.2023).
3. Поняття інформаційної безпеки. URL : <https://sites.google.com/site/infobezosob/home/informacijna-dialnist> (дата звернення: 31.01.2023).
4. Про засади інформаційної безпеки України : проєкт Закону України. URL : <https://ips.ligazakon.net/document/JG3TH00A?an=8> (дата звернення: 31.01.2023).
5. Хто стоїть на варті кібербезпеки. URL : <https://wiseit.com.ua/services/rishennya-ta-servisy/informacijna-bezpeka/> (дата звернення: 31.01.2023).

6. Основні поняття інформаційної безпеки. URL : <https://miyklas.com.ua/p/informatica/9-klas/programne-zabezpechennia-ta-informatciina-bezpeka-327110/informatciina-bezpeka-327251/re-813d7f93-b124-47bb-92c6-261cf0cd2162> (дата звернення: 31.01.2023).

7. Француз-Яковець Т. А. Інформаційна безпека в умовах війни. URL : <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/19251/%D0%A4%D1%80%D0%B0%D0%BD%D1%86%D1%83%D0%B7-%D0%AF%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D1%86%D1%8C%20%D0%A2%D0%B5%D1%82%D1%8F%D0%BD%D0%B0%20%D0%90%D0%BD%D0%B0%D1%82%D0%BE%D0%BB%D1%96%D1%97%D0%B2%D0%BD%D0%B0.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 31.01.2023).

8. Інформаційна безпека (соціально-правові аспекти) : підручник / В. В. Остроухов, В. М. Петрик, М. М. Присяжнюк та ін. К. : КНТ, 2010. 776 с.

9. Про національну безпеку України : Закон України від 21 червня 2018 року № 2469-VIII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2018. № 31.

10. Грошева Е. К., Невмержицкий П. И. Информационная безопасность: современные реалии. *Бизнес-образование в экономике знаний*. 2017. № 3. С. 35–38.

11. Пархоменко-Куцевіл О. І. Проблеми забезпечення інформаційної безпеки під час здійснення військових операцій та бойових дій. *Публічне управління у сфері державної безпеки та охорони громадського порядку*. 2022. Випуск 28. С. 177–181.

REFERENCES

1. Bykov I. A., Balakhonskaya L. V., Gladchenko I. A., Balakhonsky V. V. Verbal aggression as a communication strategy in digital society. *Proceedings of the 2018 IEEE Communication Strategies in Digital Society Workshop*. Saint-Petersburg, 2018. P. 12–14.

2. Vymohy do zakhystu informatsii v informatsiinykh systemakh u voiennyi chas: roz'iasnennia Derzhspetsviazku. URL : <https://www.kmu.gov.ua/news/vymohy-do-zakhystu-informatsii-v-informatsiinykh-systemakh-u-voiennyi-chas-roziasnennia-derzhspetsviazku> (data zvernennia: 31.01.2023).

3. Poniattia informatsiinoi bezpeky. URL : <https://sites.google.com/site/infobezosob/home/informacijna-dialnist> (data zvernennia: 31.01.2023).

4. Pro zasady informatsiinoi bezpeky Ukrainy : proekt Zakonu Ukrainy. URL : <https://ips.ligazakon.net/document/JG3TH00A?an=8> (data zvernennia: 31.01.2023).

5. Khto stoit na varti kiberbezpeky. URL : <https://wiseit.com.ua/services/rishennya-ta-servisy/informacijna-bezpeka/> (data zvernennia: 31.01.2023).

6. Osnovni poniattia informatsiinoi bezpeky. URL : <https://miyklas.com.ua/p/informatica/9-klas/programne-zabezpechennia-ta-informatciina-bezpeka-327110/informatciina-bezpeka-327251/re-813d7f93-b124-47bb-92c6-261cf0cd2162> (data zvernennia: 31.01.2023).

7. Frantsuz-Yakovets T. A. Informatsiina bezpeka v umovakh viiny. URL : <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/19251/%D0%A4%D1%80%D0%B0%D0%BD%D1%86%D1%83%D0%B7-%D0%AF%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D1%86%D1%8C%20%D0%A2%D0%B5%D1%82%D1%8F%D0%BD%D0%B0%20%D0%90%D0%BD%D0%B0%D1%82%D0%BE%D0%BB%D1%96%D1%97%D0%B2%D0%BD%D0%B0.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

Топчій В. В., Дідківська Г. В. Необхідність інформаційної безпеки під час окупації: Ірпінь, Буча, Гостомель

%90%D0%BD%D0%B0%D1%82%D0%BE%D0%BB%D1%96%D1%97%D0%B2%D0%BD%D0%B0.pdf?sequence=1&isAllowed=y (data zvernennia: 31.01.2023).

8. Informatsiina bezpeka (sotsialno-pravovi aspekty) : pidruchnyk / V. V. Ostroukhov, V. M. Petryk, M. M. Prysiazhniuk ta in. K. : KNT, 2010. 776 s.

9. Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 21 chervnia 2018 roku № 2469-VIII. Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR). 2018. № 31.

10. Hrosheva E. K., Nevmerzhytskyi P. Y. Ynformatsyonnaia bezopasnost: sovremennyye realyy. Byznys-obrazovanye v ekonomyke znanyi. 2017. № 3. S. 35–38.

11. Parkhomenko-Kutsevil O. I. Problemy zabezpechennia informatsiinoi bezpeky pid chas zdiisnennia viiskovykh operatsii ta boiovykh dii. *Publichne upravlinnia u sferi derzhavnoi bezpeky ta okhorony hromadskoho poriadku*. 2022. Vypusk 28. S. 177–181.

V. Topchii, G. Didkivska. The need for information security during the occupation: Irpin, Bucha, Gostomel

This article states that the occupation of the territories of Irpin, Buchi, Gostomel and other territories, which are still under occupation, showed that information manipulation is a dangerous factor in the conditions of war, which is undoubtedly being waged in full in cyberspace as well. Attention is also focused on the fact that the terms "information war", "information weapon" and "information terrorism" have long been widespread, but in wartime conditions they acquire a completely different meaning in view of the threats that exist. Therefore, the priority task of the state is to promote the formation of society's information culture. One of the elements of such a culture is the ability to analyze information and filter the sources of its distribution.

It is indicated that today, the main possibilities of spreading information distortions and obtaining unreliable information, especially in the conditions of military conflicts and war, can be the sources of providing information through the Internet network of various social groups, or reading information from fake social pages of famous politicians, actors, fake pages of famous bloggers. Obtaining information through watching news on TV and radio channels of the aggressor country.

The article also notes that information security is of great importance, namely during periods of war and military conflicts. After all, incorrectly, falsely presented information can lead to chaos in society, have a negative impact on the course of events, distrust of the state leadership, undermine the authority of the Armed Forces, which can negatively affect the conduct of hostilities, and can also cause irreparable and serious consequences of the course of hostilities. That is why preventing the spread of false information, especially during wartime, is of paramount importance for the stabilization of the situation in our country and the final victory over the enemy.

Keywords: information security, war, military aggression, grave consequences, military conflict, cyber attack, countering the spread of false information.

Стаття надійшла до редколегії 28 лютого 2023 року

Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність

УДК 343.9

DOI 10.33244/2617-4154.2(11).2023.132-140

О. В. Кузьменко,

канд. юрид. наук, доцент

e-mail: el.v.linnik@gmail.com

ORCID ID 0000-0002-6117-523X;**П. Р. Левчук,**

здобувач вищої освіти третього

(освітньо-наукового) рівня,

Державний податковий університет

e-mail: levchuk777petro@gmail.com

ORCID ID 0000-0001-6571-5507

ОСОБЛИВОСТІ ДОКАЗУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ПРО ПОСОБНИЦТВО ДЕРЖАВІ- АГРЕСОРУ (НА ПРИКЛАДІ ПЕРІОДУ ОКУПАЦІЇ КИЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

Стаття присвячена окресленню особливостей доказування у кримінальних провадженнях про пособництво державі-агресору під час окупації Київської області. Встановлено, що чим тривалішою є окупація, тим більше людей йде на співпрацю з окупаційними силами, адже людям, які залишилися на окупованих територіях, потрібно продовжувати жити, працювати, навчатися, тобто співіснувати з ворогом на одній території. Однак зазначено, що варто розрізняти дії особи, направлені на виживання в умовах окупації населеного пункту, та умисні дії, які становлять об'єктивну сторону кримінального правопорушення, передбаченого ст. 111² КК України.

Зроблено висновок, що отримання окремого процесуального доказу – це не одномоментний акт, не пасивна діяльність, а активна цілеспрямована пізнавально-практична й розумова діяльність суб'єктів доказування, яка складається з окремих взаємозалежних і взаємовпливових елементів: а) пошуку, виявлення (встановлення), а за необхідності вилучення фактичних даних та їх джерел; б) перевірки, оцінки фактичних даних і їх джерел, процесуального оформлення (закріплення) й власне надання фактичним даним та їх джерелам уповноваженими суб'єктами кримінального процесу значення певного доказу у кримінальному провадженні.

Крім того, автором зазначено, що доказування саме у кримінальних провадженнях про пособництво державі-агресору є досить складним процесом та має свої

особливості. По-перше, це пов'язано з тим, що закон про кримінальну відповідальність, що встановлює кримінальну протиправність діяння, не має зворотної дії в часі (ч. 2 ст. 5 КК України), а тому не будуть нести відповідальність за діяння, передбачені ст. 111² КК України, особи, які вчинили їх до 23 квітня 2022 р. По-друге, в органів досудового розслідування виникають складнощі, пов'язані з постійними бойовими діями поруч з деокупованими територіями, на яких виявлено ознаки зазначених кримінальних правопорушень. І по-третє, існує досить великий відсоток зрадників, які переходять від органів слідства та суду, шляхом втечі на тимчасово окуповану територію України або територію держави-агресора.

Акцентовано увагу на тому, що під час окупації Київської області в лютому-березні 2022 року діяння, передбачені ст. 111² КК України, не були кримінально карані, однак, на жаль, і нині у багатьох деокупованих населених пунктах, таких як Бородянка, Ірпінь, Буча, Гостомель, мешкають особи, які допомагають Російській Федерації.

Ключові слова: докази, доказування, кримінальне правопорушення, кримінальне провадження, пособництво, держава-агресор.

Мета статті полягає у встановленні особливостей доказування у кримінальних провадженнях про пособництво державі-агресору.

Постановка проблеми. Військова агресія Російської Федерації проти України триває, на жаль, уже не перший рік і супроводжується різноманітними кримінальними правопорушеннями, особливо направленими проти основ національної безпеки. Однак після повномасштабного вторгнення 24.02.2022 на територію нашої держави виникла потреба у внесенні змін до національного законодавства, зокрема в квітні 2022 року було ухвалено Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність та особливостей застосування запобіжних заходів за вчинення злочинів проти основ національної та громадської безпеки» [1], який, зокрема, доповнив Кримінальний кодекс (далі – КК) України статтею 111² «Пособництво державі-агресору» [2]. Ці зміни зі свого боку призвели до необхідності наукового дослідження проблем і питань, які виникають під час досудового розслідування та судового розгляду нових кримінальних правопорушень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання доказів і доказування знайшло відображення у дослідженнях багатьох вітчизняних та зарубіжних учених. Загальні й окремі положення цього напрямку діяльності правоохоронних органів у своїх працях висвітлювали В. В. Вапнярчук, В. І. Галаган, В. Т. Нор, М. А. Погорельський, О. І. Сухачова, О. С. Старенький, С. М. Стахівський, О. Г. Шило та інші. Однак пособництво державі-агресору є новим видом кримінального правопорушення, а тому доказування під час його досудового розслідування потребує подальшого дослідження.

Виклад основного матеріалу. Стаття 111² КК України передбачає, що кримінальним правопорушенням є умисні дії, спрямовані на допомогу державі-агресору (пособництво), збройним формуванням та/або окупаційній адміністрації держави-

агресора, вчинені громадянином України, іноземцем чи особою без громадянства, за винятком громадян держави-агресора, з метою завдання шкоди Україні шляхом: реалізації чи підтримки рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора; добровільного збору, підготовки та/або передачі матеріальних ресурсів чи інших активів представникам держави-агресора, її збройним формуванням та/або окупаційній адміністрації держави-агресора [2].

З лютого 2022 року Державне бюро розслідувань відкрило понад 1 160 проваджень щодо злочинів проти основ нацбезпеки в умовах воєнного стану. При цьому до суду направлено більше 119 проваджень і не припиняється перевірка осіб на причетність до кримінальних правопорушень, пов'язаних зі зрадою [3].

На жаль, історія доводить, що в будь-якій державі, територія якої була окупованою, певною мірою розвивається колабораціонізм та подібні до нього соціально-політичні явища. На нашу думку, основною причиною появи зазначених явищ на території України є вчинена проти неї агресія Російської Федерації.

Є. О. Письменський зазначає, що феномен співпраці з ворогом громадян, які проживають на окупованій території, прийнято розглядати в широкому та вузькому контекстах. У широкому значенні сутність явища колабораціонізму становить комплекс взаємовідносин в усіх сферах життя між окупантом та окупованим населенням. Ці взаємовідносини можуть відбуватися на всіх можливих рівнях, починаючи від побутового, особисто-інтимного та закінчуючи ідеологічним, воєнним, передбачаючи настання всіх видів соціальної відповідальності [4, с. 77].

При цьому О. Шевченко робить висновок, що очевидним є те, що чим тривалішою є окупація, тим більше людей йде на співпрацю з окупаційними силами, адже людям, які залишилися на окупованих територіях, потрібно продовжувати жити, працювати, навчатися, тобто співіснувати з ворогом на одній території [5].

Однак, на нашу думку, варто розрізняти дії особи, направлені на виживання в умовах окупації населеного пункту, та умисні дії, які становлять об'єктивну сторону кримінального правопорушення, передбаченого ст. 111² КК України.

Відповідно до ст. 91 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України у кримінальному провадженні підлягають доказуванню:

- 1) подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення);
- 2) винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення;
- 3) вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір процесуальних витрат;
- 4) обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом'якшують покарання, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження;
- 5) обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання;

Кузьменко О. В., Левчук П. Р. Особливості доказування у кримінальних провадженнях про пособництво державі-агресору (на прикладі періоду окупації Київської області)

б) обставини, які підтверджують, що гроші, цінності та інше майно, які підлягають спеціальній конфіскації, одержані внаслідок вчинення кримінального правопорушення та/або є доходами від такого майна, або призначалися (використовувалися) для схилення особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення чи винагороди за його вчинення, або є предметом кримінального правопорушення, зокрема пов'язаного з їх незаконним обігом, або підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення;

7) обставини, що є підставою для застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру [6].

Основним змістом кримінальної процесуальної діяльності, на думку О. І. Сухачової, є діяльність з вироблення процесуальних рішень. Доказування ж є лише органічним структурним «забезпечувальним» елементом цієї діяльності; поза її рамки доказування взагалі не може існувати як самостійний феномен. Метою діяльності доказування (точніше матеріальним наповненням функціонального місця «мета діяльності доказування у кримінальному процесі») є версія, тобто здогадний (гіпотетичний) мисленнєвий образ (проект) її бажаного «продукту» – певної шуканої юридичної конструкції.

В основу способу діяльності доказування у кримінальному процесі (в його організаційному аспекті) має бути покладено принцип судового виготовлення шуканих правних конструкцій як підґрунтя для видання судом визначених законом юридичних рішень у кримінальному провадженні [7, с. 145].

При цьому під засобами діяльності доказування розуміється відкрита система функціонально спрямованих знань, пізнавальних процедур і технік, що використовуються в перебігу формування процесуального знання, виготовлення юридичних конструкцій і їх обстоювання в суді. Ці засоби повинні відповідати критеріям гуманізму, наукової апробації й верховенства права.

Перетворювальний процес діяльності доказування у кримінальному процесі поділяється на дві стадії: 1) виготовлення юридичних конструкцій у підготовчому доказовому провадженні, що складаються з двох фаз: а) проектування шуканої юридичної конструкції і б) перевіряння проекту юридичної конструкції на реалізованість; 2) дослідження юридичних конструкцій підготовчого доказового провадження у головному доказовому провадженні, що теж складаються з двох фаз: а) обстоювання (презентація) сторонами своїх правових позицій і б) формування юридичних конструкцій у головному доказовому провадженні [7, с. 145, 146].

Крім того, на нашу думку, варто погодитися з думкою, що отримання окремого процесуального доказу – це не одномоментний акт, не пасивна діяльність, а активна цілеспрямована пізнавально-практична й розумова діяльність суб'єктів доказування, яка складається з окремих взаємозалежних та взаємовпливових елементів: а) пошуку, виявлення (встановлення), а за необхідності вилучення фактичних даних та їх джерел; б) перевірки, оцінки фактичних даних і їх джерел, їх процесуального оформлення (закріплення) й, власне, надання фактичним даним та їх джерелам уповноваженими

суб'єктами кримінального процесу значення певного доказу у кримінальному провадженні [7, с. 146].

Варто також зазначити, що доказування саме у кримінальних провадженнях про пособництво державі-агресору є досить складним процесом та має свої особливості. По-перше, це пов'язано з тим, що закон про кримінальну відповідальність, що встановлює кримінальну протиправність діяння, не має зворотної дії в часі (ч. 2 ст. 5 КК України), а тому не будуть нести відповідальність за діяння, передбачені ст. 111² КК України, особи, які вчинили їх до 23 квітня 2022 р. По-друге, в органів досудового розслідування виникають складнощі, пов'язані з постійними бойовими діями поруч з деокупованими територіями, на яких виявлено ознаки зазначених кримінальних правопорушень. І по-третє, існує досить великий відсоток зрадників, які переховуються від органів слідства та суду, шляхом втечі на тимчасово окуповану територію України або територію держави-агресора.

Розуміємо, що під час окупації Київської області в лютому-березні 2022 року діяння, передбачені ст. 111² КК України, не були кримінально карані, однак, на жаль, і нині у багатьох деокупованих населених пунктах, таких як Бородянка, Ірпінь, Буча, Гостомель, мешкають особи, які допомагають Російській Федерації.

Так, наприклад, у жовтні 2022 року Служба безпеки України затримала ворожого поплічника, який допомагав російським загарбникам під час тимчасової окупації Київщини. Цей зрадник брав участь у каральних рейдах рашистів у Бучі та допомагав ворогу виявляти і фізично знищувати учасників руху спротиву. Він з власної ініціативи запропонував свою допомогу загарбникам, після чого вони видали йому вогнепальну зброю, військову форму російського зразка та «інструкції» щодо подальших дій проти українських захисників [8].

На нашу думку, в цій категорії кримінальних проваджень першочергово необхідно встановити обставини, передбачені п. 1 ч. 1 ст. 91 КПК України, а саме час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення.

За загальним правилом, часом вчинення злочину є саме час вчинення особою діяння, незалежно від того, чи настали злочинні наслідки. Наявність цих факторів має значення для визначення злочину закінченим, але не стосується вирішення питання про його вчинення [9, с. 64].

Найбільш розповсюдженим, на нашу думку, часом вчинення дій, передбачених ст. 111² КК України, буде період окупації державою-агресором території, на якій вчиняється кримінальне правопорушення.

Погоджуємося з В. І. Галаганом та І. Ю. Саліховою, що основним аспектом кримінальної процесуальної діяльності є пізнання обставин вчиненого кримінального правопорушення, що відбувається за загальними правилами пізнавальної діяльності. Особливістю пізнання, здійснюваного органами досудового розслідування, прокурором і судом, є те, що воно є засвідчувальним: установлені під час досудового розслідування та судового розгляду факти й обставини мають бути підтверджені відомостями й фактами, одержаними у визначеному законом порядку.

Встановлення місця вчинення кримінального правопорушення передбачає обсяг фактичних даних, що можуть бути виявлені, зафіксовані й вилучені під час його огляду. Місце події та його матеріальна обстановка є одним із основних і найбагатших джерел інформації, відображенням наслідків певного кримінального правопорушення. Здебільшого розкриття злочинів цілком залежить від повноти використання цього джерела, проте, на жаль, воно не завжди чітко й однаково відображає подію кримінального правопорушення [9, с. 76].

Тобто органам досудового розслідування варто обов'язково не лише встановити факт реалізації чи підтримки рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора; добровільного збору, підготовки та/або передачі матеріальних ресурсів чи інших активів представникам держави-агресора, її збройним формуванням та/або окупаційній адміністрації держави-агресора, а й довести прямий умисел особи у зазначених діях.

Висновки. Отже, можна зробити висновок, що отримання процесуальних доказів – це виключно процесуальна діяльність уповноважених суб'єктів доказування, яка здійснюється на підставі процесуальних норм, а також за законами логіки.

Крім того, необхідно встановити ознаки кожної із чотирьох передбачених ст. 111² КК України форм кримінального правопорушення, а саме:

а) прямий умисел, який буде характеризуватися цілеспрямованістю дій та наявністю мети. Адже особа має розуміти, що вона, наприклад, передає матеріальні ресурси окупаційній адміністрації держави-агресора з метою допомогти їй;

б) спрямованість дій суб'єкта на допомогу державі-агресору, збройним формуванням та/або окупаційній адміністрації держави-агресора. Тобто особа виступає пособником агресивних і протиправних загарбницьких дій ворога;

в) мета – завдання шкоди Україні. Оскільки особа, вчиняючи дії, зазначені у ст. 111² КК України, розуміє, що тим самим вона наносить шкоду основам національної безпеки нашої держави;

г) вчинення кримінального правопорушення особою, яка є громадянином будь-якої держави (крім держави-агресора), чи особою без громадянства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність та особливостей застосування запобіжних заходів за вчинення злочинів проти основ національної та громадської безпеки : Закон України від 14.04.2022 № 2198-IX // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2198-20#n8> (дата звернення: 28.01.2023).

2. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n3500> (дата звернення: 28.01.2023).

3. Топ 5 напрямів ДБР у 2022 році / Державне бюро розслідувань. URL : <https://dbr.gov.ua/news/top-5-realizacij-dbr-u-2022-goci> (дата звернення: 28.01.2023).

Кузьменко О. В., Левчук П. Р. Особливості доказування у кримінальних провадженнях про пособництво державі-агресору (на прикладі періоду окупації Київської області)

4. Письменський Є. О. Колабораціонізм як суспільно-політичне явище в сучасній Україні (кримінально-правові аспекти) : науковий нарис. Сєверодонецьк, 2020. 121 с.
5. Шевченко О. Співпраця з ворогом під час окупації: які обставини виключають кримінальну протиправність? URL : <https://helsinki.org.ua/articles/spivpratsia-z-vorohom-pid-chas-okupatsii-iaki-obstavyny-vykliuchaiut-kryminalnu-protypyrvnist/> (дата звернення: 28.01.2023).
6. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n1081> (дата звернення: 28.01.2023).
7. Сухачова О. І. Сучасні концепції доказування та їх вплив на реалізацію прокурором функції обвинувачення під час доказування кримінальних правопорушень на досудовому розслідуванні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2020. № 44. С. 143–148.
8. СБУ затримала мешканця Бучі, який допомагав рашистам під час окупації, а потім хотів «замаскувати» свої злочини, вступивши в український добробат / вебсайт Служби безпеки України. URL : <https://ssu.gov.ua/novyny/sbu-zatrymala-meshkantsia-buchi-yakui-dopomahav-rashystam-pid-chas-okupatsii-a-potim-khotiv-zamaskuvaty-svoi-zlochyny-vstupyvshy-v-ukrainskyi-dobrobat-video> (дата звернення: 28.01.2023).
9. Галаган В. І., Саліхова І. Ю. Встановлення події кримінального правопорушення як обставини, яка підлягає показуванню у кримінальному провадженні : монографія. Київ, 2017. 198 с.

REFERENCES

1. Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho ta Kryminalnoho protsesualnoho kodeksiv Ukrainy shchodo udoskonalennia vidpovidalnosti za kolaboratsiinu diialnist ta osoblyvostei zastosuvannia zapobizhnykh zakhodiv za vchynennia zlochyniv proty osnov natsionalnoi ta hromadskoi bezpeky : Zakon Ukrainy vid 14.04.2022 № 2198-IKh // Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy» / VR Ukrainy. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2198-20#n8> (data zvernennia: 28.01.2023).
2. Kryminalnyi kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 05.04.2001 № 2341-III // Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy» / VR Ukrainy. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n3500> (data zvernennia: 28.01.2023).
3. Top 5 napriamkiv DBR u 2022 rotsi / Derzhavne biuro rozsliduvan. URL : <https://dbr.gov.ua/news/top-5-realizacij-dbr-u-2022-roci> (data zvernennia: 28.01.2023).
4. Pysmenskyi Ye. O. Kolaboratsionizm yak suspilno-politychne yavyshe v suchasni Ukraini (kryminalno-pravovi aspekty) : naukovyi narys. Sievierodonetsk, 2020. 121s.
5. Shevchenko O. Spivpratsia z vorohom pid chas okupatsii: yaki obstavyny vykliuchaiut kryminalnu protypyrvnist? URL : <https://helsinki.org.ua/articles/spivpratsia-z-vorohom-pid-chas-okupatsii-iaki-obstavyny-vykliuchaiut-kryminalnu-protypyrvnist/> (data zvernennia: 28.01.2023).

6. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 13.04.2012 № 4651-VI // Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy» / VR Ukrainy. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n1081> (data zvernennia: 28.01.2023).

7. Sukhachova O. I. Suchasni kontseptsii dokazuvannia ta yikh vplyv na realizatsiiu prokurorom funktsii obvynuvachennia pid chas dokazuvannia kryminalnykh pravoporushen na dosudovomu rozsliduvanni. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriia: Yurysprudentsiia*. 2020. № 44. S. 143–148.

8. SBU zatrymala meshkantsia Buchi, yakyi dopomahav rashystam pid chas okupatsii, a potim khotiv «zamaskuvaty» svoi zlochyny, vstupyvshy v ukrainskyi dobrobat / Sait Sluzhby bezpeky Ukrainy. URL : <https://ssu.gov.ua/novyny/sbu-zatrymala-meshkantsia-buchi-yakyi-dopomahav-rashystam-pid-chas-okupatsii-a-potim-khotiv-zamaskuvaty-svoi-zlochyny-vstupyvshy-v-ukrainskyi-dobrobat-video> (data zvernennia: 28.01.2023).

9. Halahan V. I., Salikhova I. Yu. Vstanovlennia podii kryminalnoho pravoporushennia yak obstavyny, yaka pidliahaie pokazuvanniu u kryminalnomu provadzhenni : monohrafiia. Kyiv, 2017. 198 s.

O. Kuzmenko, P. Levchuk. Features of proof in criminal proceedings on assistance to the aggressor state (on the example of the period of occupation of the Kyiv region)

The article is devoted to outlining the features of evidence in criminal proceedings about aiding the aggressor state during the occupation of Kyiv region. It has been established that the longer the occupation, the more people go to cooperate with the occupying forces, because the people who remained in the occupied territories need to continue to live, work, study, that is, to coexist with the enemy in the same territory. However, it is stated that a distinction should be made between the actions of a person aimed at survival in the conditions of the occupation of the settlement, and intentional actions that constitute the objective side of the criminal offense provided for in Article 1112 of the Criminal Code of Ukraine.

It was concluded that obtaining separate procedural evidence is not a one-time act, not a passive activity, but an active purposeful cognitive-practical and mental activity of the subjects of evidence, which consists of separate interdependent and mutually influencing elements: a) search, detection (establishment), and, if necessary, extraction of factual data and their sources; b) verification, assessment of factual data and their sources, their procedural registration (consolidation) and actual giving of factual data and their sources by authorized subjects of the criminal process the value of certain evidence in criminal proceedings.

In addition, the author states that proving in criminal proceedings about aiding the aggressor state is a rather complex process and has its own peculiarities. Firstly, this is due to the fact that the law on criminal liability, which establishes the criminal illegality of an act, does not have a retroactive effect in time (part 2 of article 5 of the Criminal Code of Ukraine), and therefore they will not be held responsible for the acts provided for Art. 1112 of the Criminal Code of Ukraine, persons who committed them before April 23, 2022. Secondly, the pre-trial investigation bodies face difficulties related to constant hostilities near the de-occupied territories, where signs of the specified criminal offenses have been detected. And,

thirdly, there is a fairly large percentage of traitors who are hiding from investigative bodies and courts by fleeing to the temporarily occupied territory of Ukraine or the territory of the aggressor state.

Attention is focused on the fact that during the occupation of the Kyiv region in February-March 2022, the actions provided for in Art. 1112 of the Criminal Code of Ukraine, were not criminally punished, but, unfortunately, even now in many de-occupied settlements, such as Borodyanka, Irpin, Bucha, Gostomel, there are persons who help the Russian Federation.

Keywords: evidence, proving, criminal offence, criminal proceedings, aiding and abetting, aggressor state.

Стаття надійшла до редколегії 24 березня 2023 року

УДК 343.125

DOI 10.33244/2617-4154.2(11).2023.141-149

А. В. Свінцицький,
канд. юрид. наук,
заслужений юрист України,
Український науково-дослідний
інститут спеціальної техніки
та судових експертиз
Служби безпеки України
e-mail: 30.07@nusta.edu.ua
ORCID ID 0000-0002-2562-8852

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УЧАСТІ ОСІБ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ

У статті розглянуто норми законодавства та судову практику щодо забезпечення участі осіб у кримінальному провадженні. Зазначено, що, відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану» суди, органи та установи системи правосуддя діють виключно на підставі, в межах повноважень та у спосіб, визначені Конституцією та законами України. Повноваження судів, органів та установ системи правосуддя, передбачені Конституцією України, в умовах правового режиму воєнного стану не можуть бути обмежені. Проте цей законодавчий акт не повністю відповідає реаліям сьогодення, а саме в умовах ведення активних бойових дій на території України норми закону не є дієвими.

У зв'язку з цим парламентом в останній час було напрацьовано багато змін до законодавства, спрямованих на адаптацію кримінального провадження до умов воєнного стану. Суди працювали в умовах постійних законодавчих змін і без доступу до Єдиного реєстру судових рішень, що унеможливлювало дослідження судової практики й ускладнювало формування однакових підходів до реалізації нових законодавчих норм. Саме тому вивчення питання забезпечення участі осіб у кримінальному провадженні під час воєнного стану, дослідження правозастосовної практики з цього питання є важливим і актуальним питанням сучасної кримінальної процесуальної науки.

Аналіз судової практики дозволив виокремити умовні критерії, які враховуються суддями під час вирішення питання про зміну запобіжного заходу у виді тримання під вартою або домашнього арешту на особисте зобов'язання. Крім загальних обставин, передбачених КПК України, це також: 1) перебування на території, де ведуться (не ведуться) активні бойові дії; 2) наявність сім'ї та необхідність вивезення на безпечну територію; 3) чи є підозрюваний, обвинувачений військовозобов'язаним та чи підлягає він мобілізації; 4) спроможність особи захищати Україну з огляду на характер правопорушення, за яке її притягнуто до відповідальності; 5) чи отримував підозрюваний,

обвинувачений повістку до військкомату; б) дотримання умов запобіжного заходу тощо.

Ключові слова: воєнний стан, забезпечення участі осіб у кримінальному провадженні, рішення суду, система правосуддя, запобіжні заходи, тримання під вартою.

Мета статті. Дослідити та проаналізувати практичні аспекти застосування запобіжних заходів у кримінальному провадженні в умовах воєнного стану, визначити проблемні моменти законодавчого регулювання цього питання та запропонувати напрями їх вирішення.

Постанова проблеми. Відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану» суди, органи й установи системи правосуддя діють виключно на підставі, в межах повноважень та у спосіб, визначені Конституцією та законами України. Повноваження судів, органів та установ системи правосуддя, передбачені Конституцією України, в умовах правового режиму воєнного стану не можуть бути обмежені [1]. Проте цей законодавчий акт не повністю відповідає реаліям сьогодення, а саме в умовах ведення активних бойових дій на території України норми закону не є дієвими.

У зв'язку з цим парламентом в останній час було напрацьовано багато змін до законодавства, спрямованих на адаптацію кримінального провадження до умов воєнного стану. Суди працювали в умовах постійних законодавчих змін і без доступу до Єдиного реєстру судових рішень, що унеможливлювало дослідження судової практики й ускладнювало формування однакових підходів до реалізації нових законодавчих норм. Саме тому вивчення питання забезпечення участі осіб у кримінальному провадженні під час воєнного стану, дослідження правозастосовної практики з цього питання є важливим і актуальним питанням сучасної кримінальної процесуальної науки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченням питання щодо забезпечення участі осіб у кримінальному провадженні в різні періоди часу займалося багато вчених-процесуалістів, а саме: Л. Л. Нескороджена, І. Ф. Крилов, А. І. Бастрикін, В. К. Бобров, М. І. Бажанова, Ю. В. Баулін, О. А. Брильов, О. Г. Волеводз, Н. М. Гупорова, Л. А. Гарбовський, Ю. М. Дьомін, А. В. Кузнецов, С. Г. Кузьменко, А. І. Друзін, М. І. Панов, І. І. Піскун, М. І. Омеляненко, В. В. Ігнатенко та інші.

Виклад основного матеріалу. На основі аналізу судової практики щодо застосування окремих заходів забезпечення участі осіб у кримінальному провадженні можна зробити певні висновки. Так, насамперед звертає на себе увагу поширеність розгляду клопотань у дистанційному режимі або без участі підозрюваного, обвинуваченого, який тримається під вартою.

Верховний Суд у листі від 03.03.2022 «Щодо окремих питань здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану» зазначив про відповідні умови розгляду клопотання без участі особи, якої воно стосується: 1) об'єктивні обставини; 2) як виняток; 3) належна мотивація такої процедури розгляду. Крім того, з листа вбачається, що розгляд відповідних клопотань за відсутності підозрюваного можна

допускати, отже, це не має бути загальним правилом. Однак практика склалася так, що відповідні клопотання про продовження або зміну запобіжного заходу постановлялися без участі підозрюваного, обвинуваченого або за участю підозрюваного, обвинуваченого в дистанційному режимі, незалежно від його згоди на це [2].

У зв'язку з введенням на території України воєнного стану та відсутністю технічної можливості дистанційного зв'язку з ДУ «Рівненський слідчий ізолятор» не вдалося забезпечити безпосередню участь обвинуваченого у судовому засіданні. Зважаючи на те, що у судовому засіданні присутній захисник обвинуваченого, суд вважає за можливе розглянути подану заяву (про зміну запобіжного заходу) без участі обвинуваченого з огляду на таке. Статтею 64 Конституції України передбачена можливість введення в Україні воєнного або надзвичайного стану. При цьому можуть встановлюватися певні обмеження прав і свобод людини із зазначенням строку дії цих обмежень. Згідно зі ст. 1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державної незалежності України, її територіальної цілісності. 24 лютого 2022 року, відповідно до п. 20 ч. 1 ст. 106 Конституції України, Закону України «Про правовий режим воєнного стану», Указом Президента України № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні», постановлено ввести воєнний стан строком на 30 діб. Враховуючи викладене, положення ст. 2 КПК України, введений на території України Указом Президента України воєнний стан та безпосередня присутність захисника обвинуваченого в судовому засіданні, який зобов'язаний діяти виключно в інтересах підзахисного відповідно до Закону України «Про адвокатуру», суд дійшов висновку, що відсутність обвинуваченого в судовому засіданні не є перешкодою для розгляду клопотання про зміну запобіжного заходу та не порушує права останнього [3].

Другим моментом, який звертає на себе увагу під час дослідження судової практики, пов'язаної із запобіжними заходами під час війни, є значна кількість судових рішень, постановлених за наслідками розгляду клопотань (переважно сторони захисту) про зміну застосованого раніше запобіжного заходу. Проведений аналіз свідчить, що, звертаючись із клопотанням про зміну тримання під вартою або домашнього арешту, захист переважно апелює до: 1) наміру підозрюваного, обвинуваченого захищати свою Батьківщину та 2) небезпеки застосованого запобіжного заходу для життя і здоров'я підозрюваного, обвинуваченого в умовах воєнного стану. Значний масив становлять судові рішення про зміну запобіжного заходу у вигляді застави на особисте зобов'язання та зменшення суми раніше внесеної застави. У цьому випадку слідчі судді та суди істотно частіше задовольняють подані клопотання за умови перерахування застави або суми, на яку її зменшено, на спеціальний рахунок Збройних сил України.

Варто зазначити, що ст. 616 КПК України, яка передбачає скасування запобіжного заходу для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період або зміну запобіжного заходу з інших підстав набула чинності лише 22.03.2022 (майже через місяць з початку повномасштабного вторгнення) [4]. При цьому Вищий антикорупційний суд та деякі інші суди ухвалювали рішення про зміну

запобіжного заходу з огляду на намір підозрюваного, обвинуваченого здійснювати заходи із забезпечення національної безпеки й оборони, відсічі та стримування збройної агресії російської федерації проти України і використання переданих у заставу коштів для внесення для цілей оборони України. Отже, в цьому питанні варто свідчити про ті винятки, коли законодавство підхоплює актуальні практичні тенденції і слідує за судовою практикою, а не навпаки.

Аналіз судової практики дозволяє виокремити умовні критерії, які враховуються суддями під час вирішення питання про зміну запобіжного заходу у виді тримання під вартою або домашнього арешту на особисте зобов'язання. Крім загальних обставин, передбачених КПК України, це також: 1) перебування на території, де ведуться (не ведуться) активні бойові дії; 2) наявність сім'ї та необхідність вивезення на безпечну територію; 3) чи є підозрюваний, обвинувачений військовозобов'язаним та чи підлягає він мобілізації; 4) спроможність особи захищати Україну з огляду на характер правопорушення, за яке її притягнуто до відповідальності; 5) чи отримував підозрюваний, обвинувачений повістку до військкомату; 6) дотримання умов запобіжного заходу тощо.

Суд критично оцінює посилення обвинуваченого та його захисника щодо можливої участі обвинуваченого в захисті України в умовах воєнного стану шляхом його вступу до лав Збройних сил України чи територіальної оборони. Обвинуваченим не надано суду жодних доказів його звернення до відповідних органів щодо його зарахування до лав територіальної оборони чи мобілізації до Збройних сил України [5].

Захисник обвинуваченого в судовому засіданні просила клопотання задовольнити та надати можливість її підзахисному вступити до лав Збройних сил України та взяти участь в обороні держави в умовах воєнного стану. Водночас від захисника суд отримав інформацію про те, що обвинувачений не є військовозобов'язаним та не проходив військову службу раніше [3].

Варто зазначити, що у законодавстві не передбачено порядку розгляду матеріалів кримінальних проваджень та порядку розгляду питань доцільності продовження запобіжних заходів, зокрема у виді тримання під вартою, в умовах воєнного стану, у разі загрози життю і здоров'ю складу суду та учасників процесу, на стадії судового провадження в першій інстанції, а тому вказані питання судом вирішуються, керуючись загальними принципами кримінально-процесуального законодавства, вимогами глав 18, 28 КПК України та здорового глузду. Бойові дії тривали безпосередньо біля м. Київ, що потребувало активізації зусиль усіх громадян України, які здатні боронити свою державу. Обвинувачений, хоч і обвинувачується у вчиненні тяжкого злочину, проте раніше не судимий, психологічно та фізично потенційно має змогу стати на захист України від військового вторгнення збройних сил російської федерації. При цьому під час досудового слідства не перебував під вартою і належно виконував процесуальні обов'язки. Лише під час судового розгляду не з'являвся на виклики до суду, був оголошений у розшук і після затримання йому було змінено запобіжний захід на більш тяжкий – тримання під вартою. На думку суду, ризики та обставини, які були встановлені на стадії судового розгляду, під час введення воєнного стану, у ході

активних бойових дій на околицях м. Київ, з урахуванням особи обвинуваченого, часу його перебування під вартою, у цьому кримінальному провадженні не можуть бути достатньою підставою для продовження йому запобіжного заходу у виді тримання під вартою, а тому цей захід підлягає зміні на особисте зобов'язання з покладенням відповідних обов'язків [6].

Станом на день подання клопотання обвинуваченим та на день його розгляду активних бойових дій на території м. Черкаси та Черкаської області не проводилося. При цьому в м. Черкаси та Черкаській області діяла комендантська година з 20.00 до 06.00. У цей час заборонено було перебувати на вулиці та в інших громадських місцях, за винятком сигналу тривоги. За таких обставин переміщення у сховище в період сигналу повітряної тривоги є необхідним заходом безпеки та не може бути розцінено як порушення запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту. Разом з цим обвинувачений не надав до суду будь-яких підтверджувальних доказів того, що він прийнятий на службу до територіальної оборони та у зв'язку з перебуванням в умовах нічного домашнього арешту він обмежений у виконанні відповідних воєнних і спеціальних завдань, доручених командуванням територіальної оборони, щодо забезпечення національної безпеки та оборони України [7].

Нерідко сторона захисту вказує лише на саму наявність воєнного стану. Проте в переважній більшості таке не визнається підставою для зміни запобіжного заходу. Слідчий суддя звертає увагу на те, що в судовому засіданні не спростовано факту обґрунтованості повідомленої на сьогодні підозри та не було надано відповідних доказів, які б свідчили про те, що нині відсутні ризики, які були враховані судом під час застосування до підозрюваного запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. Так, стороною захисту не надано жодних нових доказів в обґрунтування обставин, які б не були досліджені слідчим суддею під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. Крім того, слідчий суддя звертає увагу на те, що введення в Україні військового стану не є підставою для звільнення підозрюваного з-під варті [8].

З набуттям чинності статті 616 КПК України нормативно закріплені підстави скасування запобіжного заходу для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період або зміна запобіжного заходу з інших підстав. Як вбачається з реєстру судових рішень, до судів почала надходити велика кількість клопотань сторони захисту про зміну запобіжного заходу на підставі ст. 616 КПК України. І практика в цьому питанні є неоднозначною – деякі клопотання розглядаються й вирішуються, а інші повертаються заявнику чи направляються для вирішення прокурору.

Крім того, ч. 1 ст. 616 КПК України передбачено порядок скасування запобіжного заходу для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період або зміна запобіжного заходу з інших підстав, яким чітко визначено, що, зокрема, обвинувачений має право звернутися до прокурора з клопотанням, і за результатами розгляду такого клопотання саме прокурор має право звернутися до суду, який розглядає кримінальне провадження, з клопотанням про скасування цій особі запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою [9].

Враховуючи викладене, беручи до уваги вимоги ст. 616 КПК України, суд дійшов висновку про надіслання прокурору клопотання обвинуваченого про скасування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою для відповідного реагування [10].

Викликана війною зміна кримінального процесуального законодавства призвела до того, що на сьогодні паралельно існують два порядки зміни запобіжного заходу: загальний порядок, передбачений ст. 201 КПК України, та особливий порядок під час здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану, закріплений у ст. 616 КПК України. У разі загального порядку з клопотанням про зміну запобіжного заходу безпосередньо до суду можуть звернутися як підозрюваний, обвинувачений, так і його захисник. У другому випадку захисник нормативно не включений законодавцем до переліку суб'єктів, які мають ставити питання про скасування запобіжного заходу. В екстраординарній процедурі відповідне звернення має бути адресоване прокурору, який зі свого боку має право (а не зобов'язаний) звернутися до слідчого судді або суду з клопотанням про скасування запобіжного заходу. Єдиним випадком прямого звернення до слідчого судді, суду є необхідність запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту на особисте зобов'язання в місцях ведення активних бойових дій. При цьому, якщо в порядку ст. 201 КПК України слідчий суддя, суд зобов'язаний розглянути клопотання підозрюваного, обвинуваченого, то під час застосування ч. 6 ст. 616 КПК України йдеться про право слідчого судді, суду розглянути це питання. Тобто сама наявність судового контролю є диспозитивною й перебуває в прямій залежності від дискреції прокурора.

Метою зміни запобіжного заходу в порядку ст. 616 КПК України є проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період, а якщо свідчити про зміну запобіжного заходу у виді застави – використання коштів, переданих у заставу (повним обсягом або частково), для внесення на спеціальні рахунки Національного банку України для цілей оборони України. Водночас у мирних умовах зміну запобіжного заходу можуть зумовити будь-які обставини, які впливають на його реалізацію [11].

На відміну від зміни запобіжного заходу у виді тримання під вартою та домашнього арешту, де позитивні рішення не мають системного характеру, судові рішення, спрямовані на заміну застави особистим зобов'язанням, мають масовий характер. Зміна запобіжного заходу у виді застави має два способи: 1) безпосередньо зміна застави на особисте зобов'язання; 2) зміна запобіжного заходу у виді застави шляхом зменшення на суму, яка підлягає перерахуванню на потреби Збройних сил України. З 22 березня цього року також передбачене повне скасування запобіжного заходу при тому, що для загального порядку кримінального провадження не передбачено такого інституту.

Висновки. Отже, судова практика свідчить про переважну кількість випадків задоволення відповідних клопотань за умови перерахування сум застави на рахунок Збройних сил України. Тут показовим є те, що сторона обвинувачення не заперечує проти задоволення таких клопотань сторони захисту. Судом при цьому враховується не лише намір підозрюваного, обвинуваченого, а й воля заставодавця (якщо застава вносилася іншою особою).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про правовий стан воєнного стану: Закон України від 12 травня 2015 року № 389-VIII / офіц. сайт Верховної Ради України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
2. Щодо окремих питань здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану : лист Верховного Суду від 03.03.2022 № 2/0/2-22. URL : https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/war/Inform_lyst_2022_03_03.pdf
3. Ухвала Ківерцівського районного суду Волинської області від 04.03.2022 у справі № 158/355/20. URL : <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/102983294>
4. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI / офіц. сайт Верховної Ради України. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651%D0%B017/print29932-924471646>
5. Ухвала Косівського районного суду Івано-Франківської області від 14.04.2022. URL : <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/103373031/>
6. Ухвала Голосіївського районного суду м. Києва від 31.03.2022 у справі № 752/6269/21. URL : <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/103271960/>
7. Ухвала Придніпровського районного суду м. Черкаси від 16.03.2022 у справі № 711/5885/21. URL : <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/103430886/>
8. Ухвала слідчого судді Київського районного суду міста Одеси від 09.03.2022 у справі № 947/15792/21. URL : <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/103439938>
9. Ухвала Броварського районного суду Київської області від 04.04.2022 у справі № 366/3127/21. URL : <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/103384416/>
10. Ухвала Дзержинського районного суду м. Харкова від 20.04.2022 у справі № 638/13470/20. URL : <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/107815346/>
11. Михайленко В. Судова практика з питань запобіжних заходів в умовах воєнного стану. URL : <https://lexinform.com.ua/yuridychna-praktyka/sudova-praktyka-z-pytan-zapobizhnyh-zahodiv-v-umovah-voyennogo-stanu/>

REFERENCES

1. Pro pravovyi stan voiennoho stanu : Zakon Ukrainy vid 12 travnia 2015 roku № 389-VIII / ofits. sait Verkhovnoi Rady Ukrainy. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
2. Shchodo okremykh pytan zdiisnennia kryminalnoho provadzhennia v umovakh voiennoho stanu : lyst Verkhovnoho Sudu vid 03.03.2022 No 2/0/2-22. URL : https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/war/Inform_lyst_2022_03_03.pdf
3. Ukhvala Kivertsivskoho raionnoho sudu Volynskoi oblasti vid 04.03.2022 u spravi № 158/355/20. URL : <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/102983294>
4. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 13 kvit. 2012 r. № 4651-VI / ofits. sait Verkhovnoi Rady Ukrainy. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651%D0%B017/print29932-924471646>

Свінцицький А. В. Забезпечення участі осіб у кримінальному провадженні в умовах воєнного стану: прикладні аспекти

5. Ukhvala Kosivskoho raionnoho sudu Ivano-Frankivskoi oblasti vid 14.04.2022. URL : <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/103373031/>
6. Ukhvala Holosiivskoho raionnoho sudu m. Kyieva vid 31.03.2022 u spravi № 752/6269/21. URL : <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/103271960/>
7. Ukhvala Prydniprovskoho raionnoho sudu m. Cherkasy vid 16.03.2022 u spravi № 711/5885/21. URL : <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/103430886/>
8. Ukhvala slidchoho suddi Kyivskoho raionnoho sudu mista Odesy vid 09.03.2022 u spravi № 947/15792/21. URL : <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/103439938>
9. Ukhvala Brovarskoho raionnoho sudu Kyivskoi oblasti vid 04.04.2022 u spravi № 366/3127/21. URL : <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/103384416/>
10. Ukhvala Dzerzhynskoho raionnoho sudu m. Kharkova vid 20.04.2022 u spravi № 638/13470/20. URL : <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/107815346/>
11. Mykhailenko V. Sudova praktyka z pytan zapobizhnykh zakhodiv v umovakh voiennoho stanu. URL : <https://lexinform.com.ua/yuridychna-praktyka/sudova-praktyka-z-pytan-zapobizhnyh-zahodiv-v-umovah-voyennogo-stanu/>

A. V. Svintsytskyi. Ensuring the participation of persons in criminal proceedings under martial law: applied aspects

The article examines legislative norms and court practice on ensuring the participation of persons in criminal proceedings. It is noted that in accordance with the law of Ukraine "On the legal regime of martial law", courts, bodies and institutions of the justice system act exclusively on the basis, within the limits of authority and in the manner determined by the Constitution and laws of Ukraine. The powers of courts, bodies and institutions of the justice system provided for by the Constitution cannot be limited in the conditions of the legal regime of martial law. However, this legislative act does not fully correspond to the realities of today, namely, in the conditions of active hostilities on the territory of Ukraine, the provisions of the law are not effective.

In this regard, the parliament has recently worked out many changes to the legislation aimed at adapting criminal proceedings to the conditions of martial law. Courts worked in conditions of constant legislative changes and without access to the Unified Register of Court Decisions, which made it impossible to study judicial practice and made it difficult to form uniform approaches to the implementation of new legislative norms. That is why the study of the issue of ensuring the participation of persons in criminal proceedings during martial law, the study of law enforcement practice on this issue is an important and relevant issue of modern criminal procedural science.

The analysis of judicial practice made it possible to single out the conditional criteria that judges take into account when deciding on the issue of changing a preventive measure in the form of detention or house arrest to personal commitment. In addition to the general circumstances provided for by the Criminal Procedure Code of Ukraine, it is also 1) staying in the territory where active hostilities are (not being) waged, 2) the presence of a family and the need to be taken to a safe territory, 3) whether the suspect, the accused is conscripted and whether he is subject to mobilization, 4) the person's ability to defend Ukraine in view of the

nature of the offense for which he was prosecuted, 5) whether the suspect, the accused received a summons to the Military Commissariat, 6) compliance with the conditions of a preventive measure, etc.

Keywords: *martial law, ensuring the participation of persons in criminal proceedings, court decision, justice system, preventive measures, detention.*

Стаття надійшла до редколегії 10 березня 2023 року

Міжнародне право та право ЄС

УДК 340 (340.12+340.15+341)

DOI 10.33244/2617-4154.2(11).2023.150-156

Т. О. Дідич*д-р юрид. наук, професор,
Київський національний
університет імені Тараса Шевченка
e-mail: tarasdid@ukr.net***ORCID ID 0000-0002-2442-8138;****А. Є. Шевченко***д-р юрид. наук, професор,
заслужений юрист України,
Державний податковий університет
e-mail: shevchenko2757@ukr.net***ORCID ID 0000-0003-2663-9892**

ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ПОЛОЖЕНЬ БУДАПЕШТСЬКОГО МЕМОРАНДУМУ ТА ЙОГО ЗНАЧЕННЯ

У науковій статті досліджується питання Будапештського меморандуму, його юридична сутність і значення, аналізуються його основні частини. Офіційною назвою є «Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до договору про нерозповсюдження ядерної зброї». 5 грудня 1994 року для більшості пересічних громадян до 24 лютого 2022 року ця дата нічого не означала й у більшості випадків її не знали. Проте введення воєнного стану, обстріли, окупація, бомбардування мирних жителів, знищення житла, благаання України як держави про допомогу небайдужих держав, а головне чути погрози у свій бік про можливе застосування у цій війні ще й ядерної зброї стали причиною підняття питання не одного десятиліття давності, коли Україна успадкувавши третій у світі ядерний потенціал, віддала його на користь сьогоденній держави-терориста, від якої загинуло сотні тисяч людей, а кількість безвісти зниклих не визначено й донині. Будапештський меморандум не було ратифіковано жодною стороною, що з юридичної точки зору не може вважатися таким, що вступив у дію та містить у собі настання прав і обов'язків. Хоча український бік наголошував на необхідності ратифікації, проте опозиція США та Росії відмовлялася від юридичної обов'язковості цього документа. Навіть якщо і знайти правове значення Будапештського меморандуму, але гарантії безпеки, які мали б відображати уявлення про те, що зовнішні гарантії повинні забезпечувати безпечно та комфортно існування на практиці, з одного боку, можна свідчити, що Велика Британія та США не порушили його частини, на відміну від Росії, проте, з іншого

боку, ослабивши Україну у такий спосіб, припускаємо, що було створено підстави до її територіального вторгнення.

Ключові слова: Україна, Угорщина, зовнішні функції, порівняльно-правовий аналіз, міжнародно-правове утвердження.

Мета. Основною метою наукової статті є здійснення аналізу положень Будапештського меморандуму крізь призму їх порівняльно-правового аналізу.

Постановка проблеми. Вислів «гарантії безпеки» сьогодні відображає глибоко вкорінене в Україні уявлення про те, що зовнішні сили повинні забезпечити її безпечне й комфортне існування. Однак, кинувши погляд назад, із прикрістю усвідомлюється, що Захід, визнавши незалежність, дав Україні надію, але нічого не гарантував, і гарантувати допоки не планує. За своє ядерне роззброєння Україна отримала близьку до максимальної в тих умовах компенсацію, і одним з її складників був Будапештський меморандум, що містив зобов'язання перед Україною, проте які важко назвати гарантіями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У ході написання цієї наукової статті були використані праці К. Коваль, Ж. Завальної, О. Їжака, Б. Тарасюка, М. Оліярника, а також національні та міжнародні законодавчі акти.

Виклад основного матеріалу. Методологія наукового пізнання – специфічне та багатоаспектне явище. Філософська методологія поєднує всі загальнонаукові способи в три великі групи. До першої належать: спостереження, порівняння. До другої: ідеалізація. До третьої: аналіз і синтез, індукція та дедукція, абстрагування та моделювання. У статті нами широко використовуються усі три групи методів.

5 грудня 1994 року для більшості пересічних громадян до 24 лютого 2022 року ця дата нічого не означала й у більшості випадків її не знали. Проте введення воєнного стану, обстріли, окупація, бомбардування мирних жителів, знищення житла, благаання України як держави про допомогу небайдужих держав, а головне чути погрози у свій бік про можливе застосування у цій війні ще й ядерної зброї стали причиною підняття питання не одного десятиліття давності, коли Україна, успадкувавши третій у світі ядерний потенціал, віддала його на користь сьогодишньої держави-терориста, від якої загинуло сотні тисяч людей, а кількість безвісти зниклих не визначено й донині.

У контексті зовнішніх функцій держави не можна обійти Будапештський меморандум, який відіграв свою роль у формуванні зовнішньополітичної діяльності України. Офіційною назвою так званого Будапештського меморандуму є «Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до договору про нерозповсюдження ядерної зброї», учасниками якого виступило 4 держави, три з яких є не просто учасниками, а гарантами дотримання виконання його положень: Україна, росія, США, Велика Британія. Аналізуючи цей історичний документ, який змінив хід усієї України, варто зазначити його коло охоплюваності питань, він складається з невеликих шести абзаців: перший стосується питання незалежності кордонів та суверенності; другий – підтвердження держав-гарантів у їх зобов'язанні утримуватися від загроз силового використання проти територіальної цілісності чи політичної незалежності України, а

головне, що ніяка їх зброя ніколи не матиме місце використання проти України, виключно з цілей оборони; третій присвячено питанню утримуватися від економічного тиску для підкорення своїм власним інтересам здійснення Україною прав, притаманних її суверенітету, і таким шляхом отримати переваги; четвертий підтверджує зобов'язання гарантів домагатися негайних дій з боку Ради Безпеки ООН з метою надання допомоги Україні як державі, що не володіє ядерною зброєю, у випадку акту агресії або факту погрози використання ядерної зброї; п'ятий присвячений частині підтвердження зобов'язання не застосовувати ядерну зброю проти держав, що її не мають, крім випадків нападу на них самих, їх території, території їх союзників з боку держави, що володіє ядерною зброєю; шостий, на нашу думку, є визначальним, адже на випадок застосування цих протокольних зобов'язань виникає логічне питання: який буде алгоритм дій – аналізований документ дає нам відповідь – будуть проводитися консультації у випадку виникнення ситуації, внаслідок якої виникатиме питання виконання цих зобов'язань [1]. Отже, можемо припустити, що держави, які виступили так званими гарантами, ніяк не ризикували, підписуючи, здавалося такого рівня питань, міжнародний документ, адже проведення консультацій, як можемо вбачати, не означає застосовувати усі можливі в рамках міжнародного права засоби на допомогу державі-жертві в протистоянні агресору. Консультації – це, на нашу думку, фаза пасивної допомоги, яка у часи воєнного стану, наприклад, є не просто не дієвою, а, наголошуючи юридичною мовою, є удаваною.

Отже, доречно розглянути юридичну сутність та значення меморандуму. Так, К. Коваль зазначає меморандум як документ, який «засвідчує наміри сторін, позиції держав (якщо розглядаємо Меморандум як дипломатичний документ), аналіз окремих положень, інформація, яка надається інвесторам (у випадку інвестиційного Меморандуму). Тобто меморандум – це не той документ, який має юридичну силу як договір або угода та юридичні наслідки у разі невиконання окремих положень документа» [2].

Маємо наголосити, що Будапештський меморандум не було ратифіковано жодною стороною, що з юридичної точки зору не може вважатися таким, що вступив у дію та містить у собі настання прав і обов'язків. К. Коваль порівняла його з поширеним у дипломатії комюніке, тобто це документ, який підписується сторонами після проведення переговорів або зустрічі, просто для фіксації міждержавної зустрічі, а не демонстрації домовленостей або виникаючих між державами обов'язків. Меморандум зазвичай інша річ як дипломатичний термін, але теж не договір і не угода [2].

У продовженні наукового обґрунтування звертаємося до пояснень Б. Тарасюка, який зазначив, що «цей меморандум був зареєстрований у належний спосіб в ООН відповідно до статті 102 Статуту ООН. Як міжнародний договір, він не втрачав і не втрачає своєї юридичної сили. Будь-який чинний міжнародний договір, а меморандум є чинним міжнародним договором, – підлягає виконанню його сторонами. Отже, немає ніяких підстав ставити під сумнів юридичну природу меморандуму» [3]. Насамперед звертається увага на факт, що під меморандумом трактується поняття договору, хоча це не відповідає дійсності. Заради справедливості нам варто звернути увагу на те, що, наприклад, автор Ж. Завальна свідчить з огляду на аналізи чинних на сьогодні

документів, що називають меморандумами, вони укладені на добровільній основі з фіксацією волі сторін, які беруть участь у цих відносинах. Беручи до уваги відсутність імперативних приписів у положеннях та у призначенні, можна розглядати його як форму договірної регулювання відносин [4, с. 53]. Тобто автор припускає, що меморандум є формою договірних відносин, проте на протипагу Б. Тарасюку не свідчить, що це безпосередньо договір. Більше того, Ж. Завальна згадує Віденську конвенцію, яка свого часу не дає нам чіткого тлумачення міжнародних угод, а саме які юридичні, а які ні. Проте меморандум досить часто використовується на політичному чи моральному рівнях, але для того, щоб він мав юридичну силу, необхідна його ратифікація сторонами учасниками. В іншому випадку меморандум не породжує юридичних наслідків його недотримання. Меморандум може мати місце на переддоговірному етапі чи бути продовженням укладених угод їх конкретизації чи уточнення [4, с. 55].

Б. Тарасюк також згадує, що український бік наголошував на необхідності ратифікації, проте позиція США та росії відмовлялася від юридичної обов'язковості цього документа [3]. На нашу думку, виникає логічне запитання: чому умови ставили саме так звані гарантії, по суті, відбувалася ліквідація потенціалу могутності, умови мала ставити держава, яку «очищують» для того, щоб не мати в подальшому проблем з безпековим сектором. Чому за досить невігідних умов цей процес не припинився, як свого часу вчинив В. Янукович з питанням євроінтеграції, коли шлях було пройдено, залишалася практично церемонія посвяти, проте сталася відмова від колись заданого курсу, як пріоритетного. Те саме повинно було мати місце і в питанні ядерної зброї: навіщо підписувати документ, який не має ніякого значення, за виключенням протокольного, і нищити себе як могутню державу на старті. Питання незалежності було важким для України, отримавши її 1991 року, ми мали курс не на розвиток, а навпаки. Відносини з росією ніколи не були дружніми, беручи період як до 1991 року, так і після, завжди мало місце тривоги, і віддавши на її користь третій у світі потенціал, аналізований меморандум можемо назвати договором купівлі-продаж на надто невігідних умовах з удаваністю правочину.

У продовженні Б. Тарасюка досить необґрунтованим був вислів, що «хоч документ і не передбачав ратифікації, проте рівень його підписантів три президента й один прем'єр-міністр був уже значним» [3]. Проте деяке значення має рівень підписантів, коли відбувалося знищення могутності у зародку, і український президент Л. Кучма це допустив. Питання ядерної зброї та як Україна її буде використовувати піднімалося ще за часів і Л. Кравчука, однак визначальну роль відводиться саме Л. Кучмі, який однозначно міг відмовитися або хоча б підписувати на реальних гарантіях, і у випадку загострення ситуації очікувати на активну фазу допомоги, а не консультування. Більше того, звертаючи увагу і на переклади цього документа, а саме назву, звертаємо увагу і на те, що в англійській версії документа має місце не «гарантії», а «assurances», що в перекладі означає «запевнення» [5]. Насправді гарантіями це важко назвати, найімовірніше, як вдало пише О. Їжак, – зобов'язаннями. Згадуючи Віденську конвенцію, О. Їжак зазначає в питанні правового значення на протипагу вищезазначеним

авторам, що «будь-яка підписана державами, відповідно до міжнародного права, угода є договором, незалежно від назви (стаття 2, пункт «а»). З погляду міжнародного права Будапештський меморандум – це договір, незалежно від назви «меморандум» і кваліфікації його предмета як «запевнення» в англійській версії документа. Навіть якби документ називався «меморандумом про взаєморозуміння», а його предметом були «обіцянки», то, будучи підписаним так, як він був підписаний, він однаково залишився б міжнародним договором» [6; 7].

Отже, варто зазначити що, якщо знайти правове значення Будапештського меморандуму, то гарантії безпеки, які мали б відображати уявлення про те, що зовнішні гарантії повинні забезпечувати безпечне та комфортне існування на практиці, з одного боку, Велика Британія та США не порушили його частини, на відміну від росії, проте, з іншого боку, ослабивши Україну, припускаємо, що було створено підстави до її територіального вторгнення.

Як свідчить О. Їжак, є важливий аспект питання про гарантії, що виходить за рамки Будапештського меморандуму. США, Велика Британія, Німеччина, інші впливові країни давали численні сигнали й обіцянки Україні, що реформи за західними моделями і відкритість щодо Заходу є досить надійними гарантіями безпеки та національного успіху. Виявилося, що це не так. Тепер Україна чує, що реформи потрібні їй самій, а країни, які є взірцями цих реформ, не мають перед нею невиконаних зобов'язань. Юридично це так, але морально – ні. Восени 2017 року в Атлантичній раді США, впливовому аналітичному центрі відбулися дискусії про надання Україні зброї для захисту на той час від російської агресії. Переважала думка, що хоча Будапештський меморандум не зобов'язує США надавати Україні військову та військово-технічну допомогу, він накладає певні моральні зобов'язання. Моральні зобов'язання не були кодифіковані в Будапештському меморандумі. Проте вони сприяли отриманню Україною помітної американської та західної військової допомоги.

Навіть порівняно з її державою-сусідом Угорщиною, яка звикла діяти виключно у власних інтересах, Україна такою практикою похизуватися не може, вона завжди має від когось залежати, таким вправним маневрам, як її сусід, керманичі України так і не навчилися. Прикладом такого напряму може послугувати активна фаза застосування права вето Угорщиною в питанні застосування санкцій проти росії. Як доречно пише М. Оліярник, Угорщина в питанні санкцій виступає гальмом Європарламенту [8]. Виникає питання, що це дає Угорщині, чи такими діями вона, будучи країною ЄС, надає нотки солідарності росії, чи ні. Угорщина звикла діяти у своїх інтересах там, де можна отримати користь, вона її бажає отримати повним розміром. Те саме й у питанні накладення санкцій, як зазначає М. Оліярник, процес ухвалення рішень у Європейському Союзі передбачає однаковість усіх його членів, саме це дає певним країнам, як Угорщина, блокувати не лише не вигідні їм законодавчі ініціативи, але в обмін виторговувати для себе чимало поступок [8].

Висновки. Важливий аспект питання про гарантії, що виходить за рамки Будапештського меморандуму, є те, що США, Велика Британія, Німеччина, інші впливові країни давали численні сигнали й обіцянки Україні, що реформи за західними

моделями і відкритість щодо Заходу є досить надійними гарантіями безпеки та національного успіху. Виявилося, що це не так. Тепер Україна відчуває, що реформи потрібні їй самій, а країни, які є взірцями цих реформ, не мають перед нею невиконаних зобов'язань. Юридично це так, але морально – ні. Отже, навіть якщо і знайти правове пояснення та значення Будапештського меморандуму, то на практиці гарантії безпеки, які мали б відображати уявлення про те, що зовнішні гарантії повинні забезпечувати безпечне та комфортне існування, з одного боку, варто зазначити, що Велика Британія та США не порушили його частини, на відміну від Росії, проте, з іншого боку, ослабивши Україну, припускаємо, що було створено підстави до її територіального вторгнення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Договір про неросповсюдження ядерної зброї від 16.11.1994 № 995_098. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_098#Text
2. Коваль К. Про меморандуми. URL : <https://blog.liga.net/user/ekoval/article/24351> (дата звернення: 21.01.2023).
3. Тарасюк Б. Ставити під сумнів юридичну природу Будапештського меморандуму немає підстав. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3122450-staviti-pid-sumniv-uridicnu-prirodu-budapestskogo-memorandumu-nemaie-pidstav-tarasuk.html> (дата звернення: 21.01.2023).
4. Завальна Ж. Договір чи Меморандум: бути чи здаватись? Суми, 2015. С. 52–57.
5. Memorandum on security assurances in connection with Ukraine's accession to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons. URL : <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%203007/Part/volume-3007-I-52241.pdf> (дата звернення: 21.01.2023).
6. Їжак О. Будапештський меморандум: угода про вічні цінності. URL : <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/budapeshtskiy-memorandum-ugoda-pro-vichni-cinnosti> (дата звернення: 21.01.2023).
7. Віденська конвенція про право міжнародних договорів від 14.04.1986 № 995_118. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118#Text
8. Оліярник М. У ЄС придумали, як позбавити Угорщину Росії. URL : <https://zaborona.com/u-yes-prydumaly-yak-pozbavyty-ugorshhynu-rosiyi/>. (дата звернення: 21.01.2023).

REFERENCES

1. Dohovir pro nerospovsiudzhennia yadernoi zbroi vid 16.11.1994 № 995_098. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_098#Text
2. Koval K. Pro memorandum. URL : <https://blog.liga.net/user/ekoval/article/24351> (data zvernennia: 21.01.2023).
3. Tarasiuk B. Stavtyty pid sumniv yurydychnu pryrodu Budapeshtskoho memorandumu nemaie pidstav. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3122450-staviti-pid-sumniv-uridicnu-prirodu-budapestskogo-memorandumu-nemaie-pidstav-tarasuk.html> (data zvernennia: 21.01.2023).

uridicnu-prirodu-budapestskogo-memorandumu-nemae-pidstav-tarasuk.html (data zvernennia: 21.01.2023).

4. Zavalna Zh. (2015). Dohovir chy Memorandum: buty chy zdavatys? Sumy. S. 52–57.

5. Memorandum on security assurances in connection with Ukraines accession to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons. URL : <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%203007/Part/volume-3007-I-52241.pdf> (data zvernennia: 21.01.2023).

6. Yizhak O. Budapeshtskyi memorandum: uhoda pro vichni tsinnosti. URL : <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/budapeshtskiy-memorandum-ugoda-pro-vichni-cinnosti> (data zvernennia: 21.01.2023).

7. Videnska konventsia pro pravo mizhnarodnykh dohovoriv vid 14.04.1986 № 995_118. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118#Text

8. Oliarnyk M. U YeS prydualy, yak pozbavyty Uhorshchynu Rosii. URL : <https://zaborona.com/u-yes-prydualy-yak-pozbavyty-ugorshchynu-rosiyi/> (data zvernennia: 21.01.2023).

T. Didych, A. Shevchenko. Comparative legal analysis of the norm of Budapest Memorandum and its significance

This scientific article examines the issue of the Budapest Memorandum. Its legal essence and meaning are analyzed in its main parts. The official name of which is "Memorandum on security guarantees in connection with the accession of Ukraine to the treaty on the non-proliferation of nuclear weapons. December 5, 1994, for most ordinary citizens until February 24, 2022, this date meant nothing and in most cases was unknown. However, the introduction of martial law, shelling, occupation, bombing of civilians, destruction of housing, Ukraine's pleas as a state for help from indifferent states, and most importantly hearing threats to itself about the possible use of nuclear weapons in this war have caused the issue to be raised for more than a dozen years long ago, when Ukraine, having inherited the third nuclear potential in the world, gave it to today's terrorist state, which killed hundreds of thousands of people, and the number of missing people is still unknown. The Budapest Memorandum has not been ratified by any party, which from a legal point of view cannot be considered to have entered into force and contains the onset of rights and obligations. Although the Ukrainian side emphasized the need for ratification, the opposition of the United States and Russia refused to make this document legally binding. Even if we find the legal meaning of the Budapest Memorandum, but the security guarantees, which should reflect the idea that external guarantors should ensure a safe and comfortable existence in practice, on the one hand, it can be said that Great Britain and the United States have not violated its parts, on the one hand unlike Russia, however, on the other hand, by weakening Ukraine in this way, we assume that the grounds for its territorial invasion were created.

Keywords: Ukraine, Hungary, external functions, comparative legal analysis, international legal approval.

Стаття надійшла до редколегії 6 березня 2023 року

*Дідич Т. О., Шевченко А. Є. Порівняльно-правовий аналіз положень
Будапештського меморандуму та його значення*

УДК 324.7

DOI 10.33244/2617-4154.2(11).2023.157-169

О. Д. Добрянська,

канд. юрид. наук,

Академія адвокатури України

e-mail: omtkova@ukr.net

ORCID ID 0000-0002-0742-3706;**О. О. Пунда,**

д-р юрид. наук, доцент,

Хмельницький національний

університет

e-mail: oleksandrpunda@gmail.com

ORCID ID 0000-0002-9175-3141;**Н. Б. Новицька,**

д-р юрид. наук, професор,

Державний податковий університет

e-mail: natalka_bn_@ukr.net

ORCID ID 0000-0003-4753-7625

ПРАВОВЕ ПОЛОЖЕННЯ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ У МІЖНАРОДНОМУ ГУМАНІТАРНОМУ ПРАВІ: ДОСВІД РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Стаття присвячена питанням правового положення військовополонених у міжнародному гуманітарному праві на підставі аналізу досвіду російсько-української війни. Наголошено, що сподівання світового співтовариства на припинення воєн у майбутньому виявилися нездійсненими. XXI століття відзначається гонкою високотехнологічних озброєнь, розширенням держав-членів «ядерного клубу» та помітним поширенням ідеології мілітаризації. Підкреслено, що кроки України на шляху до роззброєння та відмови від ядерної зброї стали єдиним винятком із загальної тенденції останніх тридцяти років. Міжнародне право збройних конфліктів сьогодні забезпечує як загальний, так і спеціальний правовий захист від наслідків військових дій. Одним з таких несприятливих наслідків може бути полон. Військовополонені – це громадяни конкретної суверенної держави, а також добровольці, які є громадянами іноземної держави, на яких поширюються міжнародно-правові норми щодо захисту прав і свобод людини в період збройного конфлікту. Військовий полон можливий лише у період збройного конфлікту міжнародного характеру. Наголошено, що досвід російсько-української війни, як першого у світі масштабного конфлікту у постмодерніському світі, вимагає перегляду підходів до визначення правового положення військовополонених у сфері міжнародного гуманітарного права. Зазначено, що багато аспектів порядку обміну військовополоненими, міжнародним гуманітарним правом не

регулюється. Вказано, що держави, які тримають у полоні, зобов'язуються повернути (практика індивідуального або групового обміну) або ж репатріювати військовополонених. При цьому сторони збройного конфлікту мають забезпечувати належні та прозорі умови репатріації й утримання військовополонених. Підкреслено, що особливим випадком обміну військовополоненими є унікальна ситуація з п'ятьма українськими командирами, які керували обороною «Азовсталі». У результаті їх обміну військові вимушені перебувати на території третьої держави під особисті гарантії її керівництва на невизначений строк. Зазначена ситуація створює нову практику застосування принципів міжнародного гуманітарного права. Формально аналіз норм джерел міжнародного гуманітарного права дозволяє стверджувати, що комбатанти, які перебували у полоні на території воюючої держави та у подальшому були переміщені до третьої (нейтральної) держави, продовжують перебувати у статусі військовополонених.

Ключові слова: міжнародне гуманітарне право, міжнародне кримінальне право, міжнародне інформаційне право, закони та звичаї війни, міжнародний збройний конфлікт, комбатанти, військовополонені, обмін військовополоненими, репатріація, тимчасовий захист, адміністративне судочинство.

Мета статті (постановка завдання). Метою дослідження виступає аналіз проблематики правового положення військовополонених у міжнародному гуманітарному праві на підставі аналізу досвіду російсько-української війни.

Постановка проблеми. Після завершення «холодної війни» та розпаду СРСР нації та держави світу покладали великі надії на початок нової ери без протистояння, без загрози війн та зменшення кількості збройних конфліктів. На жаль, проголошена ідея світу без війн і відмова від застосування сили як засобу вирішення політичних та інших конфліктів не означають їх повного усунення із життя міжнародного співтовариства. Навпаки, XXI століття відзначається гонкою високотехнологічних озброєнь, розширенням держав-членів «ядерного клубу» та помітним поширенням ідеології мілітаризації. Кроки України на шляху до роззброєння та відмови від ядерної зброї стали єдиним винятком із загальної тенденції останніх тридцяти років.

У результаті міжнародне гуманітарне право орієнтується сьогодні на правові приписи та доктрини XX століття без врахування соціальних змін у глобалізованому та «цифровізованому» суспільстві. Досвід російсько-української війни, як першого у світі масштабного конфлікту у постмодерніському світі, вимагає перегляду підходів до визначення правового положення військовополонених у міжнародному гуманітарному праві.

Міжнародне право збройних конфліктів сьогодні забезпечує як загальний, так і спеціальний правовий захист від наслідків воєнних дій. Одним із таких несприятливих наслідків може бути полон. Полон у найзагальнішому розумінні – обмеження свободи (утримання) військовослужбовця державою-противником в особі її військових органів з метою вилучення цього військовослужбовця з подальших військових дій. Особа, яка перебуває у військовому полоні, має набувати статусу військовополоненого.

Міжнародне гуманітарне право передбачає надання військовополоненим та цивільному населенню різних рівнів захисту та певних режимів забезпечення безпеки. Наголосимо, що загальний захист надається цивільному населенню незалежно від віку, політичних поглядів, релігійних переконань, віку, расової належності тощо. Водночас надання спеціального захисту пов'язане з підвищеною вразливістю певних категорій осіб в умовах збройних конфліктів або пояснюється їх особливою роллю у наданні допомоги цивільному населенню та забезпеченні його виживання під час бойових дій (наприклад, персонал медичних формувань).

За подібним принципом – «максимального звуження обсягу (змісту) права» – побудовано і модель реалізації прав та свобод особами, що є військовополоненими або інтернованими (Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 року, ратифікована із застереженнями Указом ПВР УРСР від 3 липня 1954 року та СРСР – 17 квітня 1954 року) [1], за винятком, пов'язаним з видачею злочинців війни та зрадників (Резолюція 3(І) Генеральної Асамблеї ООН від 13 лютого 1946 року «Видача та покарання військових злочинців» та Резолюція 170 (ІІ) Генеральної Асамблеї ООН від 31 жовтня 1947 року «Видача злочинців війни та зрадників»).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням питань, пов'язаних з правовим положенням військовополонених, присвячено праці таких науковців, як: Т. І. Блистів [2], Я. С. Годжек [3], М. В. Грушко [4], І. М. Жаровська [5], А. Мінаєв, Т. Мінаєва [6], В. Репецький, В. Малига [7].

Незважаючи на вагомі наукові напрацювання з цієї проблематики, питання правового регулювання статусу військовополонених залишаються маловивченими та потребують подальших дослідницьких розвідок, особливо в умовах російсько-українського конфлікту та протидії агресору в площині міжнародного гуманітарного права.

Виклад основного матеріалу. 24 лютого 2022 року Указом Президента України № 64/2022 введено військовий стан у відповідь на повномасштабне вторгнення російської федерації на територію України [8]. Системний аналіз положень національного законодавства України дає підстави для висновку про те, що не існує принципової відмінності між введенням правового режиму воєнного стану й оголошення стану війни у юридичних наслідках для публічних правовідносин.

Більше того, буквальний аналіз частини першої статті 4 Закону України «Про оборону України» дає підстави для висновку про те, що введення правового режиму воєнного стану є однією з передумов для оголошення стану війни: «У разі збройної агресії проти України або загрози нападу на Україну Президент України приймає рішення про загальну або часткову мобілізацію, *введення воєнного стану* в Україні або окремих її місцевостях, застосування Збройних сил України, інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, подає його Верховній Раді України на схвалення чи затвердження, а також вносить до Верховної Ради України подання про оголошення стану війни» [9].

При цьому з огляду на положення частини другої статті 4 Закону України «Про оборону України» вжиття заходів для відсічі агресії не перебуває у прямій залежності

від оголошення стану війни та/або введення правового режиму воєнного стану: «Органи державної влади та органи військового управління, не чекаючи оголошення стану війни, вживають заходи для відсічі агресії. На підставі відповідного рішення Президента України Збройні сили України разом з іншими військовими формуваннями розпочинають воєнні дії, зокрема проведення спеціальних операцій (розвідувальних, інформаційно-психологічних тощо) у кіберпросторі».

Водночас щодо застосування норм міжнародного гуманітарного права підкреслимо, що:

- системний аналіз положень Женевських конвенцій (Конвенція про поліпшення долі поранених та хворих у регулярних арміях; Конвенція про поліпшення долі поранених, хворих і осіб, потерпілих корабельну аварію, зі складу озброєних сил на морі; Конвенція про поводження з військовополоненими; Конвенція про захист цивільного населення під час війни) дає підстави для висновку про те, що *застосування останніх не пов'язується виключно з оголошенням стану війни*. Натомість, у вказаних конвенціях міститься норма, яка закріплює таке, що «...ця Конвенція *застосовується до всіх випадків оголошеної війни чи будь-якого іншого збройного конфлікту*, що може виникнути між двома чи більше Високими Договірними Сторонами, *навіть якщо одна з них не визнає стану війни*»;

- аналогічно Конвенція про закони і звичаї суходільної війни не встановлює обмежень у дії її норм виключно після оголошення стану війни;

- стаття 39 Статуту ООН також закріплює, що Рада Безпеки визначає існування *будь-якої загрози миру та безпеці, будь-якого порушення миру чи акту агресії* та надає рекомендації або вирішує про те, які заходи варто вжити, відповідно до статей 41 і 42, для підтримки або відновлення міжнародного миру та безпеки.

Отже, застосування норм міжнародного гуманітарного права не перебуває у залежності від оголошення стану війни та/або введення воєнного стану.

Положення військовополоненого є надзвичайно важливим для захопленої особи як з боку правового статусу, так і у питанні ставлення до полоненого. У міжнародному збройному конфлікті чітко розмежовується цивільне населення та учасники бойових дій. Цивільний громадянин має право на імунітет від нападу, якщо він не приєднується до збройних сил, інакше він втрачає права цивільного й отримує права учасника бойових дій. Право учасників бойових дій – брати участь у бойових діях без кримінального обвинувачення за таку дію. Полонений учасник бойових дій у міжнародному збройному конфлікті стає військовополоненим [3].

Сьогодні принципи міжнародного гуманітарного права знаходять своє відображення у таких нормативно-правових актах національного законодавства. Йдеться про Інструкцію про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних силах України, затверджену наказом Міністерства оборони України від 23 березня 2017 року № 164 [10], постанову Кабінету Міністрів України від 5 квітня 2022 року № 413 «Про порядок тримання військовополонених» [11] та Закон України від 24 березня 2022 року № 2158-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впорядкування питань, пов'язаних із військовополоненими в особливий

період» [12]. Водночас підкреслимо, що зазначені нормативно-правові акти визначають питання ставлення до військовополонених країни-агресора, залишаючи без відповіді окремі аспекти правового положення українських військовополонених.

Концепція захисту комбатантів – центральна в системі норм міжнародного гуманітарного права, а статус військовополоненого потребує постійного уточнення та вдосконалення діючих механізмів захисту таких осіб, а також встановлення додаткових гарантій до такого статусу [3]. За офіційними даними, на момент проведення цього дослідження близько 3,4 тис. українських військовослужбовців наразі перебувають у полоні ворога [13].

Міжнародне гуманітарне право виділяє декілька категорій осіб у контексті формування правових засад їх захисту. Насамперед йдеться про категорію «комбатанти», визначену частиною першою та другою статті 43 Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій: «Збройні сили сторони, що перебуває в конфлікті, складаються з усіх організованих збройних сил, груп і підрозділів, що перебувають під командуванням особи, відповідальної перед цією стороною за поведінку своїх підлеглих, навіть якщо ця сторона представлена урядом чи владами, не визнаними супротивною стороною. Такі збройні сили підпорядковані внутрішній дисциплінарній системі, яка поряд з іншим забезпечує дотримання норм міжнародного права, застосовуваних у період збройних конфліктів. Особи, які входять до складу збройних сил сторони, що перебуває в конфлікті (крім медичного і духовного персоналу, про який ідеться у статті 33 Третьої конвенції), є комбатантами, тобто вони мають право брати безпосередню участь у воєнних діях».

Основні обов'язки комбатантів полягають у такому: а) робити все можливе для того, щоб відрізнити себе від цивільного населення; б) дотримуватись під час проведення військових операцій балансу між вимогами гуманності та військової необхідності, тобто комбатант зобов'язаний не виходити за рамки таких дій, які є дійсно необхідними для виконання бойового завдання та не зумовлюють непотрібних втрат і страждань.

Визначальним моментом правового статусу комбатантів є те, що лише такі особи у період збройного конфлікту мають право застосовувати так зване «дозволене насильство»; у разі взяття в полон комбатант не переслідуватиметься за це «дозволене насильство». Він отримує статус військовополоненого й утримуватиметься в таборі військовополонених.

По-друге, це «поранені та хворі», визначені у пункті 1 частини першої статті 3 Женевської конвенції про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях «Особи зі складу збройних сил, які склали зброю, а також тих, які припинили участь у воєнних діях у зв'язку з хворобою, пораненням, триманням під арештом чи з будь-якої іншої причини».

«Право Женеві» закріплює, що терміни «хворий» та «поранений» застосовуються незалежно від того, чи є громадянин військовослужбовцем чи цивільною особою. Конвенції встановлюють, що всі поранені та хворі, незалежно від кольору шкіри, релігії, національного та соціального походження, політичних та інших переконань,

користуються однаковим заступництвом. Сучасне міжнародне право містить вимоги, якими воюючі зобов'язані керуватися щодо цивільного населення: воюючим заборонено нападати на громадянське населення; у будь-який час та за будь-яких умов воюючим необхідно проводити різницю між комбатантами та цивільним населенням.

По-третє, це «військовополонені», категорію осіб, які належать до них, наведено у статті 4 Женевської конвенції про поводження з військовополоненими.

Військовополоненими, у розумінні цієї Конвенції, є особи, які потрапили в полон до супротивника й належать до однієї з таких категорій:

1. Особового складу збройних сил сторони конфлікту, а також членів ополчення або добровольчих загонів, які є частиною цих збройних сил.

2. Членів інших ополчень і добровольчих загонів, зокрема членів організованих рухів опору, які належать до однієї зі сторін конфлікту й діють на своїй території або за її межами, навіть якщо цю територію окуповано, за умови, що ці ополчення або добровольчі загони, зокрема організовані рухи опору, відповідають таким умовам: а) ними командує особа, яка відповідає за своїх підлеглих; б) вони мають постійний відмітний знак, добре розпізнаваний на відстані; в) вони носять зброю відкрито; г) вони здійснюють свої операції згідно із законами та звичаями війни.

3. Членів особового складу регулярних збройних сил, які заявляють про свою відданість урядові або владі, що не визнані державою, яка їх затримує.

4. Осіб, які супроводжують збройні сили, але фактично не входять до їхнього складу, наприклад цивільних осіб з екіпажів військових літаків, військових кореспондентів, постачальників, особового складу робочих підрозділів або служб побутового обслуговування збройних сил, за умови, що вони отримали на це дозвіл тих збройних сил, які вони супроводжують, для чого останні видають їм посвідчення особи за зразком, наведеним у додатку.

5. Членів екіпажів суден торговельного флоту, зокрема капітанів, лоцманів та юнг, а також екіпажів цивільних повітряних суден сторін конфлікту, які не користуються більш сприятливим режимом згідно з будь-якими іншими положеннями міжнародного права.

6. Жителів неокупованої території, які під час наближення ворога озброюються, щоб чинити опір силам загарбника, не маючи часу сформуватися в регулярні війська, за умови, що вони носять зброю відкрито й дотримуються законів і звичаїв війни [1].

Статус військовополоненого є вторинним щодо статусу комбатанта. Це означає, що в більшості випадків саме комбатанти мають право на статус військовополоненого, який надає ряд гарантій і прав за IV Гаазькою конвенцією 1907 року, III Женевською конвенцією 1949 року Додатковим протоколом I 1977 року і звичаєвим міжнародним гуманітарним правом. Крім комбатантів, відповідно до статті 3 IV Гаазької конвенції 1907 року та статті 4 III Женевської конвенції від 1949 року, статус військовополонених поширюється на цивільних осіб, які супроводжують збройні сили, наприклад цивільних осіб з екіпажів військових літаків, військових кореспондентів, постачальників, особовий склад робочих підрозділів або служб побутового обслуговування збройних сил тощо. Також цей статус може стосуватися інших цивільних осіб, таких як члени

екіпажів суден торговельного флоту, зокрема капітанів, лоцманів та юнг, і екіпажів цивільних повітряних суден сторін конфлікту. Не є військовополоненими, але можуть користуватися перевагами цього статусу медичний і духовний персонал, як це гарантує стаття 33 III Женевської конвенції 1949 року [14]. Прикро, але застосування терміна «військовополонений» уникають ОБСЄ, Міжнародний Комітет Червоного Хреста, інші міжнародні спостерігачі, замінюючи його на «утриманці» або «особи, які перебувають у примусовому утриманні невідомих збройних формувань» [2].

Військовополонені – це громадяни конкретної суверенної держави (а також добровольці, які є громадянами іноземної держави), на яких поширюються міжнародно-правові норми щодо захисту прав і свобод людини в період збройного конфлікту. Військовий полон можливий лише у період збройного конфлікту міжнародного характеру.

Зазначене дозволяють провести різницю між військовополоненими та інтернованими, тобто громадянами іноземної держави, які опинилися на території супротивника у період збройного конфлікту з різних підстав: постійне чи тимчасове проживання, відрядження, навчання, стажування, участь у роботі наукової конференції тощо. Держава з конкретного стану реальних і потенційних загроз безпеці держави може ухвалити рішення про інтернування громадян ворожої держави, тобто запровадити тимчасове обмеження їх права і свободи, наприклад обмежити пересування, встановити місця проживання, тимчасово вилучити радіопередавальні пристрої тощо. Тільки держава в особі вищих державних органів дає оцінку загрозам безпеці та приймає рішення про конкретні заходи щодо їх локалізації, зокрема й інтернуванню іноземних громадян.

Перебування у полоні завершується після закінчення воєнних дій, коли військовополонені визволяються та підлягають репатріації. Утримання у полоні за деяких обставин може завершитися раніше [15].

Держави, що тримають у полоні, зобов'язуються повернути або ж репатріювати військовополонених. При цьому сторони збройного конфлікту мають забезпечувати належні умови репатріації, розраховатися з боргами (якщо такі встигли сформуватися через залучення військовополонених до праці) і видати необхідні документи про перебування в полоні військовополоненим. Репатріація без згоди військовополоненого за загальним правилом не бажана (хоча є винятки й різні погляди на це питання), а особи, стосовно яких розслідуються факти вчинення ними воєнних злочинів, не репатріюються до їх засудження та виконання стосовно них вироку. Важкопоранені та важкохворі військовополонені повинні бути відправлені на батьківщину або госпіталізовані у нейтральних країнах, як тільки вони будуть у стані, що дозволяє їх перевезення. Також не чекаючи закінчення війни, конфліктуючі сторони з гуманних міркувань можуть домовитися про обмін військовополоненими. І ще один випадок, коли визволення з полону може бути здійснене до закінчення бойових дій. Це – визволення під слово честі та зобов'язання не брати участь у бойових діях до закінчення збройного конфлікту. Ця можливість гарантується за старим лицарським звичаєм – звільненням під слово честі [15].

Окремо варто звернути увагу на політичний за замовчуванням порядок обміну військовополоненими, адже міжнародне гуманітарне право не регулює це питання. Впродовж 2014–2023 років обміни відбувалися *ad hoc* та здійснювалися різними органами влади залежно від контактів з іншою стороною. Наприклад, активну участь у цьому процесі брав Уповноважений Верховної Ради України з прав людини.

Станом на червень 2022 року питаннями обміну військовополоненими займається Головне управління розвідки Міністерства оборони України та Служба безпеки України. 12 квітня 2022 року Кабінет Міністрів України затвердив Порядок здійснення передачі військовополонених ворогів державі-агресору та звільнення захисників України, які перебувають у полоні держави-агресора. Також уряд вніс зміни до постанови від 11 березня 2022 року № 257 «Про утворення Координаційного штабу з питань поводження з військовополоненими», згідно з якими рішення про передачу військовополонених ворогів і звільнення захисників України, які перебувають у полоні держави-агресора, ухвалюються відповідно до Порядку здійснення передачі військовополонених. Варто звернути увагу на те, що обмін військовополоненими відбувається за погодженням з Офісом Генерального прокурора, якщо розслідується кримінальне провадження, де військовополонений має статус підозрюваної або обвинуваченої особи, через складність доступу до таких осіб, якщо вони покинуть територію України [14].

Один з обмінів військовополоненими заслуговує на окрему увагу. Він створює нову практику застосування принципів міжнародного гуманітарного права. Йдеться про обмін 22 вересня 2022 року, що відбувся на території Туреччини, під час якого було звільнено з полону 5 українських командирів (Сергія Волинського, Святослава Паламара, Дениса Прокопенка, Олега Хоменка, Дениса Шлегю), які керували обороною «Азовсталі» у місті Маріуполь. Незважаючи на обмін, зазначені військовослужбовці додому не повернулися, а залишилися на території держави обміну – Турецької Республіки. За неофіційними версіями, однією з умов агресора було те, щоб п'ятеро командирів Азову залишилися в Туреччині до закінчення війни, а гарантії їхньої безпеки надав президент Турецької Республіки Реджеп Таїп Ердоган. Проблема полягає у тому, що така ситуація є новою для міжнародного гуманітарного права та не знаходить свого відображення у змісті нормативно-правового регулювання.

У цьому контексті підкреслимо, що пункт 2 частини В статті 4 Женевської конвенції про поводження з військовополоненими встановлює таке: «З наведеними нижче особами *поводяться так само, як і з військовополоненими*, згідно з цією Конвенцією: *особами, які належать до однієї з категорій, перелічених у цій статті, яких прийняли на своїй території нейтральні держави або держави, що не воюють*, і яких ці держави повинні інтернувати відповідно до міжнародного права, якщо вони не вирішать застосувати до них більш сприятливий режим; проте на цих осіб не поширюються положення статей 8, 10, 15, 30 п'ятого абзацу, статей 58–67, 92, 126 та у випадках, коли між сторонами конфлікту й заінтересованою нейтральною державою або державою, що не воює, існують дипломатичні відносини, положення статей стосовно держави-покровительки. У випадку коли існують такі дипломатичні

відносини, сторонам конфлікту, від яких залежать ці особи, дозволяється здійснювати стосовно них функції держави-покровительки, передбачені цією Конвенцією, без шкоди для тих функцій, які ці сторони зазвичай виконують відповідно до дипломатичної й консульської практики та угод». Стаття 5 Женевської конвенції про поводження з військовополоненими вказує: «Ця Конвенція застосовується до осіб, зазначених у статті 4, з моменту, коли вони підпадають під владу супротивника, до їхнього остаточного звільнення та репатріації».

Частина друга статті 109 Женевської конвенції про поводження з військовополоненими визначає, що «упродовж бойових дій сторони конфлікту намагаються за сприяння заінтересованих нейтральних держав організувати госпіталізацію в нейтральних країнах хворих та поранених військовополонених, про яких ідеться в другому абзаці наступної статті. Вони можуть, крім того, укласти угоди з метою репатріації або інтернування в нейтральній країні здорових військовополонених, які вже тривалий час перебувають у полоні».

Буквальний аналіз вказаних положень дає підстави для висновку про те, що комбатанти, які перебували у полоні на території воюючої держави та у подальшому були переміщені до третьої (нейтральної) держави, продовжують перебувати у статусі військовополонених.

Висновки.

1. Досвіду російсько-української війни як першого у світі масштабного конфлікту у постмодерністському світі вимагає перегляду підходів до визначення правового положення військовополонених у сфері міжнародного гуманітарного права. Сформовані у XX столітті підходи та гарантії до правил і звичаїв війни виявилися недостатньо ефективними у сучасних умовах. Сьогодні, на жаль, українські військовополонені не можуть бути впевнені у застосуванні до них норм міжнародного гуманітарного права повним обсягом.

2. Держави, що тримають у полоні, зобов'язуються повернути (практика індивідуального чи групового обміну) або ж репатріювати військовополонених, що може мати місце і до завершення бойових дій. При цьому сторони збройного конфлікту мають забезпечувати належні та прозорі умови репатріації й утримання військовополонених.

3. Особливим випадком обміну військовополоненими є унікальна ситуація з п'ятьма українськими командирами (С. Волинським, С. Паламаром, Д. Прокопенком, О. Хоменком, Д. Шлегою), які керували обороною «Азовсталі». У результаті їх обміну ці військові вимушені перебувати на території третьої країни під особисті гарантії її керівництва на невизначений строк. Зазначена ситуація створює нову практику застосування принципів міжнародного гуманітарного права. Формально аналіз норм джерел міжнародного гуманітарного права дозволяє стверджувати, що комбатанти, які перебували у полоні на території воюючої держави та у подальшому були переміщені до третьої (нейтральної) держави, продовжують перебувати у статусі військовополонених.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Женевська Конвенція про поводження з військовополоненими: Міжнародна Конвенція від 27 липня 1929 р. / Верховна Рада України. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text (дата звернення: 30.12.2022).
2. Блистів Т. І. Нормативно-правове забезпечення в Україні питання утримання та поводження з військовополоненими та інтернованими особами в особливий період. *Інформація і право*. 2018. № 2. С. 117–123. URL : http://ippi.org.ua/sites/default/files/14_7.pdf (дата звернення: 30.12.2022).
3. Годжек Я. С. Правовий статус військовополонених у сучасному міжнародному праві. *Право та державне управління*. 2021. № 4. С. 6–12. URL : http://www.pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/4_2021/1.pdf (дата звернення: 30.12.2022).
4. Грушко М. В. Поняття «військовополонених» в міжнародному гуманітарному праві. *Актуальні проблеми держави і права*. 2010. Вип. 52. С. 377–38.
5. Жаровська І. М. Проблеми впровадження міжнародних стандартів у сферу прав військовополонених. URL : <http://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017.pdf> (дата звернення: 30.12.2022).
6. Мінаєв А., Мінаєва Т. Про статус військовополонених у міжнародному праві наприкінці XIX – на початку XX ст. URL : <http://politics.ellib.org.ua/pages-4740.html> (дата звернення: 30.12.2022).
7. Репецький В., Малига В. Правовий статус медичного та духовного персоналу під час збройних конфліктів. *Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини*. 2015. Випуск 37, частина 2. С. 3–16. URL : <https://intrel.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2014/11/161-417-1-PB.pdf> (дата звернення: 30.12.2022).
8. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022. URL : <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397> (дата звернення: 30.12.2022).
9. Про оборону України : Закон України від 6 грудня 1991 року № 1932-XII // База «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text> (дата звернення: 30.12.2022).
10. Інструкція про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права в Збройних Силах України, затв. наказом Міністерства оборони України від 23.03.2017 № 164. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17#Text> (дата звернення: 30.12.2022).
11. Про порядок тримання військовополонених : постанова Кабінету Міністрів України від 05.04.2022 № 413. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/413-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 30.12.2022).
12. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впорядкування питань, пов'язаних із військовополоненими в особливий період : Закон України від 24 березня 2022 року № 2158-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2158-20#Text> (дата звернення: 30.12.2022).
13. Україна назвала кількість військових у російському полоні. URL : <https://www.bbc.com/ukrainian/news-64127938> (дата звернення: 30.12.2022).

Добрянська О. Д., Пунда О. О., Новицька Н. Б. Правове положення військовополонених у міжнародному гуманітарному праві: досвід російсько-української війни

14. Крапивін Є., Павлюк А. Статус «військовополонений» – новий виклик для системи правосуддя в Україні? URL : <https://justtalk.com.ua/post/status-vijskovopolonenij-novij-viklik-dlya-sistemi-pravosuddya-v-ukraini-discussion-paper> (дата звернення: 30.12.2022).

15. Годжек Я. С. Нормативні гарантії статусу військовополонених у міжнародному праві та їх значення для України. *Право і суспільство*. 2020. № 3. С. 218–223. URL : http://www.pravoisusilstvo.org.ua/archive/2020/3_2020/35.pdf (дата звернення: 30.12.2022).

REFERENCES

1. Zhenevska Konventsiiia pro povodzhennia z viiskovopoloneny: Mizhnarodna Konventsiiia vid 27 lypnia 1929 r. / Verkhovna Rada Ukrainy. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text (data zvernennia: 30.12.2022).

2. Blystiv T. I. Normatyvno-pravove zabezpechennia v Ukraini pytannia utrymannia ta povodzhennia z viiskovopoloneny ta internovanyu osobamy v osoblyvyi period. *Informatsiia i pravo*. 2018. № 2. S. 117–123. URL : http://ippi.org.ua/sites/default/files/14_7.pdf (data zvernennia: 30.12.2022).

3. Hodzhek Ya. S. Pravovyi status viiskovopolonenikh u suchasnomu mizhnarodnomu pravi. *Pravo ta derzhavne upravlinnia*. 2021. № 4. S. 6–12. URL : http://www.pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/4_2021/1.pdf (data zvernennia: 30.12.2022).

4. Hrushko M. V. Poniattia «viiskovopoloneniyi» v mizhnarodnomu humanitarnomu pravi. *Aktualni problemy derzhavy i prava*. 2010. Vyp. 52. S. 377–38.

5. Zharovska I. M. Problemy vprovadzhennia mizhnarodnykh standartiv u sferu prav viiskovopolonenikh. URL : <http://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017.pdf> (data zvernennia: 30.12.2022).

6. Minaiev A., Minaieva T. Pro status viiskovopolonenikh u mizhnarodnomu pravi naprykintsi KhIKh – na pochatku KhKh st. URL : <http://politics.ellib.org.ua/pages-4740.html> (data zvernennia: 30.12.2022).

7. Repetskyi V., Malyha V. Pravovyi status medychnoho ta dukhovnoho personalu pid chas zbroinykh konfliktiv *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia mizhnarodni vidnosyny*. 2015. Vypusk 37. Chastyna 2. S. 3–16. URL : <https://intrel.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2014/11/161-417-1-PB.pdf> (data zvernennia: 30.12.2022).

8. Pro vvedennia voiennoho stanu v Ukraini : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 24 liutoho 2022 roku № 64/2022. URL : <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397> (data zvernennia: 30.12.2022).

9. Pro oboronu Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 6 hrudnia 1991 roku № 1932-XII // Baza «Zakonodavstvo Ukrainy» / Verkhovna Rada Ukrainy. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text> (data zvernennia: 30.12.2022).

10. Instruktiiia pro poriadok vykonannia norm mizhnarodnoho humanitarnoho prava v Zbroinykh Sylakh Ukrainy, zatv. nakazom Ministerstva oborony Ukrainy vid 23.03.2017 № 164. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17#Text> (data zvernennia: 30.12.2022).

11. Pro poriadok trymannia viiskovopolonenykh : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 05.04.2022 № 413. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/413-2022-%D0%BF#Text> (data zvernennia: 30.12.2022).

12. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo vporiadkuvannia pytan, poviazanykh iz viiskovopolonenykh v osoblyvyi period : Zakon Ukrainy vid 24 bereznia 2022 roku № 2158-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2158-20#Text> (data zvernennia: 30.12.2022).

13. Ukraina nazvala kilkist viiskovykh u rosiiskomu poloni. URL : <https://www.bbc.com/ukrainian/news-64127938> (data zvernennia: 30.12.2022).

14. Krapyvin Ye., Pavliuk A. Status «viiskovopolonenyi» – novyi vyklyk dlia systemy pravosuddia v Ukraini? URL : <https://justtalk.com.ua/post/status-vijskovopolonenij--novij-viklik-dlya-sistemi-pravosuddia-v-ukraini-discussion-paper> (data zvernennia: 30.12.2022).

15. Hodzhek Ya. S. Normatyvni harantii statusu viiskovopolonenykh u mizhnarodnomu pravi ta yikh znachennia dlia Ukrainy. *Pravo i suspilstvo*. 2020. № 3. S. 218–223. URL : http://www.pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2020/3_2020/35.pdf (data zvernennia: 30.12.2022).

O. Dobrianska, O. Punda, N. Novytska. Legal status of a prisoner of war in the international humanitarian law: the experience of the russian-ukrainian war

The paper is dedicated to issues on the legal status of a prisoner of war in the International Humanitarian Law on the basis of the analysis of the experience of the Russian-Ukrainian war. There is stressed, the expectations of the world community for the termination of wars in the future turned out to be impossible. The XXI century is characterized by the race of high-tech weapons, the expansion of the “nuclear club”, and the significant spread of the ideology of the militarization. It is outlined, steps of Ukraine on the path to the disarmament and abandonment of nuclear weapons became the only exception from the general trend of the last thirty years. Today, the International Law of armed conflicts provides both general and specifical legal protection from consequences of military operations. The captivity can be one of these negative consequences. War prisoners are citizens of the specific state, and volunteers – citizens of foreign state who are covered by international legal provisions on protection of human rights and freedoms during the armed conflict. The war captivity is possible during the international armed conflict only. There is emphasized, the experience of the Russian-Ukrainian war as the first in the postmodern world large-scale conflict demands to review approaches of the International Humanitarian Law to identification of the legal status war prisoners. It is mentioned, there are a lot of aspects of the order of exchange of war prisoners which are not regulated by the Humanitarian Law. There is specified, states that have taken war prisoners, are obligated to return (the practice of individual or group exchange) or to repatriate war prisoners. At the same time, the parties of the armed conflict should provide appropriative and transparent conditions of the repatriation and maintenance of war prisoners. There is outlined, that the unique case of five Ukrainian commanders who managed the defense of the “Azovstal”, is a specific case. As a result of their exchange, militaries have to be on the territory of the third state under the personal guarantees of its’

Добрянська О. Д., Пунда О. О., Новицька Н. Б. Правове положення військовополонених у міжнародному гуманітарному праві: досвід російсько-української війни

governors for the indefinite period. The mentioned case implements the new practice of use of principles of the International Humanitarian Law. Formally, the analysis of provisions of sources of the Humanitarian Law allows to confirm that commanders of battalions, who were prisoned on the area of the warring state and removed to the third neutral state later, continue to be in the status of war prisoners.

Keywords: *International Humanitarian Law, International Criminal Law, international information law, laws and customs of the war, international armed conflict, commanders of battalions, war prisoners, war prisoners exchange, repatriation, temporary protection, administrative proceedings.*

Стаття надійшла до редколегії 21 березня 2023 року

Наукове видання

ІРПІНСЬКИЙ ЮРИДИЧНИЙ ЧАСОПИС

Науковий журнал
2023. Випуск 2 (11)

НАД ВИПУСКОМ ПРАЦЮВАЛИ:

Відповідальний за випуск

Бодунова О. М.

Редактор-коректор

Грабарчук М. М.

**Технічне редагування
та комп'ютерне верстання**

Лисенко О. В.

Підп. до друку 10.05.2023. Формат 75 × 108/16.

Ум.-друк. арк. 9.7. Обл.-вид. арк. 10.0.

Тираж 300 пр. Зам. № 1046.

Видавець і виготовлювач

Державний податковий університет

вул. Університетська, 31, м. Ірпінь, Київська обл., 08205

+38(068)904-22-32

e-mail: irpin-yur-chas@ukr.net

*Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів
і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 7669 від 20.09.2022*
